

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

CSISZÁR GÁBOR:

KÖLTŐI SZEREPEK ÉS IMÁZSALKOTÁS
FALUDY GYÖRGY ÉLETMŰVÉBEN

Irodalomtudományi Doktori Iskola, vezetője Dr. Kenyeres Zoltán
Legújabb kori magyar irodalom program, vezetője Dr. Rónay László

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

elnök: Dr. Sipos Lajos CSc, egyetemi tanár

bírálok: Dr. Tarján Tamás CSc., egyetemi docens,
Dr. Kabdebó Lóránt DSc.

titkár: Dr. Földes Györgyi PhD.

tag: Dr. Szabó B. István PhD.

póttagok: Dr. Schiller Erzsébet, Dr. Fráter Zoltán

Témavezető: Dr. Tverdota György DSc.

Budapest, 2008.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés. Az önkép alakítása	2
2. Az életrajz	7
3. Az életmű	14
3.1. Versei	14
3.2. Fordítások és ferdítések	21
3.3. Kötetben megjelent prózai írásai	24
3.4. Cikkei	26
4. A források	29
4.1. A kötetbe nem sorolt versek	30
4.2. A kötetekből eltűnő versek	32
4.3. A kötetekben föltűnő versek	35
4.4. Átírt versek	36
4.5. Kanonizált és apokrif cikkek	38
4.6. A <i>Pokolbeli víg napjaim</i> átiratai	41
4.7. Az elfeledett nagyepika	45
5. A próteuszi költő	49
5.1. A zsidó Faludy	57
5.2. A szerető	66
5.2.1. A homoszexualitás	69
5.3. A politikus	82
5.3.1. A szobordöntögető	83
5.3.2. Recsk	93
5.3.3. Az emigráns	98
5.4. Faludy György, (az olvasott) költő	109
5.5. Villon	113
5.6. A humanista	129
5.7. A bomba prófétája	137
5.8. A környezetvédő	142
5.9. A költészet halálának tanúja	146
6. Kitekintés	149
7. Bibliográfia	151

1. Bevezetés. Az önkép alakítása

Faludy életművének olvasásakor a legszembeszökőbb az alkotások életrajzi jellege. A visszaemlékezések mellett életrajzi utalások tömege olvasható ki cikkeiből, sőt verseiből is. A memoároknak és önéletírásoknak az antikvitástól Derridáig bőséges a szakirodalma, s ezekből éppúgy megállapítható a műfaj irodalomtörténeti megítélésének változása, ahogy a Faludy-alkotásokból a költői életút átírása.

Míg bő két évszázada Coleridge úgy vélte, hogy nincs olyan jelentéktelen életút, mely ne lenne érdekes, ha hüen ismertetik,¹ mára megfordítanám ezt a kijelentést. Bár sokáig azon műveket tartották értékesnek Ágostontól Rousseau-ig, melyekben az írók vallomásjelleggel, az őszinteség ígéretével föltárták életük történéseit és gondolataikat, a XX. századra elfogadhatatlanná vált szerző és narrátor teljes egybemosása, akár önéletrajzi művek esetében is.

A posztmodern – néha irodalom helyett már történettudományba, szociológiába vagy pszichológiába tartozó – elemzése már érdekesebbnek láttatják az önéletrajzi hazugságokat, már ha sikerül lelepleznünk. Hiszen megfigyelhetjük az alkotó és a társadalom hatalmi rendszerének működését, az elfojtások sorozatát, melyek révén az író elhallgatja a nemkívánatosnak tartott emlékeket.

Másrészt nem csupán azt figyelhetjük meg, hogy életünk miként alakítja életrajzunkat, hanem az irodalmárok fölfigyeltek az ellenkező irányú hatásra is. Hiszen például annak a tudatában, hogy tetteinket mások is látják, megfontoljuk cselekedeteinket. Ha még gondolatainkat is föltárjuk, azokat is szükséges megfontolni. Egy memoáíró esetében mindez életét befolyásoló tényezővé válhat, ahogy Paul de Man is megállapította *Az önéletrajz mint arcrongálás* tanulmányában. „[N]em volna-e éppoly jogos azt feltételezni, hogy talán az önéletírói vállalkozás hozza létre és határozza meg az életet, és hogy bármit is tesz az író, azt valójában az önarcképrajzolás technikai kívánalmai vezérlik”.² Kevésbé aforisztikusan, az életutak elbeszélésének vizsgálatakor MacIntyre és Ricoeur is arra jutott, hogy az önéletrajzi művek által megteremtett narratív identitás a szerzői énkép megalkotásának központi elemei.³

Mindennek bizonyítékát találhatjuk Faludy önéletírásában is. Mint az explicit kommentár azt a *Pokolbeli víg napjaim* összes verziójában leszögezi, csak ezért csatlakozott az amerikai hadseregbe. „Nem is azért jelentkeztem önként, mert tehetséges katonának képzeltem magam, hanem pusztán életrajzi megfontolásokból.” „[E]lképzelhetetlenek – és

¹ 1797-es levelére hivatkozik: René WELLEK, Austin WARREN, *Az irodalom elmélete*, Bp., 2002, 75.

² Pompeji, 1997/2–3, 94.

³ THOMKA Beáta, *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Bp., 2001, 203–211.

mindenekelőtt megengedhetetlennek – tartottam, hogy eljövendő életrajzírók majd azt írassák: «A második világháborút Faludy György New York városában töltötte, és ez idő alatt több szép verset írt» – már ez is elég lett volna pirongásomhoz, ha az illető nem is teszi hozzá: «miután másokat oly sokszor és oly szívhez szólóan biztatott a szabadság védelmére».⁴

De az önarckép alakítása, az „arcrongálás” nem pusztán a *Víg napjaim*ban figyelhető meg. Faludy műveinek nagyobb része önéletrajzi jellegű mű. A líra műneme alapvetően szubjektív, s amikor Faludy költészetében epikus jegyek is jellemzik, akkor is életének, vagy az általa hallott, olvasott, számára fontos anekdotáknak nyújt teret. Legismertebb prózája, a *Pokolbeli víg napjaim* saját meghatározása szerint „nem regény, hanem inkább önéletrajzás”,⁵ s többi olvasott kötete is vagy ennek folytatása (*Pokolbeli napjaim után, A Pokol tornácán*), vagy kiegészítése (*Jegyzetek az esőerdőből*). De látszólag távoli, ide nem illő portréi (*Rotterdam Erasmus, Karoton*) is saját maga kifejezését szolgálják, mint később, a Források fejezetben az ókori regény kapcsán bizonyítom.

A gyakori önképrajzolás révén Faludy saját arculatát olyan sikerrel alakította, hogy az általa fölvázolni óhajtottak gyökereztek meg a nagyközönségben, olvasói és az őt leginkább politikai okból ellenzők körében egyaránt.

Hiszen nem sok magyar költőről írhattak le ilyesmit: „Mindig a néphez beszélt, mindig az üldözöttek, elesettek ügyét tartotta fontosnak – és országunkban mindig az üldözötteknek volt igazuk. Ezért nem kell Faludynak egyetlen leírt sorát sem szégyellnie. Melyik literátus ember mondhatja el ezt közöttünk?”⁶ Mindez egy olyan költőről hangzik el, aki a 40-es évek végén Rákosit dicsőítő verset írt, Sztálin okosságáról zengő ódát fordított, s szovjet színdarabok ajánló kritikáit ontotta.

Faludy tehát írásaiban oly sikerrel írta saját önéletrajzát is, hogy az rátelepedett életrajzára. Mint dolgozatom további fejezeteiben bebizonyítom, irodalmi legendák tucatját fogadták el tőle komoly kutatók, s gyakran alapvető tények helyett is az író-Faludy által megkonstruált szereplő-Faludy jellemzői váltak ismertté. Így teljesen háttérbe szorította zsidó származását, kiretusálta nevét és családja teljes apai ágát. Hasonlóan lebegtette szexuális irányultságát – míg művei szinte folyton saját szexualitásáról szólnak. Újra és újra politikai szerepet vállalt, de közben mindig megpróbálta elfelejtetni addigi cselekedeteit: elébbi marxi állásfoglalását, szobordöntésig fokozott radikalizmusát, majd a személyi kultusz kiépülésekor tanúsított beletörődését, végül liberális politikai cselekedeteit. Egyszerre próbálta magát

⁴ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 187–188.; *Pokolbeli víg napjaim*, 35, Menora, 1969. máj. 31., 6.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 213.

⁵ VINCZE Attila, *Faludy világa. Faludy György és Vincze Attila beszélgetései alapján*, Bp., [2006], 73.

⁶ JÓNÁS Pál, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 7.

istenadta tehetségnek, filológusokat megvető született költőnek, és könyvek ezreit ismerő tudósak beállítani. Miközben lehet, hogy mindeme szerep eltért valódi személyiségétől.

De az utóbbit ne is vizsgáljuk. Éppen elegendő az említett szerepeket végigtekintenünk.

Ez is hosszas kutatást igényelt. Első feladatként – megbízható gyűjteményes kötetek hiányában – a szerző írta korpusz összeállítása bizonyult. Bár 2006 őszétől, Faludy halálától megszorodtak az újabb szövegkiadások,⁷ mint a 3. fejezet részleteiben bemutatja, a prózai művek nagyobb része napjainkig nem jelent meg kötetben, a versek és az önéletírások pedig annyi szövegváltozatban készültek el, hogy a köztük lévő lényeges különbségek⁸ áttekintése elengedhetetlen magát komolyan vevő szakmunka alkotásakor. Hét esztendővel ezelőtt ezért elsődlegesen egy bibliográfiát kezdtem összeállítani, mely Faludy verseit, publicisztikáit, fordításait, valamint a róla szóló műveket tartalmazta. Míg ez bővült, gyakorlatilag végigolvastam a Faludy-életművet, fontosabb és eltérő szövegű művek esetében értelemszerűen többször is.

A számos eltérés, a tetten ért lódítások fordították figyelmemet dolgozatom témája felé. Az olvasók jellemzően gyanútlanul fordulnak az önéletírásokhoz, a lírai alany tényközlő verseihez – pedig Faludy esetében az általa megkonstruált alkotói kép (mely logikusan hasonlít az önképhez is) lényegesen eltér akár más művek énképjétől, a szerző pár esetben fölállítható történelmi alakjától.

A disszertáció írása közben számos olyan témával szembesültem, melynek jelentős irodalomelméleti szakirodalma van. Ilyen például a narratológia, a narratív identitás problémái; a personahasználat és szerepjátszás; a fordításelmélet; az önéletrajz műfaji meghatározása; a marginalitás elméletei stb. Én azonban Faludy életművére nem mint demonstrációs anyagra tekintettem, nem a művek alapján kívántam elméleti kérdésekkel foglalkozni. Példaanyag-föltárás helyett Faludy írásait vizsgálati célként közelítettem meg. Éppen ezért a teóriabeli kérdéseket csupán röviden érintettem.

Munkámhoz legtöbb forrást az Országos Széchényi Könyvtárban lehetett megtalálni. Ehhez éppúgy hozzájárult a nemzeti könyvtár gyűjtőköre, határon túlra is nyúló teljességigénye, mint Faludy dedikált ajándékkötetekben megnyilvánuló tisztelete e téka iránt. Sajtóhírek szerint a kéziratos hagyaték is ide került, de dolgozatom megírásáig nem érkezett meg a kéziratárba, így ebből nem dolgozhattam. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára leginkább helytörténeti gyűjteményével és azon háborúkönyeki folyóiratközlések

⁷ *Rotterdam Erasmus*, Bp., 2006; *Jegyzetek az idő sodrában*, Bp., 2007.

⁸ Lásd 4. fejezet.

beszerzésében segített, melyeket az OSZK hajdani olvasói megcsonkítottak. Hasonló a szerepe a Politikatörténeti Intézet könyvtárának, melyben a New York-i Harc! évfolyamait sikerült föllelnem. A Prohászka-szobor parlamenti vitájának anyagát és a Faludyval kapcsolatos képviselők életútját az Országgyűlési Könyvtár segített föltárni. A Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény a Faludy-húg gyilkosára, Kun Páterre vonatkozó szakirodalom föltalálásában nyújtott segítséget. Tudományosan jelentéktelen, de a nyári szabadságolások miatt hasznos volt a Fonyód Városi Könyvtár és az ELTE Apáczai Csere János Gyakorlógimnázium könyvtára az alapvető kézikönyvek beszerzésében.

Faludy emigrációi miatt külföldi könyvtárak is becses információkat rejthetnek, ám ezek szélesebb kihasználását anyagiak gátolták. Az 1938–41-es párizsi tartózkodás pár helyszínét sikerült tisztáznom a Bibliothèque Historiques de la Ville de Paris olvasótermében, s ezt kiegészítenem a Centre Pompidou információs könyvtárában. Jeruzsálemi ösztöndíjam csak a Jad Vasemben való rövidebb kutatást tette lehetővé: Faludy családjára vonatkozó adatot nem leltem, de a kiállítási anyagból több tény tudtam dolgozatomban fölhasználni.

Kutatásaim során többször azzal szembesültem, hogy nincsenek magyar nyelvű szövegkiadások a hazai közgyűjteményekben. Ezek egy részét sikerült megszereznem (Székelyudvarhelyt, illetve az Országház Antikvárium könyvaukcióján), illetve a párizsi Marc Martin kutatótól kölcsönkapnom.

A levéltárak közül három is segített a családtörténeti rész kutatásában. A Magyar Országos Levéltár mikrofilmtára a XIX. századi vidéki ősök, a Budapest Főváros Levéltára a Faludyra, testvéreire és második nejére vonatkozó információkat nyújtotta, míg a Budapesti Zsidó Hitközség szertartási osztálya a fővárosi rokonság azonosítását segítette. Kevesebb eredménnyel vettem föl a kapcsolatot a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárával, a Fasori Református Egyházközösséggel, a Budapesti Evangélikus [„fasori”] Gimnázium iskolatörténeti gyűjteményével és a Hadtörténelmi Levéltárral – adataikat vagy a háború semmisítette meg, vagy az engem érdeklő része katalogizálatlanul lappang.

Az interneten való kutatás távoli levéltárak digitalizált aktáiban segített, így az amerikai hadsereg világháborús sorozásai esetén, könyvtárak és bibliográfiai adatok beszerzésében (Kanadától Izraelig), végül azokban az esetekben, mikor csupán Faludy életében jelentős személyekről a nyomtatott életrajzok nem tartalmaznak adatot (Emma Pressmar).

2001-ben és 2002-ben a kutatás közben fölmerült kérdéseimmel telefonon, illetve levélben fordultam többször Faludy Györgyhez. Szóban nyújtott értékes segítséget – a

könyvtárosokon felül – Lang Tamás, érsekújvári hitközségi elnök, Szabó Imre költőtárs,
műfordító, statikai ügyben pedig Finta József építész.

2. Az életrajz

Az önkép alakításának és újrarájzolásának állandó gesztusa miatt Faludy életrajza majdnem olyan ködbe vész, mint amilyenbe a romantikusok igyekeztek Shakespeare-t burkolni. Mint látni fogjuk, homály fedi eredeti nevét, családját, sőt feleségei személyét is, életútjában pedig egész hónapokat nem tudunk eseményekkel, földrajzi helyszínnel kitölteni. Így fordulhat elő az a paradoxon, hogy míg életrajzára mindig is nagy súlyt fektetett, összes versét keltezi – pontos helyszíneket és dátumokat megadva –, ugyanakkor viszonylag új enciklopédia is eltéveszti az egyetlen közölt életrajzi adatot: születési évét.⁹ Ennek oka az irodalmár szakma azon adóssága, hogy az amúgy is rendkívül kis számú Faludyról szóló szakmű anélkül született meg, hogy akár csak vázlatos életrajz is készült volna a költőről.

Ugyanakkor ez a hiányosság részben érthető is. Faludy ugyanis világlétében hajlott a mitizálásra, azért is lehet dolgozatom témája, mivel macphersoni ködöket eregetett élete és életműve köré. Épp ezért egy jövőbeli életrajz kétszeres kihívást jelenthet megalkotójának: a tájékozódás, a ködök fölözlatása egyszerre okoz nehéz feladatot, s idegeníti el éppen azokat a potenciális olvasókat, akik megvennének egy Faludyról szóló művet.

Dolgozatom témája miatt ez nem megfelelő hely egy pontosabb életrajz fölvezetéséhez: most a művekből tükröződő, a szerző által alkotott énkép és életút érdekel. De hogy ezt valamihez lehessen hasonlítani, egy vázlatos pályaképet mégis szükséges megadnom.

Korábban erre csupán Pomogáts Béla tett kísérletet. Az ő monográfiájának azonban épp ez a legkevésbé sikerült vonása: míg például versértelmezései megállnak, akár önálló tanulmányokként is kiadva, addig az életrajz fölvezetésében egyszerre elnagyolt és pontatlan munkát végzett. Nem is az a probléma, hogy míg a történelmi dátumokat lelkesen, napra pontosan emlegeti,¹⁰ addig Faludy életének legnagyobb eseményei például „nyarán”, „őszén” megjelöléssel szerepelnek ugyanazon az oldalon. Sokkal inkább az, hogy a kronológia fölállításához mindössze Faludy egyik önéletírását¹¹ és versei keltezését¹² vette figyelembe.

Ennek a módszernek két hátránya van.

Először is összemossa a tényeket a fikcióval. Nem Faludy életútjához jutunk el –, Pomogáts szavaival „életének kronológiájá”-hoz¹³ –, hanem az általa láttatni próbált, megírt

⁹ A születést 1913-ra datálva: *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century, Volume 2: E–K*, Ed. Steven R. SERAFIN, Farmington Hills (USA), 1999, 441.

¹⁰ POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000. 114.

¹¹ Pl. i. m., 34.

¹² Pl. i. m., 93.

¹³ I. m., 243.

életrajzhoz. Az író és a narrátor alakja egybemosódik, megszegve az irodalmi szakma legalapvetőbb elméleti téziseit. S ugyan Faludy életrajzi költő, s prózájában is a narrátor meg az író egymáshoz közel áll, e dolgozat egyik fő témája épp e két alak *Pokolbeli víg napjaim*-beli különbségére való rávilágítás. A történetírásban alapvető szerepet játszó forráskritikával kell nekünk is megvilágítanunk az alkotónak saját műveiben megkonstruált portréját, mindig kételkedve fogadva a szerző állításait. Márpedig Pomogáts tényként kezel olyan túlzottan kerek, az általa ismert Demszky-féle 1987-es verzió előtt soha fel nem dolgozott, meseszerű történeteket, mint például a Marrakesben bűnöző araboknak tartott mesedélután.¹⁴

A másik probléma Pomogáts forrásainak szűkös volta. A Faludy-korpusz egy részét nem ismerte, más részét nem használta, hiszen föl kutatásuk és földolgozásuk túlmutatott volna egy évfordulós monográfia keretein. Márpedig Faludy művek tömegében emlegette életét. Afrikai kalandjait megírta verseiben, 1942–43 fordulóján a *Harc!* hasábjain a *Két esztendő Északafrikában* sorozatban, 1946-ban a *Haladásban* publikált Zsolt Béla-féle levélben, még ugyanebben az évben a *Dolgozók Világlapjában*, az „*én, ki megjártam mind a hat világot...*” – amúgy villoni – cím alatt; 1961-ben, 1969-ben és 1987-ben a *Pokolbeli víg napjaim* három különböző szövegű kiadásában, a 2000-es *Faludy élete képekben* című önéletrajzban, s utal rá az 1988-as és 1992-es szövegű *Jegyzetek az esőerdőben* lapjain, a Magyar Hírlap pár cikkében, s ezért a *Jegyzetek a kor margójára* kötetben – s a sor még folytatható.

Használhatjuk hát Faludy saját állításait, hiszen sok esetben másra nem is támaszkodhatunk. De egyrészt ilyenkor minél több adalékot, korban egymástól távol eső földolgozást, életrajzi említést kell felkutatnunk. Másrészt tisztázni kell, hogy az így kapott adatok nem tények, munkánk hipotetikus, további bizonyítást vár. Lehetséges, hogy minden részében ezt sohasem sikerül majd megtenni, s egyes mozzanataiban végig erre fogunk szorulni – de mindig kételyt kell ébreszteni az olvasóban, ha már ezt az író nem tette meg.

Ezek miatt csak a következő esetekben fogadtam el bármiféle életrajzi információt:

1. Hivatalos vagy Faludyn egyértelműen túlmutató forrás közli, így születési, házassági anyakönyv, címtár, telefonkönyv, évkönyv, újsághír.

2. Faludyn kívül még egy másik adatközlő is megerősíti, aki tudását nem a költőtől nyerte. Ha az egyébként szintén bizonytalan adatközlő Varnus Xavér megírja, hogy Torontóban találkozott Faludyval, aki szintén azt írja, s bizonyíthatóan ekkoriban ott élt, akkor ezt az információt elfogadhatjuk.

¹⁴ *I. m.*, 112.

3. Ugyan csupán Faludy írt meg egy adatot, ám ezt pályája igen távoli pontjain, több évtized kihagyással tette meg, úgy, hogy korábbi megírásának nem tudott utánanézni, s nem állt különösebb érdekében életrajzát kifehéríteni.

Az utóbbi halmaz bővebb magyarázatra szorul. Az életrajzát többször megíró, arról beszámoló költő gyakran ugyanazt az eseményt ismét földolgozta. Például a 2000-es *Pokolbeli napjaim után* kötet számos olyan történetet jegyez le, melyről az 1997-es *Vitorlán Kekovába* verseskötet is tudósít. Ez mégis inkább egy forrás, mint kettő: a vers megírásának élménye friss volt, a kinyomtatott kötet ott állt a polcán.

Ugyanakkor vannak olyan, a sajtóban megjelent írások, melyekhez a világot beutazgató alkotó a későbbiekben nem férhetett hozzá. Ilyenek a Dolgozók Világlapjában közölt életrajzai („én, ki megjártam mind a hat világot...”, *Mars szekeren*), a Népszavában megjelent, nem is nevéen szignált cikkei, vagy a torontói Menorah-ban megjelent önéletírása, melyet adatolhatóan nem olvasott azóta. Ha tehát ezekben ugyanazt írta, gyakran fél évszázad távolságban is, nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy vagy az igazat írja, vagy átgondoltan, számára fontos kérdéskörben tér el a valóságtól. Előbbi esetben ez itt, az életrajz fejezetében használható, utóbbiban a dolgozatomban további részének forrását képezi.

Mint látjuk, forrásainknak bizonyossága nagymértékben eltér egymástól. Míg egy születési anyakönyv levéltárban őrzött hiteles másolatát nem lehet egy magánembernek manipulálni, a visszaemlékezéseket könnyű elferdíteni. De amíg nincs arra lehetőség, hogy nagy anyagi erőforrásokkal kinyomozzuk az életút elemeit, s amerikaitól marokkói könyvtárakig, levéltárakig végezzünk helyszíni kutatásokat, kénytelenek vagyunk a második és harmadik forráscsoportot is fölhasználni.

Ezen kislehetőség bizonytalanság miatt az alábbi életrajzi vázlat állomásai kapcsán föltüntettem, honnan vettem az adatokat.

Életútja:

1909. április: házasságot köt a 29 éves Leimdörfer Joáchim, vegyész, technológiai tanár és a 20 esztendőes Biringer Erzsébet Katalin: Faludy édesapja és édesanyja.¹⁵

1910. szeptember 22.: megszületik, Leimdörfer György Bernát József néven.¹⁶

1920–1928: középiskolai tanulmányokat folytat a budapesti ágostai hitvallású evangélikus főgimnáziumban (Fasori Gimnázium).¹⁷

¹⁵ Budapesti Zsidó Hitközség Házassági anyakönyve, 1907–1911, 204/233.; *Esküvő*, Felvidéki Ujság, Zsolna, 1909. ápr. 4., 2.

¹⁶ Születési anyakönyv, Bp. VII. kerület, 1910/2392. Budapest Fővárosi Levéltár, 263. telercs.

¹⁷ *A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1920/1921-ik iskolai évről*, Szerk. Dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1921, 10.; *A budapesti ág. hitv. ev. gimnázium és a vele kapcsolatos evangélikus internátus értesítője az*

1919: családjával együtt áttér a református hitre.¹⁸ Nevét csak később változtatja meg.

1927–1928: verseivel, versfordításával, novellájával az iskolai önképzőkör pályázatának nyertese.¹⁹

1928–1933: egyetemi hallgató Bécsben, Berlinben, Párizsban, ismét Bécsset, végül Grazban.²⁰

1933. június: megjelenik első ismert publicisztikája.²¹

1933–1934: katonai szolgálatot teljesít Miskolcon.²²

1933. szeptember: az első Villon-átköltések megjelenése.²³

1937 eleje: megjelenik első kötete, Heine-átköltéseivel.

1937 első fele: házasságot köt Ács (eredetileg Spitzer²⁴) Valival.²⁵

1937: a könyvnapra kötetként is megjelennek Villon-fordításai.

1938: megjelenik első önálló verseskötete, *A pompeji strázsán*.

1938. szeptember–november: katonai szolgálatot teljesít a Felvidék visszacsatolásakor.

1938. december: Párizsba emigrál.²⁶

1940. június 14.: a bevonuló németek elől Montauban-ba, majd Bayonne-ba menekül.

1940. július: Marokkóba menekül.

1941. szeptember: New Yorkba érkezik.

1927/28. iskolai évről, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1928, 64.

¹⁸ Születési anyakönyv, Bp. VII. kerület, 1913/2184. Budapest Fővárosi Levéltár, 1948. kötet; Ezen bejegyzés egyértelműsíti, hogy a Születési anyakönyv, Bp. VII. kerület, 1910/2392. Budapest Fővárosi Levéltár, 263. tekeres 1923-as adata csupán az igazolás kiállításának dátuma.

¹⁹ *A budapesti ág. hitv. ev. főgimnázium értesítője az 1926/27. iskolai évről*, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1927, 44.; *A budapesti ág. hitv. ev. gimnázium és a vele kapcsolatos evangélikus internátus értesítője az 1927/28. iskolai évről*, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1928, 32.

²⁰ JÓNÁS Pál, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 7.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 6., *Ahogy tetszik II.*; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 39., *Új magyar irodalmi lexikon*, 1, Szerk. PÉTER László, Bp., 1994, 553.; NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Bp., 2000, 248.; *MTI Ki kicsoda 2006, A–K*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 2005, 477.; stb.

²¹ *A század margójára*, Független Szemle, 1933/1, 4.

²² JÓNÁS Pál, *i. h.*; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 40.; *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 191.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 111.

²³ Független Szemle, 1933/6, 3.; négy átköltés (*Ballada a Senki Fiáról*, *Rablóballada a Vörös Coquilard-ról*, *Ballada a parlamenthez*, *Ballada Marion L'Idole-nak*), és egy fordítás (*Négysoros vers*).

²⁴ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 13.

²⁵ Faludy csak annyit említ, hogy egy évig éltek itthon együtt (*Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 11.). Ezt támasztja alá lacsménekek közvetett bizonyítéka is. Egy cikkében megírta, hogy 1937 nyarán találkozik a bolgár Boikliev Dimóval (*Bolgár antológia*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 27., *Ahogy tetszik II.*). Ugyane történet korábbi földolgozásából tudjuk, hogy ekkor már a Naphegy utcában lakott (*A legszebb bulgár versek születése*, Menora, 1968. ápr. 15., 7–8.). Márpedig ez közös lakásuk volt (lásd például FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 14.).

²⁶ Ennek és az első emigráció további eseményeinek datálását lásd a vonatkozó, 5.3.3. fejezetben.

1942. márciustól: a *Harc!* című, Vámbéry Ruzstemhez köthető lap szerkesztője.

1943. február: bevonul az amerikai hadseregbe.²⁷ A kiképzés után egyetemi tanulmányokra helyezik át.

1944 első feléve: a csendes-óceáni hadszíntér több pontján harcol a japánok ellen.

1945 december: leszerel.²⁸

1946. március²⁹–május: hazautazik.

1947. június: a könyvhétre megjelenik második saját verseskötete, az *Őszi harmat után*.³⁰

1947. augusztustól: a *Népszava* újságírója.³¹

1950. július: letartóztatják, az Államvédelmi Hatóság Andrassy úti pincebörtönébe, majd a kistarcsai internálótáborba kerül.³²

1950–53: a recski kényszermunkatábor rabja.

1953. szeptember: hazaengedik Recskről.³³ Házasságot köt második feleségével, az újságíró Szegő Zsuzsával.

1955. január: megszületik egyetlen gyermeke, András.³⁴

1956. október 24.: a forradalom hírére visszajön Pestre a visegrádi írőüdülőből. Az Írószövetségben dolgozik.³⁵

1956. november 30–december 1.: Bécsbe emigrál feleségével, majd Londonban telepednek le.³⁶

1957. január–február: kéthónapos dél-amerikai előadókörúton vesz részt.³⁷

1957–1962: az Irodalmi Újság szerkesztője.

²⁷ A „*Harc*” szerk.: *Harc!*, 1943. febr. 20., 1.; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 184.

²⁸ JÓNÁS Pál, i. h.; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 184.

²⁹ *Két találkozás Jan Masarykkal*, Menora, 1968. szept. 7., 7.

³⁰ K[ESZI] I[mr]je, *Őszi harmat után*, Szabad Nép, 1947. június 12., 4.; GYÁRFÁS MIKLÓS, *Őszi harmat után*, Haladás, 1947. jún. 12., 8.

³¹ *Jó remények, bizakodás. Hangulatkép a sportcsarnoki gyűlésről*, *Népszava*, 1947. aug. 2., 7.

³² Faludy következetesen június 14-ét említi (pl. FALUDY-KOVÁCS FANNY, *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 112.; átveszi: POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000, 243.), ezt valószínűtlenné teszik az ezt követő három hétben megjelenő cikkei (*Az újkori diplomácia története*, *Népszava*, 1950. jún. 27., 4.; *A klerikális reakció fasiszta aknamunkája a két világháború között*, *Népszava*, 1950. júl. 7., 6.).

³³ Saját visszaemlékezése szerint 17-én (*Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2006, 8.), Erdey szerint 18-án (ERDEY SÁNDOR, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴, 246.).

³⁴ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttátok?*, Bp., 2002, 9.; *Újszülött fiamhoz*, 370.: *Versek*, Bp., 2001, 376.; ehhez képest három hónappal eltérő dátumot közöl: Andrew FALUDY, i. m., 28.

³⁵ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1991. nov. 2., *Ahogy tetszik III*.

³⁶ *Cár, sertés és Volga*, Menora, 1968. aug. 24., 5.; *Jegyzetek a kor margójára. A miniszterelnök és Schimek közkatona*, Magyar Hírlap, 1992. máj. 9., *Ahogy tetszik II*; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 36.

³⁷ *Angol író ír... magyar író beszél. Délamerikai [!] utikaland [!]*, Menora, 1968. febr. 24., 3.; *Magyarok a nagyvilágban*, Menora, 1968. máj. 13., 5.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 76.; FALUDY-KOVÁCS FANNY, *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 45. és 141.

1961 tavasza: az *Emlékkönyv a róti Bizáncról* kötet megjelenése,³⁸ a *Pokolbeli víg napjaim* elkészülte.³⁹

1962: a *Pokolbeli víg napjaim* angol fordításának megjelenése.

1963. szeptember: meghal második felesége, Szegő Zsuzsanna.⁴⁰

1964: fél évre Firenzébe költözik.⁴¹

1965: Máltára költözik.⁴²

1966 február: találkozik Eric Johnsonnal, fordítójával, titkárával és szerelmével.⁴³

1966: *Karoton* regényének angol nyelvű megjelenése, melyen 1963-ban már dolgozott.⁴⁴

1967: a nyarat a cornwalli Fowey-ban tölti.⁴⁵

1967. december: Torontóba költözik Egri György hívására.⁴⁶

1968-tól: a torontói Menorah hasábjain a *Pokolbeli víg napjaim* első magyar megjelenése, a korábbiól eltérő szöveggel.

1969. februárjától: a torontói egyetem új összehasonlító európai irodalom tanszékén professzorként ad elő.⁴⁷ A 70-es évek elején a New York-i Columbia egyetemen tanít.⁴⁸

1969 vagy 1977: pár évig tartó érdekházasságot köt Erényi Lilivel, egy tangeri szőnyeggyártulajdonossal.⁴⁹

1970: Rotterdami Erasmusról írt könyvének angol nyelvű megjelenése.

1987. november 1.: Demszky Gábor kiadásában megjelenik a *Pokolbeli víg napjaim* szamizdatváltozata,⁵⁰ újra átírva.

1988: Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia életrajzi filmet készít vele Dubrovnikban, *Faludy György, költő* címmel.

1988. szeptember: hazatér⁵¹.

³⁸ *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1961, 2.

³⁹ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 225. és 235–236.

⁴⁰ *Faludy Zsuzsa*, Irodalmi Ujság, 1963/20, 8.; Andrew FALUDY, *i. m.*, 40.; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 7.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 21.

⁴¹ Andrew FALUDY, *i. m.*, 41.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 83.

⁴² Andrew FALUDY, *i. m.*, 60.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 83–84.

⁴³ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 84., vö. Andrew FALUDY, *i. m.*, 64.

⁴⁴ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2006, 304.

⁴⁵ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 85.; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 157. és 159.

⁴⁶ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 86.; *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 177.

⁴⁷ *Torontói jegyzetek*, Menora. Egyenlőség, 1969. febr. 8., 4.

⁴⁸ Faludy állítása szerint 1968 és 1971 között oktatott a Columbián: *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 19., *Ahogy tetszik II.*, vö. még: *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 20., *Ahogy tetszik II.* Ennek ellentmond ekkor vele együttélő kamasz fia, aki szerint 1970-től tanít itt: Andrew FALUDY, *i. m.*, 101.

⁴⁹ 1969-et mond Faludy fia (Andrew FALUDY, *i. m.*, 98. és 15.); 1979-et a haldokló Faludy (*A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 193–194., 16.).

⁵⁰ *Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1988/1, 24.

⁵¹ Ugyanazon kötet szerint szeptember 24-től október 21-ig (FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 75.), illetve szeptember 19-től van itthon (*i. m.*, 133.).

1991. augusztusától: a Magyar Hírlap újságírója. 1994 júliusáig rendszeres cikkei a hétvégi mellékletben, 1996 decemberéig még számos könyvkritikát ír.

2002. július: házasságot köt negyedik feleségével, Kovács Fannyval⁵². Augusztusban kirobban lakásügye.

2002. szeptember: befejezi utolsó verseskötetét, a *Viharos évszázadot*⁵³.

2003: a Himalájában meghal Eric Johnson⁵⁴.

2005 augusztustól: az aradi Irodalmi Jelen havilap állandó írója.

2006. szeptember 1.: elhunyt 96 éves korában⁵⁵.

⁵² SZÉKHELYI FRUzsina, *Faludy Györgynek bekötötték a fejét*, Mai Nap, 2002. júl. 15., 4.; Sz[ÉKHELYI] F[ruzsina], *Kislányt szeretne Faludy és Fanny*, Mai Nap, 2002. júl. 26., 4.

⁵³ TEMESI László, *Faludy: feleségeim története*, Vasárnap Reggel. Vasárnapi Somogyi Hírlap, 2002. júl. 28., 13.

⁵⁴ [valószínűleg KARABIBERLI Iskender], *A költő és a balett-táncos. Elhunyt Faludy férfiműzsája*, Mások, 2004/4, 48–49.

⁵⁵ *Elhunyt Faludy György*, Magyar Hírlap, 2006. szept. 4., 3.

3. Az életmű

A kanonizálatlanság, a szakirodalom hiánya miatt az életrajzhoz hasonlóan nehéz a pontos Faludy-korpusz körülhatárolása is. Hiszen állítása ellenére⁵⁶ névtelenül – kevéssé fölfejtető jelekkel, sőt jelzés nélkül – is publikált cikkeket, hogy a még inkább az életmű periferiáján fekvő alkotásokról, így az általa átjavított bolgár fordításokról⁵⁷ ne is szóljunk. Megbízható bibliográfiák, életműkiadások híján bármilyen kutatást megelőző tehát Faludy munkáinak összegyűjtése, számbavétele. Az alábbi összeállítás hétvényi könyvtári kutatás eredménye.

3. 1. Versei

Faludy világeletében költőnek tartotta magát, prózáját sokszorosan zárójelbe tette. „A prózára soha nem helyeztem súlyt. Nem is vagyok prózaíró”⁵⁸ – állította többször az életében hat prózakötetet megjelentetett író. Legnagyobb hatást és legtöbb irodalmi elismerést tényleg verseivel aratott. Így bár legkorábban megjelent művei nem önálló költemények, mi kezdjük a számbavételt ezekkel.

Az első helyen nemcsak ismertségben, hanem időrendben is a *François Villon balladái* állnak: akár az 1937-es első könyvmegjelenést, akár az 1933-as első újságmegjelenést tekintjük. A kötet keletkezésének és sikerének hátteréről a későbbi, Villon-szerepkört bemutató fejezetben írok. Itt elég annyit megemlíteni, hogy 18 balladának nevezett verset s egy 48 strófás Testamentumot tartalmazott már ekkor. Ezekből napjainkig változatlan formában jelenik meg öt ballada,⁵⁹ s a többin⁶⁰ is csak kisebb változtatást, javítást tett a költő. Három ballada⁶¹ csak később került a kötetbe.

Faludy első saját verseskötete *A pompeji strázsán*. A Németh Andornak ajánlott, tizennégy verset tartalmazó könyv kétszer jelent meg: 1938-ban, majd a háború után 1946-

⁵⁶ 2002-es telefonbeszélgetésünk alapján: azt állította, hogy az emigráns Irodalmi Újság pár szerkesztőségi cikkét leszámítva sose használt álnevet. Mint látni fogjuk, szignó használatát később elismerte egyik levelében.

⁵⁷ vö. *A legszebb bulgár versek születése*, Menora. Egyenlőség, 1968. ápr. 15., 7–8.; *Bolgár antológia*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 27., Ahogy tetszik II.

⁵⁸ VINCZE Attila, *Faludy világa. Faludy György és Vincze Attila beszélgetései alapján*, Bp., [2006], 72.

⁵⁹ Nyári ballada szegény Lovisre-ról, Rablóballada a Vörös Coquillard-ról, Ballada a kalózkodó szeretőjéről, Chanson a párisi szépasszonyokról (a mainál archaikusabb helyesírással), Ballada a parlamenthez.

⁶⁰ Ballada a Senki Fiáról, Ballada a múlt idők dómáiról, A haláltánc-ballada, kerítőballada Villonról és kövér Margot-járól, Levél melyet François Villon mester, mikor nem volt már egy bűdös vasa, így írt Jehan de Bourbon herceghez, Szerelmes ballada D'Aussigny Yssabeau-nak, Könyörgő ballada szegény borissza Jehan Cotart lelkéért, Ballada a szép fegyvermesterné vénségéről, Az akasztófavirágok balladája, A testamentum.

⁶¹ Ballada, melyben Villon mester embertársai bocsánatát kéri, Ballada a brabanti borbélyról, Ballada hűtlen barátnőmről, Cileáról.

ban. Legközelebb az 1995-ös és az 2001-es életműkiadásban jelent meg ugyanezzel a címmel egy tartalmában teljesen eltérő kötet. Az új *A pompeji strázsán* ciklus huszonöt verséből mindössze hét maradt meg,⁶² mindegyik többé-kevésbé átírva. Kimaradt hat vers,⁶³ többek közt a címadó, mind terjedelme, mind témája alapján kulcsfontosságú mű, tizenhét vers viszont ekkor jelent meg,⁶⁴ mind világháború előtti datálással, de több Faludy életében először. Saját bevallása szerint az első kiadás azért volt szűkebb, mert „a kötetet elkobozták volna”⁶⁵ a kihagyott versek miatt. Ez egyrészt igaz lehet a háború előtt fordításként föltüntetett villoniáda-jellegű álságok esetében – pl. *Német zsoldosdal*, Csilléry-szatíra –, másrészt az erős szexuális töltetű verseknél, így a Casanováról, Michelangelóról, a szexuálisan kihasznált ördögről szóló költemények sem igen jelenhettek volna meg a korban szélesebb publikum előtt. Ugyanakkor az ok nem állhat fönn tíz vers esetében, melyek mind átköltésnek beállított utánérzések, a legnevesebb az Aretinónak tulajdonított episztola.

A ciklus azonban más okból sem teljes. A kötetből véglegesen elveszett két politikai satíra, Imrédy, illetve Horthy ellen, melyeket elébb nem jelentethetett meg, később kéziratuk elveszett, s a Csilléryről szóló párverssel szemben nem tudta fejből szövegüket.⁶⁶

Emigrációját megelőzve, 1938 júniusában jelent meg az *Európai költők antológiája* Cserépfalvi-válogatás, József Attila minimális közreműködése mellett Cs. Szabó László és Faludy munkája. A Faludy szerkesztette idegen költők között 35 hitelesnek tekinthető „átköltés” jelent meg a neve alatt. Tartalmazta ugyanakkor több eredeti versét is, így a híres *Német zsoldosdal*, „melyet ugyan magam írtam, de abban az időben aligha lehetett volna nevem alatt leadni anélkül, hogy a nyomtatványt elkobozzák. Ezt úgy oldottam meg, hogy Német zsoldosdal a XVI. századból címen adtam közre. Ugyanezt tettem néhány más versemmel is, melyek a nyilasokat és a nácikat mutatták be a közönségnek.”⁶⁷ Azóta négy másik verset sorolt át saját verseskötetébe,⁶⁸ kettőről viszont a későbbiekben megfeledkezett.

⁶² *Michelangelo utolsó imája*, *Ballada F. Gy. szerelméről*, *Ballada Nulla Károly életéről*, *A judeai helytartó*, *Elégia egy halott szerkesztőhöz*, *Szonett egy mesekönyv elé*, *József Attila temetése*. Címváltozás esetén az ultima manus elvet követtem.

⁶³ *Ballada Johanna Darkról*, *Óda egy görög vázához*, *Az ambivalencia balladája*, *Charles Baudelaire: A fűroszok*, *Heine a teutoburgi erdőn*, *A pompeji strázsán*.

⁶⁴ *Koldusdal*, *Görög halász sírjára*, *Walafrius Strabo levele*, *Barátnő barátnőjéhez*, *A húszéves magiszter*, *Kínai vers: a rózsabárka*, *Kínai vers: A művészet*, *Német zsoldosdal*, *Bonaparte Ajaccióban, 1785*, *Bonaparte Egyiptomban, 1798*, *Fiatalember Jeremiás próféta jobbán, 1511*, *Pietro Aretino levele a salernói herceghez – 1540 táján*, *Szonett a mizsához*, *Csilléry Andrásnak*, *Középkori kocsmadal*, *Rig véda: A teremtés*, *Kínai vers: A gázló*.

⁶⁵ *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1961, 201.

⁶⁶ *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1961, 202.

⁶⁷ *Európai gyöngyszemek*, Bp., 2002, 6.

⁶⁸ *Középkori kocsmadal*, *Pietro Aretino levele Federigo da Sanseverino salernói herceghez*, *Katalán koldusdal*, *Villon: Ballada a parlamenthez*.

Dolgozatom további részében viszont bemutatom, hogy az *Erasmus sírjára* és a *Parasztnóta* is nem fordításai, hanem versei közé sorolandó.

Első emigrációja idején született műveivel a történelem még mostohábban bánt, mint korábbi verseivel: önálló kötetként egyetlen egyszer jelenhetett meg, 1947 könyvnapjára az *Őszi harmat után*. E másik korai kötetet is elérte a Faludyra jellemző újraírások heve, de nehezebb verseit megszámlálni ciklusai miatt. Mivel sok korábban csak alcímmel ellátott verse a kilencvenes évekre önállóvá vált, önállóként vettem számításba minden ciklusba besorolt verset is, ha külön címmel is rendelkezett. E szerint az 1947-es kötet ötvenöt versből áll, míg a kilencvenes évek életműkiadásában, köszönhetően főleg az ötventagú, rövid rögtönzéseket fölfűző Marokkó ciklusnak, nyolcvannyolc versből épül fel. Éppen a nevezett ciklus egyik darabja, *Az üvegfüvők sikátora* az egyetlen, mely – címének apró változását leszámítva – napjainkig változatlanul jelenik meg. Átírta viszont huszonöt versét,⁶⁹ kettőt ráadásul következő kötetébe helyezett át.⁷⁰ Kihagyott még harminc,⁷¹ s hozzátoldott hatvanöt⁷² verset. Mint ahogy második emigrációjából visszatekintve írta: három verseskötetet „kellett igen hiányosan összegyömöszölnöm” a terjedelem kedvéért. A három meg nem valósuló verseskötet címét talán a keletkezési helyek szerinti tagolást tükröző három cikluscím őrzi.⁷³

A második emigráció első kötete az *Emlékkönyv a rőt Bizáncról. Válogatott versek*. Ez egyben az első a később jellemzővé váló összegző, az egész életművet áttekintő kiadások közül. 1961 tavaszán jelent meg Londonban ezer példányban.⁷⁴ A korábbiak közül tartalmaz hét verset *A pompeji strázsán* és huszonzármat az *Őszi harmat után* kötetből. Az elébbi föltűnően kis terjedelmének oka, hogy hat versét függelékként, *Ifjúkori versek* cím alatt, mintegy lefokozva közölte – kétharmaduk azóta visszakerült eredeti helyére. A címadó ciklus a Magyarországon szerzett tizenkét költeményt tartalmazza⁷⁵, egyiket sem a máig ismert

⁶⁹ *Atlantisz, Nel mezzo del cammin, Az emigránsok szeszínája, Érzékeny utazás, Óda a magyar nyelvhez, Alkony és éjszaka közt, Arab mezőn, Márrákes, A szél, Ének Amár szépségéről, Alkony a Dráa folyónál, A fánksütő, Újév, Honvágy, Rossz nőnél, Károlyi Mihály, Kései bánat, Rémület az erdőn, Aurea Borealis, Szonett, Egy pilóta szól, John Doe beszél., Búcsú Amerikától.*

⁷⁰ *Reménykedés egy pannón szőlőhegyen, Kossuth hid.*

⁷¹ *Feleség, Franciaországi változások, Búcsú Európától, Oceánium mellett, Amár beszél., Utazás a sivatagban, Tercinák az alkonyatra, Lovaglás könnyű dombokon, Fülledt éjszaka, Rongypapír és utilapu 2., 3., 4., 6., 8., 9., Detroit, Mississippi mellett I–II, Kamaszversek 2–3, 5, Játék a vadnyugaton 1–4, Ankét a háborúról 2, 4–5, Monológ az atomról; Budapest.*

⁷² *Franciaország megadja magát, Hullák, kamaszok, tücsökzene, a Marokkó ciklus 48 tagja, A sivatag, Kasba, Ibn Amár búcsúja Portugáliától, Beállok katonának, Amerikai állampolgársággal kínálnak, Fényes Lászlónak, Alkony San Franciscóban, Magányosan s kegyetlenül, Korálsziget, kikötő, holdvilág, Budapest ostromára, Kéri Pál, Hitler halála, Jászi ünneplése, Útban hazafelé, Francia baloldal.*

⁷³ *Franciaországi változások, Arab mezőn, A Mississippi mellett.*

⁷⁴ *Emlékkönyv a rőt Bizáncról*, London, 1961, 2.

⁷⁵ *Pálladász, Óda Sztálin születésnapjára, Egy bizánci teológus temetésén, Október 6., Lőrinc pap, Kurucok, Zsuzsánka a tömlőcből, Börtönóda egy régi dámához, Vámbéry Rusztem szelleméhez, Emlékezés egy régi udvarházra, Nyugat-Ausztrália, A vadkacsa; utóbbi tartalmazta a később önállóvá vált Monológ életre-halálra és Kirándulás a Koloska-völgybe verseket.*

formájában. Az utószó szerint idetartozott volna még két másik mű is, melyek szövegét ekkor nem tudta megszerezni⁷⁶. Végül a következő, ekkor születő kötetet, a második emigráció alkotásait *Levelek az utókorhoz* címen három vers képviseli – egyikük minden későbbi kiadásból kimaradt⁷⁷, a másik kettőt⁷⁸ a kötet többi tagjához hasonlóan átdolgozta.

Keveset tudunk viszont az ugyanekkor tervezett másik kötetéről, a *Hesperidák kertjeiről*, melyet egyszer említett meg. Szintén a második emigrációban született verseket tartalmazta volna.⁷⁹ Címe alapján elképzelhetőnek tartom, hogy a latin-amerikai körúton szerzett versekből állhatott. Ha ez így van, a kötetfödének később egyetlen tagját tartotta publikálásra érdemesnek. De az is elképzelhető, hogy a kötetet csak elkezdte a körúton, így a címet okafogyottnak tartva, a verseket beleolvasztotta a *Levelek az utókorhoz* ciklusba.

Okkal kell használnom a ciklus kifejezést: az *Emlékkönyv a róti Bizáncról* ciklushoz hasonlóan itt is elkülönül kötet és ciklus. A Torontóban 1975-ben megjelent *Levelek az utókorhoz* ugyanis megint egyben kompiláció is: első 60%-a korábbi köteteiből tartalmaz költeményeket, a *Marokkó* ciklust például erősen kiegészítve; csak a végén tartalmaz friss műveket.

A ciklus tartalmának számbavétele a szokottnál is nehezebb. Megint tartalmaz alciklusokat, így a *Szerelmes versek egy haldoklóhoz* címűt. Ebben például elébb hat, míg a későbbi életműkiadásokban önálló címmel tizenegy vers jelent meg – míg az első kiadás sorszámából tudjuk, hogy legalább tizenhárom elkészült. Ugyanilyen nehézséget jelent, hogy a *Szonettek* cím alatt megjelenő tizenhat számozott vers csak válogatás a később önálló kötetben megjelent 200 szonett kötetből. Ennek számos tagját viszont később az életműkiadásokban címmel ellátva visszatette a *Levelek az utókorhoz* ciklusba, másokat viszont véglegesen feledésre ítelt. Végül a kötetet 1975-ben záró tizenkét tagú „Li Ho versek”, tizenhárom újabb taggal bővülve, 1995-től ebből a cikusból átkerült a következő, igazi cím nélkülibe.

Mindenestre a felsoroltakon kívül az 1975-ös kiadás tartalmazott még tizenhét új verset;⁸⁰ immár számosat – különösen az alciklusokból – a maival tökéletesen megegyező változatban, többet pedig csak helyesírási-központozási változtatásokkal közöl. Ugyanakkor az önálló versek nagyobb része továbbra sem a végleges változatban jelent meg, tehát a

⁷⁶ *Budapest ostromára, Sztalinista himnusz*; vö. *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1975, 201.

⁷⁷ *In memoriam*.

⁷⁸ *Nagy Imre, Fehér egerek*.

⁷⁹ *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1955, 201.

⁸⁰ *Teilhard de Chardin, Töprengés, Nagy Imre szelleméhez, Svéd rokokó, Haladás, A British Museum könyvtárában, Lorenzo de' Medici, Olykor még szembejössz, Delfinek, Északi nyár, Ave Luna, A philadelphiai polgármesterhez, Apámhoz, Apocalyptic, Café Flore, Ibn Ámár Ál-Ándálúzi*, valamint az előző kötetben már megjelent *Fehér egerek*.

korábbi átírásokért sem okolható pusztán a cenzúra, hiába hivatkozott erre korábban maga Faludy⁸¹.

Ezután még nehezebb ciklusba rendezni költeményeit. Következő kötete, a New York-i Püskiné kiadott *Összegyűjtött versek* ugyanis az egész életművet, az összes „közlésre szánt költemény”-t szándékszik átnyújtani.⁸² „A «közlésre szánt» megszorítást azért alkalmazom, mert a rendelkezésemre álló 418 költeményből 396-ot tartottam erre érdemesnek. A maradék 22-t rossznak minősítettem és kihagytam.”⁸³ A végleges kanonizáció igénye szól az utószó azon állításából is, hogy többé alapvetően nem kíván versei szövegén változtatni.⁸⁴

Az *Összegyűjtött verseiben A pompeji strázsán* ciklus erősen hiányos, ennek ellenére most kerül bele két eddig kötetbe nem sorolt vers, valamint egy pastiche.⁸⁵ A *Villon balladái* a számos megjelenés révén már kanonizálódott, a *Heine Németországa* viszont ekkor jelenik meg először szemelvényekben, s a további *Versek* kötetek mind ugyanezt az öt részletet tartalmazzák.

Igazi nagy változás következett be az *Őszi harmat után* ciklusban. Nyolc vers először kerül kötetbe;⁸⁶ ekkorra sikerült beszerezni ebbe, valamint a következő ciklusba az 1975-ben még hiányolt szövegeket. Ugyanakkor véglegesen elhagy 29 verset, sőt mellőz nyolc olyan verset is, melyeket később újfent kanonizál.⁸⁷ És hogy nem ért az átírások végére, mutatja, hogy négy szonettet csak 1990-ben illeszt be.

Ugyanígy jelentősen megváltozik az emigrációs ciklusok anyaga is. Az *Emlékkönyv a róti Bizáncról* szinte ekkor nyeri el végleges formáját, köszönhetően a megjelenő 46 versnek.⁸⁸ Így egyetlen egy hiányzik csak⁸⁹ – ugyanakkor rejtélyes módon eltűnik a később újra betett *Egy bizánci teológus temetésén*. Hasonló metamorfózison megy át a későbbi két ciklus is: 7

⁸¹ *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1955, 202.

⁸² „A jelen könyv, majd négyszáz verssel, közlésre szánt költeményeimnek nem egy, hanem három harmadát tartalmazza”: *Összegyűjtött versei*, New York, 1980, 602.

⁸³ I. h.

⁸⁴ I. h.: „a jelen kötetben közölt szövegeket, néhány kivétellel (mint például a Zárószót Recskhez és pár szonettet az utolsó évekből) véglegesnek tekintem, többé nem változtatok rajtuk.”

⁸⁵ *Kínai vers: a rózsabárka, Pietro Aretino leve, Rig véda: a teremtés.*

⁸⁶ *Franciaország megadja magát, Hullák, kamaszok, tücsökmzene, Marokkó* ciklus 42 tagja (nem tartalmazza: *Slóh táncos a étren, Abú Nívász verse a kalifához, Újév, Oázis, Fülledt éjszaka, 6, Kasba tornyán a Dráa völgyében, 2), Beállók katonának, Amerikai állampolgársággal kínálnak, Alkony San Franciscóban, Útban hazafelé, Francia baloldal.*

⁸⁷ *Nel mezzo del cammin, Az emigránsok szesztinája, Érzékeny utazás, Ének Amár szépségéről, Ibn Amár búcsúja Portugáliától, Károlyi Mihály, Szonett*, valamint a *Marokkó* ciklus *Újév* darabja.

⁸⁸ *Kétségbeesés Szirmán, Magyarország 1–25., Negyven felé, Sztálinista himnusz (!), Széljegyzet papír nélkül, Kihallgatás, Havas Bandi, Kínrímek, Zárt teherkocsi, Recski est, A véredek, Éhség, Mandelstam a kerítésnél, Magánzárka, Búcsú Recsktől; Újszülött fiamhoz, Hat Lorca-átköltés, Ötvenhat nyarán.*

⁸⁹ *A felsőbbrendű ember.*

cím alatt 48 vers kerül be,⁹⁰ míg 11 vers még hiányzik belőle.⁹¹ A kötet – szerkesztési időpontjából adódóan – ciklus közepén fejeződik be: az életműkiadások 637. oldaláig tartalmaz verseket.

Az 1983-as *Börtönversek* az 1980-ban már kiadott életmű-kötet egyik ciklusát (*A szenvedés ábécéje*) tartalmazza, így további hazai kiadásaival (1989, 1992) együtt számunkra most érdektelen.

Az 1987-es kétnyelvű *Hullák, kamaszok, tücsökgzene* mindössze 11 verset tartalmaz. Mégis közülük háromnak ez az első kötetbeli megjelenése. Legkülönlegesebb, hogy egy 1936-ra datált, Casanováról szóló vers, a *Barátnő barátnőjéhez* olvasható.⁹² Társait megelőzte a viszonylag friss *A százötödik szonett* és *A száztizenegyedik szonett* is.

A hazatérés után először megjelenő új verseskötete a *200 szonett*. A nem időrendben közölt könyvet két részre oszthatjuk: első fele az *Ősszegyűjtött versek 100 szonett* ciklusának utánközlése. A második viszont több az azóta írt szonettek tárházánál. A kerek szám kedvéért csak most publikál négy, 1980-ban már kész szonettet.⁹³ De ugyanígy meghíznak korábbi kötetek is: három szonett az *Őszi harmat után* kötetekbe kerül be,⁹⁴ ahogy kettőt meg újraírt onnan,⁹⁵ ahogy a *Levelek az utókorhoz* kötet, melyből egy verset amúgy ide is átemelt,⁹⁶ szintén kap hét új szonettet⁹⁷ – hogy később az egyikről elfeledkezzék. Ezekhez hasonlóan fontos változás, hogy a szonettek utoljára jelennek meg ilyen sorrendjükben: már két évvel későbbi válogatásában áttér az időrendi közlésre.

E válogatott kötet a *Dobos az éjszakában*. Bár Püski példányai nehezen keltek el, a hazatérés miatt 1992-re mégis indokolt volt egy az egész pályát reprezentáló kötet kiadása. A gyűjtemény nem pusztán mint a szerző által készített válogatás érdekes: a nyolcvanas években

⁹⁰ Nagy Imre, *Tibet, Borisz Paszterák halálára, Long Barn*, s mai formába kerül a *Noteszlapok* (34 vers) és a *Szerelmes versek egy haldoklóhoz* ciklus (5 új vers).

⁹¹ Egy kollaboráns íróhoz, Zsuzsával Firenzében, *Az epheszoszi könyvtár, Firenze, 1928, Botticelli Tavasza, A Majomhoz cégérezett kocsmá, Li Ho versek 11–13., valamint a Kis képeskönyv ciklus Versmondók és Kálvin tagjai*.

⁹² George FALUDY, *Hullák, kamaszok, tücsökgzene. Corpses, Brats and Cricket Music*, Vancouver, 1987, 17. és 19.

⁹³ *Kisvárosban élünk (CVI.), Angol kisváros (CXVI.), Az óra ketyeg (CLXXI.), A politika csupán pudvás... (CLXXIX.)*.

⁹⁴ Kéri Pál (CXL.), Jászi Oszkár (CXLII.), Fényes Lászlónak (CXLIX.).

⁹⁵ Károlyi Mihály (CXLIII.), Szonett (CLXVIII.).

⁹⁶ *Olykor még szembejössz (CLOX.)*.

⁹⁷ Egy kollaboráns íróhoz (CLXXIII.) Zsuzsával Firenzében (CLVIII.), *Az epheszoszi könyvtár (CLXXX.)*, *Firenze, 1928 (CLVI–CLVII.)*, *Botticelli Tavasza (CLX.)*, *A Majomhoz cégérezett kocsmá (CLVI.)*.

írt hét versének ez az első megjelenése,⁹⁸ ahogy két vadul erotikus, korainak mondott műve,⁹⁹ valamint három további verse¹⁰⁰ is ekkor jelenik meg.

Az 1990-es *200 szonett* miatt vált nem pusztán műfajilag, hanem időrendileg is egységessé, 1989 és 1994 közötti verseket tartalmazó művé a *100 könnyű szonett* 1995-ös kötete. Ennek anyagát – talán a modern technika és az újabb költözések elmaradása miatt is – a továbbiakban nem változtatta, s teljes egészében beletette életműkiadásába.

Az 1997-es *Versek* a második összesség igényével színre lépő, s a Püski-kiadásnál a régebbi korszakokat is teljesebben felölelő gyűjteményes kötet. A hosszabb-rövidebb ciklusok miatt nehéz egyértelműen megszámolni, hány verset tartalmaznak, Faludy a Püski-verzióban 396-ot számolt, magam kerek 400-at. Ehhez képest ugyanebből a korszakból 1997-ben már 439 verset kanonizált, s az azóta írtakat is 193 mű képviselte. Ráadásul nagy tömegben újdonságokat is olvashatunk. *A pompeji strázsán* ciklus öt további, megint csak korabelinek mondott művel egészül ki. Három tovább viszi az erotikus-homoerotikus tabudöntőgető vonalat,¹⁰¹ két átköltés esetében viszont nehezebb magyarázatot lelteni a késlekedésre. *A Rig Véda: A teremtés* valójában fordítás, a *Kínai vers: A gázló* érdekessége pedig, hogy rímeit Babbitstól kölcsönzi. Az *Őszi harmat után* Marokkó ciklusa bővül.¹⁰² A későbbi ciklusokból hét vers először itt jelenik meg kötetben.¹⁰³

1998-ban jelent meg következő kötete, a címében egy törökországi nyaralás emlékére rájátszó *Vitorlán Kekovába*. 13 új szonett, hat hosszabb vers és az életműben egészen egyedi, hét egészen hosszú évszámvers alkotja. Ezek az alapvetően önéletrajzi művek, az utolsó kettőt prózában is megírta az ekkor alkotott *Pokolbeli napjaim utánban*.

Sajnos szintén *Versek* címmel jelent meg 2001-ben összegyűjtött verseinek legteljesebb kiadása is. Nagyobbik része a 97-es szedés újranyomása. Ám a 759–760. oldalak római szonettjei helyére a hosszabb *Reménykedő utas* került, a *Száz szonett* cikluscímnek ellentmondóan. A szonetteket ugyanis egyetlen hosszabb verssé gyúrta – és visszadátumozta!¹⁰⁴ A kötet vége kétszeresen is fontos. Először is újraközi a *Vitorlán Kekovába* kötetet. Végezetül tartalmaz húsz 1997 után íródott verset, melyeket még egyetlen

⁹⁸ *Egy helytartóhoz 25 év után, Csótány az íróasztalon, Kastély Sussexben, 1956, te csillag, Hercegovinai parasztasszony az autóbuzson, Kunyhóban a kanadai erdőn, Debrecenből Miskolc felé*

⁹⁹ *Barátnő barátnőjéhez, Húszéves magiszter, valamint a bevezetésben fölűntetettek felül az Oázis, később a Marokkó-ciklusba fölvéve.*

¹⁰⁰ *Hitler halála, Zsuzsával Firenzében, a Li Ho versek* 11. tagja.

¹⁰¹ *Őfelsége a császár, Buonaparte Ajaccióban, Bonaparte Egyiptomban, Fiatalember Jeremiás próféta balján.*

¹⁰² *Slóh táncos a téren, Abú Nívász verse a kalifához, Fülledt éjszaka,* 6.

¹⁰³ *Ibn Amár búcsúja Portugáliától, Egy kollaboráns íróhoz, A háromszáz orosz, a Li Ho versek* 12. és 13., valamint a *Kis képekonyv: Versmondók és Kálvin* tagjai.

¹⁰⁴ *Róma, 1992: Versek, Bp., 2001, 790–791.*

kötetbe sem tudott besorolni.¹⁰⁵ Összességében tehát a majd tizedfélszáz oldalon 677 verset olvashatunk.

Az ezredfordulón a romániai olvasóknak kétszer is megjelenik az *Emlékezés egy régi udvarházra* című válogatás. A hazai közönyvtárakból szinte hiányzó¹⁰⁶ kötet egyedüli értéke a jó minőségű papír: a válogatás Orbán János Dénes munkája, a szöveg a Magyar Világ életműkiadásáiból készült: az immár kilencven esztendő Faludy kezéhez tehát közvetlen köze nincs.

Utolsó verseskötete, a *Viharos évszázad* 2002-ben látott napvilágot. Öt rövid 81-es nuga-t leszámítva 53, az évi nyarán született és egy hosszabb, előző évi költeményt tartalmaz.¹⁰⁷ Az újabb, ezúttal a *Vitorlán Kekovába* kötet tagjaihoz képest rövidebb, könnyedebb formájú évszámversek különlegessége nem csupán erős – és viszonylag hiteles – életrajzi tartalmuk, hanem hogy mivel a költő életében több összkiadás nem látott napvilágot, ez a kötet egészíti ki a 2001-es Versek kötetet, a kanonizált Faludy-korpuszt alkotva.

Utolsó válogatása a 2003-as *A század vallomásai*. Létét valószínűleg a házasságot követő kiadváltásának köszönheti.

3.2. Fordítások és ferdítések

Faludy esetében a saját, önálló vers, az átköltés, valamint a fordítás három egymásba a legkülönbözőbb pontokon átfolyó, átfedő halmazt alkot. Neves Villon-átköltéseket tartalmazó kötetét már elébb bemutattam, mivel azóta saját versei közé emelte ezt. Ugyanakkor az ebben található *Négy soros vers, melyet Villon halálítélete szélére írt* valójában fordítás, hiszen nem áll távolabb a francia eredetitől, mint mondjuk Illyés Gyula és Mészöly Dezső két fordítása egymástól.

De Faludy nemcsak a Villon-ügyben, vagy a hasonló Heine-kötet kapcsán lépte át a fordítói Rubicont. Már első kötete, *A pompeji strázsán* is tartalmaz egy Shaw-jelenet ihlette persziflázst (*Ballada Johanna Darkról*), egy Keats-vers nyomán születő ódát (*Óda egy görög vázához*), egy Heine-átköltést (*Heine a teutoburgi erdőn*), egy Anatole France-írás versbe szedését (*A judeai helytartó*) vagy egy Baudelaire neve alatt megjelenő verset (Charles Baudelaire: *A fároszok*) – vagyis átöleli a fordítás–átköltés–irodalmi hatás teljes spektrumát.

¹⁰⁵ 903–926.: *Firenze utószor, Szeretkezés, Hosszú ideje, Szépség, boldogság, Mennyei logika?, Mellbimbók férfin, Csillagászok, A nagy kékség, Harmincnégy éve, Civilizációnak mondják, Mások vagyunk, Vezérek és költők, Megírtam mindent?, Lenin szobra, A hidegháború, Szobámban este, Nincs rendező?, Karinthy Frigyes, A Duna.*

¹⁰⁶ Puztán 2002-es, második és bővített kiadása olvasható Szegeden.

¹⁰⁷ *Viharos évszázad*, Bp., 2002, 83.

S ugyanezt találjuk kései életműköteteteiben is: a Faludy-versek között lelhetünk eredeti Villont (*Négysoros vers...*), Lorcát (*Lovasember éneke: „Kordoba. / Szívem messze otthon. // Iszákomban olajbogyó, kancám lába szapora.”* stb.), Campanellát (*Campanella verse az Inkvizíció nápolyi börtönéből*), hogy az olyan végletekig misztifikált szerepekről ne is szóljunk, mint a huszonnégyszoros Li Ho-költemény, melyek eredetiségének foka – nyelvük miatt – valószínűleg sosem kerül napvilágra. Másrészt *Test és lélek* című fordításkötetében mind a hat „Villon” egyezik a Faludy-kötet verseivel, sőt olyan utánérzéseit is fölvette fordításként, mint a *Ballada a parlamenthez* vagy a *Ballada a senki fiáról*, melyeknek semmi alapszövege nincs a goliárd életművében. Ugyanígy a fordítás-korpuszba is elhelyezte az előbb említetteket: Campanella szonettjét, a hat Lorcát, s a 16 Li Ho is az említett huszonnégyszorusból van összeválogatva.¹⁰⁸

Ezt a halmazátjárást Faludy egy konkrét esetben a cenzúra kijátszásával indokolta,¹⁰⁹ s valóban a második világháborút megelőző korszakára jellemző igazán. Behatóbb magyarázatot nyújt egy meghatározása fordítás és átköltés különbözőségéről. „Van, amikor a vers szó szerinti fordítást «igényel», van, amikor nem. Akkor megragadom a vers lényegét – mondanivalóját, érzésvilágát stb. – és ez alapján építem fel újra a verset, a magyar nyelv sajátosságait kihasználva ritmusba öntöm a sorokat. Így készülnek az én műfordításaim. Az átköltéseimnél viszont csak a gondolatot veszem át, és így legtöbbször egy új vers születik, aminek nincs eredetije.”¹¹⁰ A homályos, szóban adott nyilatkozatot átböngészve arra juthatunk: érett fővel sem tett semmi különbséget fordítás és átköltés között.

Így lehetséges, hogy ugyanazon versei egyként jelenhettek meg fordításként és átköltésként, míg halálakor már sajátjaként tartotta számon (lásd például a Villonok); vagy az, hogy egyik nagyhatású Heine-fordítása végére egy igazi Faludy-utánérző versszakot kanyarítson, mely persze hazánkban ismertebbé vált, mint az eredeti.

Faludy személyes jellemvonásai, konvenciók ellen lázadó szerepe mellett a kor, mondhatnám a milieu is közrejátszott e lazaság kialakulásában. Faludy fasori osztályának kötelező olvasmánya volt Gyulai Pál azon tanulmánya, melyben a fordításokról ekként elmélkedik: „Már évek óta feladtuk az alakhoz szorosán hű műfordítás elméletét, melyhez régibb íróink annyira ragaszkodtak.”¹¹¹

A fordítás–átköltés–utánérzés összemosása miatt az irodalomtörténészek egy része sajnos lenézi Faludy ezen munkáit. Pedig az életmű eme része is megérné a földolgozást:

¹⁰⁸ Kimaradt a 8., 14., 17., 19., 20. és a 21–24.

¹⁰⁹ A *Német zsoldosdal* esetében; vö. *Emlékkönyv a róti Bizáncról*, London, 1955, 201–202.

¹¹⁰ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 33.

¹¹¹ GYULAI Pál, *A fordításról* = Gy. P., *Emlékbeszéd*, II, Bp., 1902², 216.

számos vers megfelel a fordítás követelményének, s nem marad el az eddigi átültetések színvonalától, megérdemelné hát a kanonizációt, az antológia- és szöveggyűjtemény-szerkesztők figyelmét. Így pl. az *Utolsó mise a Szent Szofiában*, Cecco: *Bár volnék tűz*, Burns: *Add meg a lány jussát...*, *Egy hölgy kriptájára*, Heine: *Bertrand de Born*, Hugo: *Fújjátok meg...*, Kavafisz: *Isteneink egyike*, Yeats: *Irodalmárok versei* – hogy az általam meg nem ítélt Hännágid- s Abu Nuvász-verseket ne említsem – megbízható, jó munka, mind fordítástechnikai, mind művészi értelemben.

Fordításainak legteljesebb gyűjteménye az 1988-as, majd a 2006-os könyvfesztiválon újra kiadott *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme* antológia. Ebből megjelent, változatlan szövegű tematikus válogatás-sorozat a képekkel gazdagított *Faludy tárlata*, mely létét valószínűleg kiadváltásának köszönheti.

Az 1938-tól tervezett,¹¹² így fél évszázad alatt elkészülő kötet alcíme persze marketing-ízű számítást takar: nekem 1247 címet sikerült találnom; ha a töredékek, rubáik, haikuk, tankák és társaik külön számíttatnak, akkor kapunk 1391 művet. Ezekből 269 kínai, 158 japán¹¹³ (igaz, jellemzően három-ötösoros), 105 arab, 97 perzsa, 25 hindu, 13 mozarab zsidó: vagyis 667, a kötet 48%-a az európai horizontot, a megszokott kánont kibővítő alkotás, hogy a keltákról, bizánciakról ne is szóljunk. Valószínűleg a kötet címadója is egy Ibn Quazmán-költemény. A hagyományokkal szembemenő szándéknak még frappánsabb jele a költők mennyiségi súlyozása, valamint ezzel összefüggésben az erotika, a homoerotika szerepe. Ezeket – mivel már dolgozatomban forrásként használhatom föl – a következő fejezetben mutatom be.

Az átfogó antológiát két kötet egészíti ki. A korai, 1938-as *Dicsértessék. A katolikus líra remekei*, melyet témája ellenére joggal taglalhatok a szerető-szerepkört bemutató fejezetben. Ez ifjúkori kötetből a szinte átköltésig menő merészség ellenére érett fejjel csak pár verset (Róbert Szentlélek-himnusza, Naphimnusz, Stabat mater) érzett méltónak – akár megváltozott formában is – átemelni nagy antológiájába. A másik kötet a pálya végéről a Faludy tárlata folyamban 2001-ben megjelent *Limerickek*, mely pedig még nem kerülhetett be a korábbi kötetbe. Faludy ebben – a Magvető meghonosítást célzó magyar limerick-gyűjteményével egy időben – a műfaj pikánsabb darabjainak csokrát nyújtja.

Mindezekon felül említhető a pár valódi, ám a *Test és lélek*be szintén föl nem vett fordítást is tartalmazó *Európai költők antológiája* 1938-ból, mely leginkább jelentéktelen

¹¹² *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*, Bp., 1988, 8.

¹¹³ Faludy számítása szerint 265 a kínai, 177 a japán és 83 a perzsa (*Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*, Bp., 1988, 14.): a problémát ismét a közös címmel lefordított verscsokrok jelenthetik (pl. Omár Khájjám: Huszonhat rubái, Silesius: „Az angyali vándor” párrímeiből, ismeretlen japán költők: Tizenhat szenriú stb.).

századeleji háborúellenes költőkkel (John Mac Crae, Arno Holz) egészíti ki az összegző igényű kötetet. Említhető még két munkásmozgalmi antológia egy-egy műve, az 1946-os *A felszabadítottak az elnyomottakért. Emlékalbum a spanyol földalatti mozgalom támogatására*, valamint a 49-es *Ének Sztálinról: szovjet költők versei*. S fölkutattam majd két tucatnyi olyan versfordítását is, melyeket csak folyóiratokban publikált. Ezekről a következő fejezetben, a kötetbe nem sorolt versek kapcsán írok.

Prózafordításai közül az önképformálást tekintve csak Rabelais *Pantagrueljét* kell figyelembe vennünk (Cserépfalvi, 1948). Az életműben is gyakran hivatkozott szerző súlyát mutatja a második kötettel együttes négy évtizeddel későbbi újabb kiadás (JATE, Szeged, 1989; II. rész: Magyar Világ, Bp., 1993). A többi művet megélhetési munkának tekinthetjük. Recskről szabadulta után tömegével fordít – közvetítő nyelven át, így a Villon-hagyományoknak megfelelően, fordításelméleti szempontból viszont elítélhetően – északi-tengeri műveket. Így az Új Magyar Könyvkiadónál 1955-ben jelent meg Hans Scherfigtól *Az eltűnt tanácsos*, Eduard Douwes Dekkertől a *Max Havelaar. Multatuli*, J. P. Jakobsentől pedig a *Niels Lyhne*. A következő esztendőben lát napvilágot Louis Aragontól az *Úri negyed* (a hajdan jó barát Fodor Józseffel és Nagy Andrással közösen átültetve), valamint Henri Barbusse-től *A tűz: egy raj naplója*. Gáspár Endre betegsége miatt neki kell befejeznie a *Lóvátett lovagokat* is az 1955-ben megjelenő Shakespeare-antológia számára. Átültetett még két irodalmi vonatkozású, a kommunista irodalompolitika számára szerzőjük miatt elfogadható cikket is.¹¹⁴ Már emigrációja után, 1957-es évszámmal jelenik meg Brecht *Háromgarasos regénye*.

3.3. Kötetben megjelent prózai írásai

A sort egy 1957-ben írt, a magyarság történetét földolgozó, a forradalom utáni érdeklődés kielégítésére forrástanulmányok nélkül végzett, csak német fordításban fennmaradt kötet nyitja. A *Tragödie eines Volkes* az egyetlen mű, mely magyarul csupán posztumusz jelent meg, s korántsem ok nélkül feledte el alkotója is. A kötet első harmada Faludy műve, a honfoglalástól 1944-ig mutatja be hazánk történetét. Tévedésekben bővelkedik, hiszen latin-amerikai előadókörútja során, visszaemlékezése szerint például repülő vécéjébe zárkózva alkotta meg.¹¹⁵ Ráadásul megreked azon az ismeretszinten, melyet egy képzetesebb általános iskolástól is elvárhatunk. Érdekessége – szerzőjén kívül – csupán

¹¹⁴ ELUARD, *Emlékezés Petőfi halálának századik évfordulóján*, Népszava, 1949. júl. 31., 7.; BRECHT, *Az igazság megírásának öt nehézsége (Egyetemes irodalomesztétikai cikk)*, Nagyvilág, 1956/1, 15–26.

¹¹⁵ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 117.

annyi, hogy reprezentatív példája, mit tanítottak, mit adtak át a diákoknak hazánk múltjáról a húszas évek gimnáziumaiban. Érdekesebb a költő neje, Faludy Zsuzsa által írt második harmad, mely a szocialista átalakulást írja meg, tapasztalatokból, így a maga műfajában hitelesen. A forradalomra kíváncsiak igényeit a kötet vége, Pálóczi-Horváth György munkája elégítette ki.

A történeti jelleg köti össze az 1961-ben íródott, legismertebb s egyben legszínvonalasabb prózakötetével, a *Pokolbeli víg napjaimmal*. Az önéletrajzi mű mai változatában első emigrációjára, különösen a marokkói esztendőre, valamint a recski fogságra helyezi a hangsúlyt. Ennek megint kiadási okai is lehetnek: a világháború után bő évtizeddel André Deutschék nem hitték, hogy a háborús élmények újabb változata szórakoztatná az olvasókat. E Faludy által hangoztatott érvet azonban ki kell egészítenünk, hiszen a későbbiekben is föltűnően kerüli ezt a témát. Közvetlenül a háború után volt erről egy cikksorozata – az 1947-es *Mars szekeren* –, de ott is csak a kiképzésről írt. Az életrajz esetlegesen titkolt mozzanatai mellett valószínűleg a humanista-szerepkör békevágya a hiátus oka. Ezt erősíti meg az, ahogy öregen a világháborús élmények termékenyítő hatására is visszaemlékezett. „Egy-két háborúellenes verset írtam. Ám ha csak lehetett, nem írtam az egészről, amit undorítósnak találtam.”¹¹⁶

A mű első, 1962-es változata csak angolul maradt fenn: 1969–1972 közti folyóiratbeli és 1987 óta kötetként való megjelenései alkalmából átírta, s ennek ürügyén többször is átalakította múltját. Épp ezért a következő fejezetben részletesen kitérek e szövegváltozatok kronológiájára.

A mű sikere, s az, hogy nem kellett újságírói robotra pazarolnia erejét, a hatvanas években újabb könyveket szült. Mindkét könyvről részletesebben szólok a következő fejezetben.

Először megírja egyetlen fennmaradt regényét, *Karoton* címmel. A Havas Endre portréjából született történelmi parabola Nagy Konstantin keresztény terroristáival mutatná be a politikai fanatizmus, aktuálisan a kommunisták gondolkodását és módszereit. A borzalmas angol fordításban fennmaradt közepes mű pár sikerültebb oldala tarthat igényt a kutatók figyelmére.

Ezt a Rotterdami Erasmusról írt életrajza követte, mely 1970-ben angolul, 73-ban németül, 2006-ban magyarul jelent meg. Az ifjan írt pár esszé mellett ez az egyedüli mű, mely mutatja, hogy Faludy az irodalmár szakmában is boldogult volna: a tárgy ismerete, a roppant életmű számos passzusának idézése növeli a könyv értékét. Ez egyben Faludy egyik kedvelt

¹¹⁶ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 97.

alakjának legrészletesebb földolgozása, összekötő lánc a harmincas évek több tanulmány-jellegű cikke és a haláláig írt Erasmus-szonettek között.

Kései korszakában visszatért hajdani sikeréhez, s életrajzi kötetét fejlesztette trilógiává. A *Pokolbeli napjaim után* 2000-ben jelent meg, s rövid 1950-es kitérő után az 1953 és 1962 közti történéseket dolgozza föl, így az emigráció berendezkedésének harcait. Történet szerkesztésben és stiláris megformálásban egyként messze alatta marad a korábbi kötetnek. S ezt az alacsonyabb szintet hozza a Faludy halálával egy időben megjelent *A Pokol tornácán*, melyben már a terjedelem megtöltése is kihívást jelentett a megvakuló szerzőnek: hol évtizedekkel korábbi alakokhoz tartozó adomákkal, hol egyenesen ókori történések leírásával egészíti ki a 2003-ig terjedő történéseket. S bár korábbi tévéinterjúiban trilógiáról beszélt, az utolsó lapon megígért egy a rendszerváltás történéseit földolgozó negyedik kötetet is. Szerencsére ezt már nem készíthette el.

3.4. Cikkei

Faludy legkevesebbre tartott művei újságcikkei. A publicisztika szabályai szerint is alapvetően elévülő művekről költőnk is úgy vélekedett, hogy a megjelenés után rögtön elfelejtik őket. E véleményének többször hangot is adott. Ugyanakkor számos korszakban az újságírói műfajok domináltak pályáján, így ismeretük nélkül nehéz bármilyen komoly szakmunkát alkotni Faludyról.

A háború előtt főleg tanulmány-igényű írásai jelentek meg minőségi, ám jellemzően fiatal alkotókat összefogó, pár esetben nem az irodalmi élet központjában álló periodikákban: a Dénes Béla-féle Független Szemlében (2), a Supka Géza szerkesztette Literaturában (5), A Tollban (5), a Szép Szóban (1), valamint a Népszava naptárjában (2).

Újságíróvá saját bevallása szerint is amerikai emigrációjában lett.¹¹⁷ A Jászi Oszkárhoz kötődő, polgári radikalizmust követő *Harc!* újságírója, majd szerkesztője lett. A háborús helyzetből adódóan a lap sok száma valószínűleg véglegesen elveszett, a fennmaradtak szerint 1942. márciusától ír e hasábokon, egészen 1945 decemberéig: a hazánkban található 89 lapban 65 cikke maradt az utókorra.

Hazatérte után számos lapban publikált, láthatólag helyét keresve a baloldali sajtóban. Így publicisztikai írásai jelentek meg a *Haladásban* (15), a *Szivárványban* (10), a *Képes Hétben* (2), a pozsonyi *Új Szóban* (1), sorozata a *Dolgozók Világlapjában*.

¹¹⁷ 2002-es telefonbeszélgetésünk alapján.

Végül a szociáldemokrata Népszava stábjába kerül, Palotai Boris, Vészi Endre és leendő felesége mellé. 1947. augusztusától 1950 júliusáig 178 cikke jelenik meg neve, monogramja vagy egyértelműen azonosítható rövidítések alatt.

Az ekkor következő hatéves hiátust újfent az életrajz magyarázza: a recski fogság, majd az irodalmi élet margójára kerülés, a fordításokba szorítás korszakában logikus, hogy politikai cikkei és kritikái nem jelenhettek meg.

Az 1956-ot követő második emigrációjában ismét mint újságíró tud lehelyezkedni. Az Irodalmi Újság szerkesztője lesz, annak indulásától, 1957 októberétől 1962 januárjáig. Ez idő alatt számos cikke jelenik meg e hasábkokon, de legalább ennyi szignálatlan írás is valószínűleg Faludyhoz köthető. A rendszerváltásig néha még ír a lapba, összesen hatvan, nevével ellátott cikke jelent meg.

Ezzel egy időben (1959–1962) egy másik londoni folyóiratban, a Kéthly Annához köthető Népszavában is publikált 11 vezércikket.

A hatvanas évek tudományos munkásságát és magánéleti válságát követően Kanadába költözött, közelebről volt recski fogolytársa, az újságíró Egri György lakásában élt. Viszonzásul „azt akarja, hogy a hetilapjába írjak. A lap túlságosan rossz ahhoz, hogy ezt megtegyem”¹¹⁸ – emlékezett vissza halála előtt Faludy. De állításával ellentétben 1968 februárjától rendszeresen publikált a Menorában, a műfajában tulajdonképpen igenis nívós torontói, magyar nyelvű zsidó lapban. 18 cikkét a Pokolbeli víg napjaim első magyar kiadása követte. Az itt megjelentekből 1969-ben több írás utánközlése megjelent az Izraeli (korábban Haifai) Szemlében is.

Az egyetemi állás megszerzésével a cikkek megjelenése megszakadt, bő évtized alatt összesen két cikke és egy elbeszélése jelent meg a müncheni Új Látóhatárban. Viszonylagos termékenységet csak a költőnkhez is kötődő chicagói Szivárvány elindulása hoz: 83 szeptembere és 88 februárja között öt prózai írása is megjelent.

A hazai lapok a rendszerváltással párhuzamosan nyíltak meg Faludy tolla számára. Írásait lapok tömege közölte, így az Élet és Irodalom, a Haladás, a Phralipe, az Orpheus, a Tiszatáj.

E korszakból legjelentősebb az épp fénykorát élő Magyar Hírlappal kialakult munkakapcsolat. 1991 augusztusa és 1996 decembere között a legkülönbözőbb tárgykörökben 134 szignált cikke jelent meg a lap hétfégi Ahogy tetszik mellékletében. A sorozat életműben betöltött súlyát növeli, hogy ezekből különösebb rendező szempontot nélkülöző válogatás is megjelent, *Jegyzetek a kor margójára* címmel. Halála után a többi is meg óhajtották

¹¹⁸ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 185.

jelentetni. Azonban a tulajdonképpen szerkesztetlen *Jegyzetek az idő sodrában* kötet hibáját jól mutatja, hogy még az sem tűnt föl összeállítójának, hogy az egyik írás már a mű párjába is bekerült.¹¹⁹ Ugyanakkor kéttucatnyi írást mellőztek,¹²⁰ többet megcsonkítottak. Mindezt bármilyen milderre magyarázatot nyújtó elő- vagy utószó nélkül, elnagyolt és kaotikus jegyzetapparátussal.

Később, betegségeiből adódó szünetek után a XXI. század elejétől haláláig az aradi Irodalmi Jelen (10) és a Hócipő (20, 6 további posztumusz) jelentősebb az írásait közlő lapok közül. Leginkább a készülő *A Pokol tornácán* kötet széteső fejezeteinek előzetes megjelentetéseit tartalmazzák.

¹¹⁹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 27., Ahogy tetszik II.; vö. *Jegyzetek a kor margójára*, Bp., 1994, 139. és *Jegyzetek az idő sodrában*, Bp., 2007, 159.

¹²⁰ *Karinthyról*, Magyar Hírlap, 1991. aug. 31., Ahogy tetszik 12.; a később kötetben is megírt *Happy End az ávón. A novella igaz, a monogram hamis*, 1991. szept. 14., Ahogy tetszik 12–13.; *A kommunista könyvkereskedések*, 1992. febr. 29., Ahogy tetszik II.; a környezetvédelmi vonatkozása miatt e mű számára is fontos *Ólom és ózon*, 1992. márc. 7., Ahogy tetszik II.; a *Szellemi kiszolgáltatottság és kozmopolitizmus*, 1992. aug. 15., Ahogy tetszik II.; s – a továbbiak ugyancsak az Ahogy tetszik II. oldalán – a cím nélküliekből az állatvédő 1992. nov. 21-i, a visszaemlékező 1993. jan. 2-i, a szcientológiáról szóló 1993. jan. 16-i, a külhoni magyarokról írt 1993. jan. 30-i, a delfinek segítségéről az 1993. márc. 27-i, mind ugyanazon az oldalon; a *Komlós Aladár. Beöthy Ottó*, 1993. ápr. 17-én, majd ismét cím nélkül a parancsra elkövetésre hivatkozáson háborgó 1993. máj. 22-i, a Zágrábot lefestő 1993. szept. 4-i, a jobbá-rosszabbá válásról és a Balkán Expresssről szóló 1993. dec. 11-i, a vízumokról írt 1994. jan. 29-i, a jövőt persze apokaliptikus színben (a népességrobbanás miatt is) látó 1994. febr. 12-i, az amerikai állampolgárság visszautasítására visszaemlékező 1994. febr. 19-i, a Madariaga-portré 1994. febr. 25., a recski *Sztráray Zoltán barátomnak, San Bernardino, California*, 1994. ápr. 23-án, az Aczél Tamást bemutató *Múlt héten kiemelésű*, 1994. ápr. 30-án, a nem e hivatkozással, csak részben szereplő Mikes György-arckép, 1994. máj. 7-én, A Lotz professzort és a nyelvész Vámbéryt bemutató 1994. máj. 28-i. És persze akkor nem szóltam az 1996 szilveszteréig nem rovatcím alatt megjelenő 8 további cikkről, valamint számos olyan műről, melyeknek csak részleteit illesztették az új kötetbe.

4. A források

Az előző fejezetben áttekintett hatalmas korpusz ugyan számba veendő, de nem teljes egészében fölhasználható anyagnak bizonyult e dolgozat megírásához. Hiszen jelentős részük nem vagy alig járult hozzá a Faludyról szóló kép kialakításához, illetve nem egyértelműen tükrözi az arculatalakítás írói szándékát. De azon művek száma is jelentős, melyek alapot teremtettek a vizsgálódáshoz. A szerzőről állításokat tartalmazó alkotásokon és szerepverseken kívül meglepően sok más mű is forrásként használható az arculatalakítás vizsgálatában.

E fejezetben ezeket a műveket tekintem át több csoportban. Megvizsgálhatjuk azokat a verseket, melyeket átírt, illetve melyeket nem mindig vállalt életműve részeként. Vagy kötetek szerkesztésekor hagyta ki ezeket, vagy azok újabb kiadásakor feledkezett meg róluk, vagy éppen csak ezekbe sorolta be őket. A Faludy esetében kevésbé vállalt, s az eddigiekben szinte vizsgálatlanul hagyott prózának is vannak a kanonizálás folyamatában kitüntetett tagjai. Így azon pár cikke, melyek kötetbeli kiadásáról még életében gondoskodott. Nagyobb terjedelmű művei meg mind idetartoznak, akár azért, mert a magyar olvasókat távol tartotta tőlük, akár azért, mert mint a *Pokolbeli víg napjaim* esetében történt, számukra más szövegváltozatról gondoskodott.

4.1. A kötetbe nem sorolt versek

Faludy – az általa tisztelt Adyhoz hasonlóan – tudatosan szerkesztette köteteit. Különösen föltűnő ez a korai pályaszakasz kapcsán, amikor még nem az első változat keletkezési ideje alapján csoportosította verseit. Így első kötete megjelenésekor a legfrissebb, 1937-es versét helyezte a könyv élére. Hasonlóan föltűnő elrendezésű a mai kötetekkel összevetve a jóval későbbi *200 szonett*, illetve ennek első változata, az 1980-as *Száz szonett* ciklus.

A kötetek összeállításakor azonban minden esetben szelekció is megfigyelhető. Ennek egy típusával, a kihagyásokkal és kései megjelenésekkel az előző fejezet lábjegyzeteiben foglalkoztam, valamint a következő szakaszban is beszélek róluk. Vannak azonban olyan versek is, melyeket sosem sorolt be kötetéibe.

A kihagyásnak könnyen lehet oka, hogy korábbi művét maga sem érezte megőrzésre méltónak. Ez a pályaszakasz teljességében mérlegelendő: megítélés kérdése, hogy Faludy költészetében nincs fejlődés – általa is hitványabbnak tartott művek sorát írta egész életében

–; vagy éppen az állandó jobbat akarás sarkallta publikált korpuszának megrostálására. Így a villoni balladák között is találhatunk két teljesen ismeretlent (*Ballada Marion L'Idole-nak*,¹²¹ *Ballada Moroa gyönyörű városáról*¹²²), mint 56-os emigrációja után (*Egy elesett ifjú emlékének*,¹²³ *Kilenc költő*¹²⁴) vagy ismételt hazatérésekor (*Hercegovinai parasztasszony az autóbuszon*,¹²⁵ *CCCVIII. szonett (Északatlanti Szövetség)*¹²⁶). Ezek közül azokat, melyek pusztán felejtethetőek, tényleg borítsa a feledés pora.

De főleg a 40-es évek második felében vannak olyan versek, melyeket Faludy politikai mondanivalójuk miatt nem vállalt a későbbiekben. Őt olyan, a Népszavában szereplő verset találtam, melyek Faludy állítása szerint nem is léteznek.

E korszakot legbővebben a Menora számára átírt *Pokolbeli víg napjaim* szövegvariáns örökítette meg. Ebben így nyilatkozott: „Mihelyt a Népszavához kerültem, rossz verset többé nem engedtem közölni és magam sem írtam verset a Népszavában – nehogy azt mondassák, hogy a magam kedvéért szorítok ki mást.”¹²⁷ Az állítás első felét csak vitatni lehet, hiszen a rossz vers esztétikai kategóriája egyéneként eltérhet, az azonban, hogy saját verset nem közölt volna, egyértelműen cáfolható. Faludy 1946 augusztusától dolgozott a szociáldemokrata lapnak,¹²⁸ s bár sokáig megtartóztatta magát, 49–50-ben több vonalas verset is publikált. Ilyen a *Hat éve volt*,¹²⁹ a *Zichy Edmond sírjára*,¹³⁰ a Rajk-per kapcsán a vádlók mellett kiálló *Nyolc szörnyeteg*,¹³¹ valamint az ünnepnapokra időzített *Felszabadulás*¹³² és *Május 1.*¹³³

Hasonló eredményt kapunk, ha azt vizsgáljuk meg, mely műveket hagyott ki fordításantológiájából, a *Test és lélekből*. Értelemszerűen ezek zöme korai alkotás: nyolctizede a világháború előtti. Valószínűleg minőségük miatt tekintett el tőlük a későbbiekben. Ám ezek közt is vannak forrásértékűek. Így a Villon-átköltések idején nyíltan

¹²¹ Független Szemle, 1933/6, 3.

¹²² Magyar Hírlap, 1935. nov. 10., 26.

¹²³ Irodalmi Újság, 1958/20, 1.

¹²⁴ Irodalmi Újság, 1959/23, 8.

¹²⁵ Alföld, 1989/4, 4–5.

¹²⁶ Tiszatáj, 1996/9, 3–4.

¹²⁷ *Pokolbeli víg napjaim*, 67, Menora, 1970. jan. 24., 5.

¹²⁸ *Jó remények, bizakodás. Hangulatkép a sportcsarnoki gyűlésről*, Népszava, 1947. aug. 2., 7.; *Farsangol a gyűlölet Taksonyban*, Népszava, 1947. aug. 6., 5.

¹²⁹ Népszava, 1949. máj. 15., 6.

¹³⁰ Népszava, 1949. jún. 5., 9.

¹³¹ Népszava, 1949. szept. 25., 6.

¹³² Népszava, 1950. ápr. 4., 9.

¹³³ Népszava, 1950. ápr. 30., 5.

is fordít Paul Zechtől,¹³⁴ akitől a Villon-maszkot is kölcsönözte. De a kihagyott fordítások alátámasztják Pomogáts azon véleményét is, mely szerint Kästner is a források közt lehet.¹³⁵

Van azonban két mű, melyek kiegészítik elébbi tapasztalatainkat a személyi kultuszt kiszolgáló Faludyról.

1988-as visszamerengésében ír Sztálin kapcsán Dolmatovszkijról. „Ő írta azt a felejthetetlen verset a Kreml éjszakájáról, mikor reggel három órakor is fénytől lángolnak ablakai, mert a mindentudó Sztálin kioktatja a mérnököket, hogyan kell csatornát építeni. «Történelem nagymama» – írja Dolmatovszkij – földig érő fekete csipkeruhában és lornyonnal kezében járkál a folyosón. Mikor a szobához ér, ahol Sztálin tartózkodik, diszkréten lehajol a kulcslyukhoz és benéz. Aztán, diadalmas mosollyal ajkán, tovább rója sétáját a Kreml folyosóján. // Történelem nagymama! Akkora nevetés fogott el, hogy kiszaladtam a tornácra és a korlátra vettem derekamat. Történelem nagymama!”¹³⁶

A valójában Történelem-anyuskáról szóló verset nem Dolmatovszkij, hanem Vasziljev írta. S magyarul persze Faludynak köszönhetően olvashatjuk.¹³⁷ Ahogy ő fordított egy méltán feledésre ítélt versikét Dimitrovról is a bolgár Népi Ifjúságból, a Narodna Mladenzsből.¹³⁸

S jobb híján ebben az alponban térek ki fordításai kötetbe sorolására is: hiszen úgy is fölfoghatjuk a *Test és lélek* összeállítását, hogy a világirodalom számos fontos alkotását lefordította.

Már az előző fejezetben ismertetett nemzetek szerinti eloszlás is árulkodó volt, de még érdekesebb azt megvizsgálni, kik azok a költők, akiktől tíznél több verset ültetett át magyarra. A 28 költőből a legrepresentáltabb Verlaine (29 verssel), őt követi Catullus, Omár Khájjám (26), Abú Núvász (23), Li Po (22), Michelangelo (21), Shakespeare (20), Heine, Baudelaire (19), Vang Vej, Tu Fu, Burns (18), Li Ho, García Lorca (16), Káváfisz (15), Ibn Quazmán (14), Po Csü-ji (13), Szápphó, Horatius, Liu Teh-Zsen, Tu Mu, Ronsard, Macuo Basó, Kobajasi Issza, Hugo (12), Whitman, Rimbaud és Yeats (11). Ezt azzal egészíthetjük ki: a már lefordított 26–26 Catullus- s Omár Khájjám-vers kedvéért az egyes költőktől közölt verseket ennyiben maximálta. Verlaine előnye többszörös elszámolás következménye.¹³⁹ Pedig Li Taj-pótól 42, Baudelaire-től 58 verset tartott halhatatlannak és még tökéletesen nem

¹³⁴ Paul Zech, *A bányaló*, Népszava naptár 1935, Budapest, 117.

¹³⁵ Kästner: *Varga Pál tragédiája*, Magyar Hírlap, 1934. dec. 25., 32.; Kästner: *Tavas van, uraim...*, Magyar Hírlap, 1935. ápr. 14., 26.

¹³⁶ *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1992, 18.

¹³⁷ Szergej Vasziljev, *A Kreml éjjel*, Forum, 1949/12., 1012–1015.

¹³⁸ *Dimitrov*, Népszava, 1949. júl. 10., 8.

¹³⁹ „Ezt a szabályt egyszer szegtem meg Paul Verlaine 28 költeményével, de csak azért, mert elszámoltam magam” – írja (*Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*, Bp., 1988, 13.). Hozzátehetjük: kétszer is, hiszen a kötet Verlaine-től 29 művet tartalmaz (vö. *i. m.*, 504–521.)

lefordítottak. (Vagyis az említett három Babits–Szabó–Tóth Árpád fordítással a szimbolista költőtől 61 költeményt kanonizálna.)

A kapott eredmény leglátványosabban Faludy hedonizmusát bizonyítja. Szerelmes versek tömege, Szapphótól, Catullustól, Michelangelótól, Shakespeare-től, nyílt szexualitás Ronsard-tól, Burnstól, Baudelaire-től, Verlaine-től. Li Taj-pó és a korai arabok pedig a barátokkal való iszogatóst képviselik. A másik föltűnő, tabudöntögetően kánonbővítő a homoerotikus költemények szokatlanul nagy aránya: megint csak Szapphót, Catullust, Michelangelót, Shakespeare-t, Baudelaire-t említhetjük, mellettük Abú Núváaszt, Ibn Quazmánt, Liu Teh-zsent, Whitmant, Verlaine s Rimbaud pár művét. Ezek mellett az elmúlástól való félelem, a halállal való szembenézés érdekli (Omár Khajjám, Po Csü-ji, Basó, valamint Li-Ho több verse s Yeats melanchóliája), a politikai költészetből pedig a szabadságvágy (Burns, Heine, Hugo). Így mindezen jegy ötvöződik Lorca lefordított verseiben, melyek jó részét *Emlékkönyv a rőt Bizáncról* kötetébe is fölvette. Szintén sok szemponthoz illeszkedik Horatius és Tu Mu. A nem említett keleti költőktől leginkább tájverseket (Vang Vej, Tu Fu), illetve életképeket fordított (Kobajasi Issza).

4.2. A kötetekből eltűnő versek

Mint láttuk, Faludy számos versét nem tartotta megőrzésre méltónak, még a korábban publikáltak közül sem. Az általa elítélt filológusok ezeknél nagyobb joggal fordulhatnak azokhoz a szintén ismeretlen versekhez, melyeket kötetekbe sorolt, csak a későbbi életműkiadásokból maradtak ki.

Ezek legnagyobb mennyiségben az első két önálló verseskötetében olvashatók: öt, illetve akár 28, ha a ciklusukban önálló címmel megjelöltek önállóan számítjuk (Fölsorolásukat lásd: 45. és 51. lábjegyzet). Nagy arányban olyan versekről beszélhetünk, melyek eltűnése korlátozottan tartozik dolgozatom témájához: egyszerűen rossz, fiatalkori művekről van szó. Jó példa: *Franciaországi változások*, a *Rongypapír és utilapu* legtöbb tagja: már az egyszeri megjelenést sem érdemelték ki. Gyakran pusztán egy-egy más által földolgozott téma írói utánérzései (a keatsi *Óda egy görög vázához*, a brechti–villoni *Ballada Johanna Darkról*, a balassai *Óceánium mellett*, a hadrianusi *Ó lélek, illanó alak...*) vagy egy-egy versforma költői ujjgyakorlatai (*Utazás a sivatagban 1.*: ionicus a minore, *Tercinák az alkonyatra*), melyeket jóval nevesebb művekben is alkalmazott (*Ballada Johanna Darkról*: *A haláltánc-ballada* variánsa, *Feleség* és *Budapest: Óda a magyar nyelvhez* adoniszi sora, *Lovaglás könnyű dombokon 1. és 3.*: szonettek).

Mégis, már ezen művek között is találunk két érdekes csoportot, melyek kihagyása az imázsalkotás része – még akkor is, ha ezen szerepük ellenére sem tekinthetők értékes műnek. Az elsőbe a marxizmus tanait visszhangzó amerikai művek tartoznak. A *Detroit* „termelési eszközei”, a „Tőke” és a „tőkés termelés”, az, hogy végén „egyesülnek a világ proletárjai”, a legjobb példa. A mű József Attila-hatásokról tanúskodik, a második strófa sorai:

„S e rozsdaváros is csak szerteesne,

ha nem zárná a Rendszer – sunyi tok –

s rá nem kapcsolná milljó vasraver[t]e

börtönrácsát, mely mindent összefog”¹⁴⁰ – egyenest az *Eszméletet* idézik. De hasonló a már katonai szolgálata idején keletkezett *Játék a Vadnyugaton* és *Ankét a háborúról* ciklus; az elébbiből a 2. *Kirándulás* („Hallottad már Titó nevét?”), 4. *Gúnyos spirituále* (materiális vágyamon a tiszta / szellem”) tagjai, az utóbbiból a 2. *Jessie Smith beszél* („Kíért volt hát e harc? A gazdagért, / a gyárosért, a күrtőkalapért” stb.) és az 5. *Sorszám: 12791584* („A dialektika vezérelt”). És a sor még folytatható, így az *Érzékeny utazás* „ott bujdosik most Marx, az agg próféta” soráig.

A másik témánkba tartozó csoport két katonakori ciklus, a *Kamaszversek* és a *Játék a Vadnyugaton* elemei. A Kosztolányit – és Karinthyt – idéző elébbiből most csak a *Rossz nőnél* olvasható a kötetekben, az ezt megelőző *Kamasz emlékek* már nem, melyben a két fiú egymás hímtagját méri össze egyikük hüvelykével. Utóbbiból szintén továbbélésre ítéltetett a záró *Rémület az erdőn* és az *Aurora borealis*. Pedig egy történet, kirándulások sorozatává állnak össze a wyomingi és coloradói hegyekben. A 2. *Kirándulás* és a 4. *Gúnyos spirituále* tagjai tavi fürdözésekről szólnak. Jó példa az utóbbi: a gerinc és a haj után a szonett zömét a far leírása uralja. Az elébb nevezett versben meg a megszólított szeretett személy vezeti az autót, s magyaráz a motorról. Szoknyája is van, mégis összességében neme lebegtetett. Mindez a *Nel mezzo del cammin*-t és az első Amár-verseket tartalmazó kötetben arra utalhat, hogy a két szerelmes ciklus a homoerotikus témájú művek közé is sorolható. Mintha csak Proulx és Ang Lee előtt hat évtizeddel fölfedezte volna Faludy a meleg cowboyok témáját!

Dolgozatunk témájának azonban fontos forrása lehet az 1997-ig kiadott válogatások és összegyűjtések tallózási módszere. Számos olyan vers van, mely időlegesen rekedt kívül a Faludy-kánonon, hogy a kötetmegjelenést évtizedekkel követően újra reprezentálásra méltónak találta. Ugyanakkor hiányzott a Püski-féle 1980-as *Összegyűjtött verseiből*, mely pedig teljességre törekedett. Nemcsak címe, hanem a Faludy által írt utószava szerint is a maradék verset „rossznak minősítettem és kihagytam”. Mégis több a kilencvenes években

¹⁴⁰ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 75.

újra megjelent. S hasonló érdekességet nyújthat az 1975-ös *Levelek az utókornak* és az 1992-es *Dobos az éjszakában* is: hiszen minden válogatás a kánonképzést befolyásoló kísérlet, s árulkodó lehet, hogy a szerző mely verseit ítélte megismerésre méltónak, melyeket elfelejtendőnek.

Nézzük előbb a Püski-kiadást! *A pompeji strázsánból* ekkor nem szerepelt három vers (*Elégia a halott szerkesztőhöz*, *József Attila temetése*, *Szonett a Múzsához*), a *Heine Németországból* egy (*A teutoburgi erdőn*), az *Őszi harmat utánból* hét (*Nel mezzo del cammin*, *Az emigránsok szesztinája*, *Érzékeny utazás*, *Ének Amár szépségéről*, a *Marokkó* ciklus *Újév* darabja, *Károlyi Mihály*, *Szonett a Franklin D. Roosevelttel repülőerődre*), a *Levelek az utókorhoz* kötetből pedig három Li Ho-vers (*10.*, *11.*, *12.*). Ugyanakkor a *Villon balladái* és az *Emlékkönyv a rótt Bizáncról* kötetekben ilyen változás nem figyelhető meg.

Maga Faludy pusztán *A pompeji strázsánból* kihagyott verseket magyarázza 1992-es válogatása bevezetésekor. „Emigráns versköteteimből azért hagytam ki ezt a két költeményt, [a kötetbe ekkor visszakerülő Feleky Géza halálára és József Attila temetésére írtakat], mert nem tudtam a kötetet Londonból, majd Torontóból megszerezni.”¹⁴¹ A magyarázat egyszerre elfogadható és vitatható is, hiszen bár az első kötetből tényleg tömegével maradtak ki versek, számos vers mégis eddig is olvasható volt (*Michelangelo utolsó imája*, *Ballada F. Gy. egyetlen szerelméről*, *Ballada Nulla Károly életéről*, *A judeai helytartó*), míg Faludy bevallása szerint nem recski verseit fejből nem tudta, s az ezután megkerülő verseket éppen úgy átírta a korábbi megjelenésekhez viszonyítva, mint az 1980-ban már szereplőket.

A lista további tagjai alapján több megállapítást tehetünk. Megerősíti a Villon-balladák és a Rákosi-rendszer idején írt költemények kitüntetett helyét az életműben: úgy tetszik, az olvasók és a szerző azonosan értékelték e kötetek szerepét. De a keletkezés ideje mellett legalább annyira érdemes a tartalmat is megvizsgálni. Hiányoznak azok a homoerotikus versek, melyeket 1947-ben még, 1997 után pedig ismét vállalt (*Nel mezzo del cammin*, *Ének Amár szépségéről*). Hiányoznak azok a politikai versek, melyekben a polgári radikalizmus nagy alakjainak állítottak emléket, a hetvenes évek végi amerikai magyar diaszpóra – vagyis a potenciális vásárlók – jelentős részének azonban ellenszenvesek lehettek (*Károlyi Mihály*, talán a megmagyarázott Felekyhez írt elégia). Tágabban e csoportba tartozik több, hasonló ideológiát tartalmazó költemény (*Az emigránsok szesztinája*, esetleg a *József Attila temetése*): ez utóbbi esetében a mű irodalmi értéke és a költőnek a téma iránti érzelmei másként értelmetlenné tennék a kihagyást. S végül valószínűleg az emigráns olvasók

¹⁴¹ *Dobos az éjszakában. Válogatott versek*, Bp., 1992, 5.

érzékenységre való tekintettel maradt ki több, kifejezetten az emigráns léthelyzet tragikumát megszólaltató költemény (*Az emigránsok szesztinája, Érzékeny utazás*).

4.3. A kötetekben föltűnő versek

Bár az irodalomtörténetben számos példát lelhetünk bővülő és szűkülő ciklusokra, azért korántsem egyértelmű, hogy korábbi versesköteteik újbóli kiadásakor a költők újabb és újabb verseket helyezzenek el. Még érdekesebb, hogy Faludy jellemzően ezt úgy tette, hogy sajtóban sem publikált, mégis korabelinek mondott versekkel egészített ki akár hatvan éves köteteket. Ilyen későn felbukkanó eseteket legnagyobb számban ismét a korai *A pompeji strázsán* (16) és *Őszi harmat után* (17 vers és a *Marokkó* ciklus 48 tagja) kötetekben találunk.

Az egyik nagy műcsoport a misztifikált versek köre: az első kötet szinte összes ilyen verse ide tartozik. A villoniádák párjai, azok a personák, melyeket Faludy hol politikai okból (*Német zsoldosdal*), hol pusztán hajlama okán alkotott (*Walafridus Strabo levele, Pietro Aretino levele a salernói herceghez – 1540 táján*). Ezeket Faludy sokra tartotta: megírásuk után publikálta, 1992-es szűkebb válogatásába is elhelyezte – csak éppen a háború előtt még megpróbálta fordításként elfogadtatni. Hasonló, kötetbe később sorolt utánérzés a *Koldusdal*, a *Görög halász sirjára*, a *Kínai vers: A rózsabárka*, a *Kínai vers: A művészet*, a *Középkori kocsmadal* és a *Kínai vers: A gázló*. A *Rig véda: A teremtés* már az átköltés és a szabad fordítás határmezsgyéjén mozog.

Még érdekesebb az az alcsoport, melynek darabjai erős szexuális tartalmuk miatt nem jelenhettek meg a század vége előtt. Az első magyar nyelvű publikálás csupán 1992-ben történt meg! „Másik két, 1936-ban, vagyis 56 éve írt versem (*Barátnő barátnőjéhez és Húszéves mágiszter*) magyar nyelven most kerül először napfényre. Angolul mindkettő már régen megjelent. Abban az időben ugyanis egész sor erotikus verset írtam. Ezeket az akkori körülmények közt közbotrány nélkül kiadni nem lett volna módom. Az olvasó viszont ne várjon semmi gyalázatost; a versek időközben megszelídültek, anélkül, hogy változtattam volna rajtuk.”

A két ekkor megjelent erotikus, illetve homoerotikus költeményt csak 1997-ben követte csak a további híres emberek kitalált kalandjainak emléket állító *Bonaparte Ajaccióban, 1785, Bonaparte Egyiptomban, 1798* és a *Fiatalember Jeremiás próféta jobbján*. Az első kötet ilyen versei tehát egyszerre törtek tabukat erotikus témájukkal és irodalmi hamisításukkal. E tárgykörben egyértelmű a változás a második kötet megjelenésétől: már sokkal személyesebb a hangvétel; így pusztán témája miatt maradt ki az 1980-tól közkinccsé

tett *Franciaország megadja magát*, valamint a *Marokkó* ciklus 1980-ban és 1997-ben publikált utolsó húsz tagja.

Egyértelműen politikai okból késlekedett a *Csilléry Andrásnak* pamflet kanonizálásával. Talán ide, talán a következő csoportba tartozik a teremtést feszegető, amerikai katonaélményekre is utaló *Magányosan s kegyetlenül*, valamint a *Korállsziget, kikötő, holdvilág*.

Nehezebben magyarázható az a verstömeg a 47-es *Őszi harmat utánban*, mely erősen életrajzi jellegű, témájában tabukat nem sért, s legtöbb tagja 1980-tól került a kötetbe. Ilyen a *Hullák, kamaszok, tücsökHzene*, a *Marokkó* ciklus 31 tagja, *A sivatag*, a *Kasba*, az *Ibn Ámár búcsúja Portugáliától*, a *Beállok katonának*, az *Amerikai állampolgársággal kínálnak*, az *Alkony San Franciscóban* vers. Egyszerre személyes és a közösségi költészet vonalát erősítő a *Fényes Lászlónak*, a *Budapest ostromára*, a *Kéri Pál*, a *Hitler halála*, a *Jászi ünneplése*, az *Útban hazafelé* és a *Francia baloldal*.

E versek kapcsán föl kell vetnünk, hogy elképzelhető: korántsem fiatalkori művekről van szó, s pályája végén talán nem pusztán – a többi korai vershez hasonlóan – átírta ezeket, hanem ekkor írta meg.

4.4. Átírt versek

Már az életművet áttekintő fejezetben láthattuk, hogy Faludy kifejezetten hajlamos volt munkái ismételt átírására. Ez nemcsak a hiteles alapszöveget kereső filológusoknak jelent kihívást, hanem szintén alkalmas forrásnak bizonyult dolgozatom megírásához. Hiszen ebben nemcsak esztétikai okok motiválták: gyakran a változó társadalmi körülmények, a kiadásonként eltérő potenciális olvasók, netán saját gondolati-érzelmi fejlődése is a variánsok növelése mögött állhatott.

Átiratainak ilyen forrás-értékét jelzi, hogy Faludy még az eltérő szövegvariánsok létét is tagadta. Így halála előtt ekként beszélt nejevel: „A verseiden idővel változtatsz-e? – Nagyon kis változtatások akadnak, kizárólag nagyon kicsinyek.”¹⁴² Az eltérések egy részét tényleg lehet cenzúrával, netán a közízlés változásával magyarázni. (pl. *A testamentumból*: „Mint tudjátok, ekkor volt, hogy leszúrtam / boros fejjel a rendőrfőnököt” helyett az újabb „Ekkortájt volt, hogy a papot leszúrtam, / az orvgazdát, a zsaroló dögöt”, vagy a „Mint harapófogó ölelt a karja” átváltozása „Mint harapófogó ölelt a combja” sorrá.) Mások mögött egyértelmű a javítás, a tévedés kiküszöbölése vagy a jobb hangzás követése állt.

¹⁴² FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 63.

(Ugyanebből a versből: „fülébe három zenész hegedül” a korábbi „primás” helyett, a föltűnően ismétlődő „meg”-ek átalakítása „és”-re stb.) De legalább ilyen gyakori, hogy nem lelünk magyarázatot. Az előbbi példánál maradva: az említett okokkal megmagyarázhatjuk *A testamentum* legtöbb eltérését a háború előtti kiadások és az 1980-as variáns között – ám Faludy 1997-től mégis visszatért a korai szövegváltozatokhoz.

Még világosabb a probléma, amikor az emigrációban, szabad körülmények között megszületett verseket vizsgáljuk. A családtörténet bemutatása miatt kulcsvers *Emlékezés egy régi udvarházra* Faludy saját lapjában jelent meg 1957-ben, nyolc záró strófával. De 1980-tól, következő megjelenésétől már csak hat, ezen felül is átírt strófát olvashatunk.

Nagyon gyakran ilyen, az 5. fejezetben bemutatott érzékeny terület, a magánélet, a politikai irányultság föltárása állhat a szövegvariánsok léte mögött. Egy másik, a homoszexualitást bemutató fejezet egyik alapja a *Nel mezzo del cammin* vers: az 1947-ben kiadott 17 strófából egy sem olvasható a ma 18 versszakos, azonos című műben. A kényes témák érintése miatt még a legváratlanabb esetekben is találhatunk eltéréseket a kiadások között. Így a közismert *Óda a magyar nyelvhez* talán föl sem tűnő politikai áthallása veszett el, amikor a „Megölt vagy messze bujdosó fiak, / Hajnóczyk, Dózsák és Károlyiak” utolsó példája 1979-re „Rákócziakká változott”.¹⁴³

A költőre 1997-ig jellemző átírási és újírási kedv tehát tény, az eddigi kötetek bármelyikéből több tucatnyi példát sorolhatunk. Az érdekesebbekre, egyértelműbbekre az 5. fejezet témaköreiben kerül sor. A kisebb, gyakran nyelvi, írásképi eltérések pedig az esetleges szövegkiadó textológusoknak okozhatnak fejfájást – már ha a jelenlegi üzemszerű Faludy-újra kiadást fölváltja egy minőségi kiadáspolitika a jogtulajdonosoknál.

Az átdolgozási kényszer Faludy prózáját sem kerülte el. Hogy önéletírásának első kötetét háromszor is megírta, az a 4.6. alfejezet témája, annyira nyilvánvalók az arculatépítés jelei. Cikkeivel, más prózai munkáival így sosem foglalkozott, versei közül viszont többnek féltucatnyi publikált szövegváltozatát is hátrahagyta.

¹⁴³ CSISZÁR GÁBOR, *Oktatásunk és Faludy György = Mit? Kinek? Hogyan? Vezetőtanárok III. országos módszertani konferenciája*, I, Szerk. Dr. GORDON GYÖRI JÁNOS, Bp., 2006, 131.

4.5. Kanonizált és apokrif cikkek

Bár Faludy magát mindig költőnek tartotta, pályája jelentős szakaszain újságíróként élt meg. Így életrajzából láthattuk, hogy 1946–1950 és 1957–1962 között, 1968-ban, valamint a kilencvenes évek elején állandó megbízásban állt újságokkal, akár szerkesztette is azokat. Logikus, hogy ezekben az időszakokban nagy mennyiségű publicisztikát alkotott.

Ezeket azonban pillanatnyi alkotásnak vélte, nem számított fennmaradásukra. Ilyen kételyének, állításának újra és újra hangot adott. „[A] magyar irodalom történetébe, ahová minden bizonnyal bekerülök, ebbeli tevékenységem, elsárgult cikkeim Hitler és az atombomba ellen, aligha érdemelnek említést.”¹⁴⁴ Az 1969-es sorokra rímelt a három évtizeddel későbbi, a feleség szájába adott megjegyzés is. „Bármilyen jók a cikkek, melyeket írsz, tíz év múlva senki sem emlékszik reájuk. Verseidért viszont egy ország szeret.”¹⁴⁵

Ezt az állapotot részben maga Faludy alakította ki, amikor módszeresen elhanyagolta, sőt elhallgatta illetően tevékenységét. Cikkeit jellemzően egyáltalán nem örökítette meg kötetben. A kilencvenes évek elejét leszámítva az egyetlen kivétel a jó barát Koestler halálára írt nekrológ,¹⁴⁶ melyet a két évre rá megjelenő Koestler-életrajv szerkesztője átemelt: hiszen a kötetet az első közlést publikáló lap adta ki.

Cikkeiből válogatáskötet egyetlen egyszer jelent meg: a *Jegyzetek a kor margójára*. 1991 nyarán végétől 1994-ig a Magyar Hírlapban 127 alkalommal publikált az Ahogy tetszik szombati mellékletben, *Jegyzetek a kor margójára* rovatcím alatt. Könyvkiadója, Halász György 1994-ben egy azonos című válogatással lépett elő, mely összesen negyvenkét publicisztikát tartalmaz. A fűlszöveg állítása szerint „Az olvasóközönség szüntelenül jelentkező igényének eleget téve, a szerző tematikus rendbe szerkesztette az általa legérdekesebbnek vélt, mintegy ötven írását.” Az első cikk 1991 szeptemberi, az utolsó 1993. decemberi. Akár azt is föltehetjük, hogy későbbiek már nem kerülhettek a gyűjteménybe: akkor is kerekén százból választotta ki – a kiadó szerint – Faludy a megjelentendő 42-t.

Fontos forrásunk lehet a válogatás szempontja, mely hála a bő anyagnak, tematikailag is megállapítható.

Először is formailag nem kerülhettek be a szerkesztetlennek tűnő, számos adomát leíró, de összekapcsoló vezérfonal nélküli írások,¹⁴⁷ ahogy egy kivételével nem vállalta a

¹⁴⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, 35, 1969. máj. 31., 6.

¹⁴⁵ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 189.

¹⁴⁶ *Koestler Artúr siratója*, Szivárvány, Chicago, 1983/11, 93–104.

¹⁴⁷ 1991. szept. 21., A. t. 2.; 1991. nov. 16., A. T. III.; 1992. jan. 25., II.; 1992. nov. 14., II.

rövidebb műveket sem, melyek eredetileg párban jelentek meg.¹⁴⁸ A kivétel esetében a megoldás egy rövidebb és egy normál hosszúságú írás összeolvasztása volt.¹⁴⁹

A tematikai szerkesztés miatt került a témaismétléseket.¹⁵⁰ Érthető még, hogy erősen szelektálta a könyvkritika-jellegű írásokat, amikor egy-egy, múlandó hatású, gyakran tudományos munka ürügyén fejtette ki ötleteit.¹⁵¹ Itt éppen az vizsgálható, miért is került be a könyvbe pár ellenpélda: a *Dobos mester szakácskönyve* a XIX. századi étkezésekről, a *Dumitriu szelleme* cikk esetében a könyv ürügyén vallásosságról, kereszténységről értekezik. Figyelmet érdemel az is, hogy neves alkotásokat bemutató írásai sem kerültek be a kötetbe, így *A rózsza nevének ismertetése*,¹⁵² valamint a Montaigne-ról¹⁵³ és Fukuyamáról¹⁵⁴ született esszéje.

Mindezek leszögezése után pár meglepő állítást is tehetünk. Így egyértelmű, hogy a kötetből hiányzik összes zöld-jellegű írása: kihagyta környezet-¹⁵⁵ és állatvédelmi¹⁵⁶ műveit. Pedig – mint az ezt megelőző két évtizedben végig – számos, a világ természeti pusztulásán kesergő verset alkotott, s e témákat folyóirati cikkeiben is kereste.

Hasonlóan későbbi fejezet témakörébe illeszkedik, hogy mintha szándékosan kerülni igyekezett volna a kötet összeállításakor az etnikai problémákról szóló cikkeit.¹⁵⁷ Ez a kisebbségi létű költő esetében talán a kor politikájából is adódott.

De a többi téma esetén is látható pár érdekesség. Míg a barátairól szóló cikkek, a Vámbéry Ruzsümet, Fényes Lászlót, Lorsy Ernőt, Koestlert, Földváry Elemért, Hamza Andrást bemutató írások mind bekerültek – kimaradt a Karinthynek¹⁵⁸ és Illyésnek¹⁵⁹ emléket állító írás.

A 94-es kötet mellett további arculatvizsgálati lehetőséget rejt a cikkek terjedelmes korpusza. Megvizsgálható, mely témák kísérték végig érdeklődését hetven esztendeig, s

¹⁴⁸ 1991. okt. 19., A. tetszik. III.; 1991. nov. 23., III.; 1991. nov. 30., II.; 1991. dec. 14., III.; 1991. dec. 21., III.; 1992. jan. 18., II.; 1992. febr. 1., II.; 1992. febr. 8., II.; 1992. febr. 15., II.; 1992. aug. 29., II.; 1993. márc. 20., II.; 1993. ápr. 17., II.

¹⁴⁹ *Gunzo Mori vége. Jászi Oszkár és a Magyarok Világlapja*, 1993. máj. 29., II., valamint [*Van der Post*], 1993. máj. 8., II.; vö. *Gunzo Mori vége = Jegyzetek a kor margójára*, Bp., 1994., 189–195.

¹⁵⁰ 1992. febr. 29., II.; vö. *Elkésztett követségben, Fodor József*; 1992. dec. 19., II.; vö. *Liberalizmus: a világ sokféleségének ünneplése*; 1993. febr. 13., II.; vö. *Útban a pénzhez?*; 1993. ápr. 24., II.; vö. *Dumitriu szelleme*.

¹⁵¹ 1992. jún. 13., II.; 1993., jún. 19., II.; 1993. máj. 22., II.; 1993. aug. 7., II.

¹⁵² *Umberto Eco*, 1992. ápr. 25., II.

¹⁵³ 1992. szept. 26., II.

¹⁵⁴ 1992. nov. 28., II.

¹⁵⁵ *Ólom és ózon*, 1992. márc. 7., II.; [*Levegővédelem*], 1992. jún. 20., II.

¹⁵⁶ [*Állatvédelem*], 1992. nov. 21., II.; [*Delfinsegély*], 1993. márc. 27., II.

¹⁵⁷ 1992. okt. 10., II.: afrikai bevándorlók; 1993. márc. 13., II. és 1993. jún. 5., II.: jugoszláviai mészárlások; 1993. jún. 26., II.: bőrfejűek; 1993. okt. 30., II.: nürnbergi törvényszék; valamint vö. 1993. jún. 19., II.: arabok [Izraelben].

¹⁵⁸ *Karinthyról*, 1991. aug. 31., Ahogy tetszik 12.

¹⁵⁹ *Illyés Gyula és a kettészakadt magyar irodalom*, 1991. szept. 7., Ahogy tetszik 2.

melyek azok, amelyek csak ideiglenesen, egy-egy esemény hatására foglalkoztathatták. Így Erasmus,¹⁶⁰ Karinthy¹⁶¹ mindig érdekelte, könyvajánlókat kedvvel írt 37-ben, 48-ban és 96-ban, ugyanakkor a 40-es évek szociáldemokráciáról szóló cikkeit a 90-es években a liberalizmus mibenlétét boncolgató írásai váltották föl, hogy utolsó éveire eltűnjenek a politikai iskolák életművéből. S kutatásra érdemes az is, hogy a kései, számos cikkét is magába olvasztó, ezért tulajdonképpen megformálatlan *A Pokol tornácán* hol tér el az Irodalmi Jelenben külön-külön is publikált részletektől.

4.6. A *Pokolbeli víg napjaim* átiratai

Faludy haláláig úgy tekintett legnevesebb önéletrajzi kötetére, mintha az szerves, évtizedek óta készen álló egész lenne. Pedig mint látni fogjuk, a mű ma ismert formáját lassan nyerte el. Ha el is tekintünk korai, a *Harc!*-ban, a *Dolgozók Világlapjában* megjelent életrajzi sorozataitól, az 1962-ben kiadott angol kötet némely ponton jelentősen eltér az 1987 óta hazánkban megjelenő műtől.

Hogy Faludy ezt szinte titkolta, jól bizonyítja Böszörményi Géza egyik recski interjúja. Dr. Sasvári Andor, nyugdíjas mérnök és hajdani rabtárs egy kerek anekdotát adott elő: az ávós versírásra kötelezte költőnket, aki Petőfi „Falú végén kurta kocsmá” kezdetű művét adja oda, s nyer el ezért elismerést és dupla vacsorát. Sasvári a jelenetnek tanúja volt. „Na most az a helyzet, hogy amikor itt volt a Gyurka taval, mondtam neki, hogy hiába kerestem ennek az emlékét a «Pokolbeli víg napjaim»-ban. Azt mondja a Gyurka: «Te, hát emlékszem erre, de nem írhattam le, mert angolul jelent meg először, és a Petőfi-versből az angolok nem értettek volna meg semmit. Ennek csak magyarul van értelme.»”¹⁶²

Ehhez képest a kiadott verziókat és az ezek megírásáról szóló pár beszámolóját vizsgálva számos szövegváltozatát különíthetjük el a *Pokolbeli víg napjaim* kötetnek:

1. Az eredeti változat. 1958 és 1961 között írta, magyarul. A londoni Andre Deutsch kiadó bízta meg egy nyolcvanezer szavas, angol nyelvű Recsk-riport elkészítésével, s azzal a kikötéssel, hogy háborús élményeiről nem írhat. Az emigrációs körülmények között kéziratban maradt változat Faludy állítása szerint nem maradt fenn, de részben az első magyar változathoz és az angol fordításához rekonstruálhatók.

¹⁶⁰ Lásd külön fejezetben a humanizmus-szerepkörnél.

¹⁶¹ Karinthy, A Toll, 1938/7., 275–279.; *Karinthyról*, Magyar Hírlap, 1991. aug. 31., Ahogy tetszik 12.; *Karinthy Frigyes*, Irodalmi Jelen, 2005/49., 3.

¹⁶² BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 280.

2. Az angol nyelvű változat kiadásai. A fordító Szász Katalin, a Rajk-perben meghurcolt Szász Béla felesége, munkáját oldalanként, a magyar változat elkészülésével egy időben végezte. Minimális változtatással ezt adták ki Deutschék, de csak bő egy esztendővel a kézirat leadása után. Az azóta megjelent új angolszász kiadások ennek a szövegét követik, ahogy erős változtatásokkal, néhol kihagyásokkal a francia, német és dán fordítás is. Angol nyelvterületre Faludy ezt az első kiadást ismerte el alapszöveggént.

3. Az első magyar nyelvű kiadás: folyóiratközlés. Megjelent a torontói Menorában 1968. szeptember 28. és 1971. február 6. között, több mint negyedfélszáz folytatásban. A lapválasztásról Az életmű fejezetben már szóltunk, bővebben A zsidó Faludy részben tárgyaljuk: a hosszasan a lapszerkesztőnél, Egri Györgynél vendégeskedő költő rákényszerült az újságban publikálni, így logikus és könnyebb lehetőségnek tűnhetett a már kész változatot kiadni. Ez a szövegvariáns magába foglalja az eredeti változatot is, de számos ponton eltér attól. Faludy állítása szerint ennek oka az, hogy a magyar kéziratanyag egy része addigra már elveszett, s ezen lapokat kellett az angol szöveg alapján újraírni, de mint látni fogjuk, legalább ennyire fontos a megváltozott olvasóközönséghez való alkalmazkodás: a torontói, diktatúrák elől menekült zsidó kolbászkereskedők elváráshorizontja érthetően eltért az angliai értelmiségétől.

4. A magyar nyelvű kötetkiadás. A következő szövegközlés 1987-ben jelent meg. Demszky Gábor vette föl a kapcsolatot Faludyval, hogy kiadná a szöveget, melyet valószínűleg az angol fordításból ismert. Az ABC Független Könyvkiadónál megjelenő kötet így a szamizdattörténelemnek is fontos része, a mindig túlzó szerző szerint egyenesen az első könyv-formátumú szamizdatunk. A szöveg gyökeresen eltér az előző változattól. Faludy ekkor nem rendelkezett a Menorában közölt változattal, így újra az angol eredetit vette elő, s ezúttal elismerte, hogy az olvasóközönség elvárásainak megfelelően bővítette ki. Elgondolkodtató, hogy a Torontóban élő író miért ne férhetett volna hozzá – akár a kitűnő helyi könyvtárban, akár a még működő szerkesztőségben – a korábbi lapokhoz, így megint ez utóbbi szempont lehetett az erősebb. Az azóta megjelenő három újabb kiadás (1989, 1998, 2007) ezt a változatot követi, lényegtelen, jellemzően számadatokon helyesbítő, írásképileg eltérő szöveggel. Faludy magyar nyelvterületre az 1987-es kötetkiadást tekintette alapszövegnek.

Tehát ha eltekintünk is az első, csak hipotetikusan vizsgálható szövegvariánstól, akkor is három eltérő változatban maradt fenn a címe alapján azonos szöveg. Be lehetne vonni a vizsgálódásba korábbi önéletrajzi írásait, így a hazatérte előtt Zsolt Bélának küldött levelét, mely öt részletben jelent meg a Haladásban, valamint a Dolgozók Képes Világlapjában

publikált két sorozatát, a „*bejártam a hét világot...*” és a *Mars szekerén* címűeket, ezek ugyanis ugyanarról a korszakról szólnak, mint a *Pokolbeli* kötet első fele. Ezt a továbbiakban mégis csak korlátozottan tesszük meg, hiszen bár mindegyik főszereplője Faludy György, költő, mégis más művekben szerepel. Joggal tekinthetnénk hát különböző irodalmi, fikciós alakoknak ezeket: valahogy miként Kreón is más jellem az *Antigonéban* és az *Oidipusz királyban*. Mégsem érdektelen az ilyen összevetés sem, ahogy erre majd a zsidóságot és szexualitást tárgyaló fejezetekben példákat is láthatunk, hiszen a szerző mindegyik esetben arra tartott igényt, hogy tekintsünk el a fikció-volttól, és maga bírt saját művének hőse lenni.

Hogy viszont az ugyanazon műnek tartott szöveg három kiadásában három részleteiben eltérő portrét fest magáról, vitathatatlanul dolgozatunk tárgyköre.

Ezek az eltérések az alábbi témákban érhetőek leginkább tetten:

1. Magyar vonatkozások, Faludy magyarsága. Ez a Faludy által bevallott átírási szempont: számos információ érdekelhette a magyar olvasókat, ami az idegen nyelvűeket nem. Így a későbbi kiadásokból kihagyta az angoloknak írt hosszás meditációkat hazánk jövőjéről és tájairól.¹⁶³ A Menora kortárs olvasóit jobban érdekelte a kommunista vezérkar vagy a recski mindennapok leírása. S csak 1987-től olvashatjuk a korabeli magyar irodalmi életet leíró sorokat.¹⁶⁴

Az önképformálás tekintetében érdekesebbek azonban az olyan eltérések, ahol az anyaországi olvasók szemszögéből hazafiasabbnak óhajtott látszani. Így máig ekként fejt ki világháborús álláspontját pacifista kolléganőjének: „Ha már adva van a lehetőség, hogy rám lőnek, készségesen és boldogan lövök vissza japánra és németre. Remélem, hogy magyarokkal nem kerülök szembe.”¹⁶⁵ Gyökeresen eltért még ettől a két korábbi verzió. Míg a korábbi, angol olvasóknak csak annyit jegyzett meg, hogy ha rálőnek, akkor visszalő,¹⁶⁶ a Menora olvasói, akik számos családtagjukat veszítették el a félmúltban a magyar kormányerők közreműködésével, még sokkal magyarellenesebb verziót olvashattak. „[É]s ha már adva van a lehetőség, hogy rámlőnek, készségesen lövök vissza német nácirra, magyar nyilasra és japán fasisztára. Az olaszokra nem haragszom, de azok úgyis futnak.”¹⁶⁷

2. Faludy zsidósága. A témát külön fejezetben fejtem ki, de már most leszögezendő, hogy a világ eseményeihez vallási-etnikai szemszögéből közelítő Menora olvasói egy

¹⁶³ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 252–256.

¹⁶⁴ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 266–268.; vö. *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 216.; *Pokolbéli víg napjaim*, 49, Menora, 1969. szept. 13., 12B.

¹⁶⁵ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 214.

¹⁶⁶ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 188.

¹⁶⁷ *Pokolbéli víg napjaim*, 35, Menora, 1969. máj. 31., 6.

zsidóságát nyíltabban vállaló, a szereplők fölbukkanásakor az etnicitást mindig kiemelő, a holokausztot újra és újra hangsúlyosan elítélő Faludy képét kaphatták. Ehhez képest a másik két variáns olvasói legföljebb a testvért ért üldöztetésből következtethettek származásra.

3. Szexualitás. Érdekes, hogy a túlfűtött szexualitást viszont Faludy mindhárom közönség előtt vállalta, sőt több olyan, ellenfelei impotenciájára tett megjegyzése van a Menora hasábjain, melyeket később elhagyott. 1987-ben viszont számos homoerotikus kalanddal fűszerezte az addigi történetet. Igaz, közben szinte pornográfiába hajló részletekkel dúsította egyik, táncosnővel folytatott szeretkezését is, így a macsó kujon imázsát biszexuális kujonéra cserélte.

4. Egy fokú higgadtság, több tisztelet is megfigyelhető azonban a legfrissebb változatban, melyet már öreg fővel publikált. Így Kéthly Annát nem nevezi többé – közkeletűen – Annuskának,¹⁶⁸ és azt sem tudjuk meg Jászi Oszkáról, hogy „háta mögött és pimaszul, «márványfejű ökor»-nek szoktuk becézni”.¹⁶⁹

Ugyanakkor vannak olyan szerepek, melyekben nem következett be lényeges változás, akkor sem, ha az ezeket jellemző anekdoták akár kétszer is cserélődtek.

1. Ismertsége és elismertsége. A művek során Faludy utazhatott bárhová, találkozhatott bárkivel, az műveit olvasta, verseit fejből tudta, lehetőleg arcról is fölismerte. Ez az Adyától is ismert hetyke öntudat mintha a költő kanonizálatlanságának ellenreakciója lenne: mindenestre jól rokonítható a villoni fenegyerek-maszkkal.

2. A kiváló memória. Irodalmi hősünk hosszan szavalta saját és mások verseit, ahogy évtizedekkel korábban olvasott évszámokat is pontosan tudott visszaadni.

E két pontra a *Faludy György, (az ismert) költő* fejezetben térek vissza.

Nem témakörünkhöz tartozó, de filológiaiilag fontos változás a szövegek között a nevek megváltoztatása. Sofőrje, Alföldi eredetileg Kakuk volt,¹⁷⁰ marokkói segítője, Glück, Fortunatus,¹⁷¹ a Rajk-nyomozáskor előtűnő művelt Bullock meg Bulla János.¹⁷² Még gyakoribb, hogy újabb és újabb, addig névtelen szereplők nevét tudjuk meg: 1970-ben kapja a Bimbó úti szomszéd a Barna nevet,¹⁷³ 1987-ben jelenik meg Kéri Pál, Ács Helén, Pólya György, Vadnay László vagy épp Fogarasi Béla. Itt szinte biztosan arról van szó, hogy valós személyeket óhajtott óvni a diktatúra esetleges megtorlásairól – csak éppen számos más

¹⁶⁸ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 216.; *Pokolbeli víg napjaim*, 49, Menora, 1969. szept. 13., 12B.

¹⁶⁹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 188.; *Pokolbeli víg napjaim*, 36, Menora, 1969. jún. 7., 6.

¹⁷⁰ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 232.

¹⁷¹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 99.; *Pokolbeli víg napjaim*, Menora, 1969. febr. 8., 5.

¹⁷² *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 218.; *Pokolbeli víg napjaim*, 61, Menora, 1969. dec. 6., 5.

¹⁷³ *Pokolbeli víg napjaim*, 67, Menora, 1970. jan. 24., 5.; vö. *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 287.

esettel eltérően, amikor erre fölhívta a figyelmet, velük kapcsolatban ezt nem tette meg. Hasonló lehet a helyzet a korai változatban szereplő Velencei Sándor szociáldemokrata országgyűlési képviselővel:¹⁷⁴ ilyen nevű honatya ugyanis ekkor nem létezett.

A másik ilyen jellemző vonás a becsúszott tévedések korrigálása. Így amikor elűjságozzák hősünknek, hogy meghívták a kormányzó titkárához mint Villon és Rabelais fordítóját, akkor erre eredetileg így válaszolt: „De hiszen reggel még azt sem tudtad, hogy idejövök Rabatba.”¹⁷⁵ A tárgyi tévedést 1987 óta ekként korrigálta: „Villont lefordítottam, de Rabelais-t még nem. Honnan tudod, hogy le akarom fordítani?”¹⁷⁶ Hasonló korábbra vetítés lehetett, hogy eredetileg „mintegy ezer versfordításomat”¹⁷⁷ siratta 1946-ban, míg tudjuk, hogy az ilyen terjedelmű antológiáját csupán a rendszerváltásra abszolválta. Ezért újabban csak 300 fordítás kéziratát veszi el európai átszállásakor.¹⁷⁸ S utolsó példaként értelemeszerű, hogy Bermudán kikötő hajókkal nem a Royal Air Force,¹⁷⁹ hanem a Royal Navy¹⁸⁰ foglalkozik.

Harmadszor minden eszközt megmozgat azért, hogy érdekesebbé, olvasmányosabbá tegye a kötetet. Az eredetileg a narrátor által elmesélt történeteket százsámra dramatizálja, a hősök által adatja elő. Színesítésként anekdotákat közöl, melyek kiadásról kiadásra cserélődnek. Így csak a Menóra olvasóinak írta meg a Bonchidáról Kolozsvárra díványon utazgató Bánffy Miklós alakját,¹⁸¹ s csak 87-re került be egy Lorenzo de' Medici-történet.¹⁸² Ahogy addig még megkímélte az olvasókat a nejjével folytatott számrendszer-játékuk leírásától.¹⁸³ Ugyanakkor más anekdoták, színes történetek kiperegtek, így az olyan félmondatok, hogy „a vörös örmester burzsujkának kezdte szólíthatni – amit a finomlelkű tolmács elvtársnőnek fordított”.¹⁸⁴

A hazai olvasóknak szánt változatban már jobban megköti szórakoztató vágyát, s néhol a fentebb stílus kedvéért áldozatokat hoz. Így csak a legszűkebb, mondhatnám legbarátibb olvasóközönségű Menorával osztja meg olyan tapasztalatait, mint a német és az orosz hadsereg összehasonlítása, hogy ürítéskor melyik veszi igénybe az apai könyvtárat, s

¹⁷⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, 53, Menora, 1969. okt. 11., 5.; *Pokolbeli víg napjaim*, 55, Menora, 1969. okt. 25., 5.

¹⁷⁵ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 143.; *Pokolbeli víg napjaim*, 26, Menora, 1969. márc. 29., 5.

¹⁷⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 159.

¹⁷⁷ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 201.; *Pokolbeli víg napjaim*, 40, Menora, 1969. júl. 5., 5.

¹⁷⁸ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 232.

¹⁷⁹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 173.; *Pokolbeli víg napjaim*, 32, Menora, 1969. máj. 10., 5.

¹⁸⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 191.

¹⁸¹ *Pokolbeli víg napjaim*, 70, Menora, 1970. febr. 14., 5.

¹⁸² *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 164–165.; vö. *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 148.; *Pokolbeli víg napjaim*, 27, Menora, 1969. ápr. 5., 5.

¹⁸³ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 304–305.; vö. *Pokolbeli víg napjaim*, 72, Menora, 1970. febr. 28., 5.

¹⁸⁴ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 203.; *Pokolbeli víg napjaim*, 41, Menora, 1969. júl. 12., 5.

melyik hanyagolja a higiéniait.¹⁸⁵ Vagy hogy egy francia „a vizelde csészéjébe nyomta [Havas] Bandi fejét”.¹⁸⁶ S Fényes László véleménye a kommunistákról – „olyanok nekem, mint a bélsaram”¹⁸⁷ – is ekként finomodik 1987-re: „Fényes nem kedvelte a kommunistákat.”¹⁸⁸ Különösen igaz mindez a Menora-olvasóknak kortárs és Amerikából különösen érdekes kommunista vezérkar esetében: itt tudunk meg részleteket Farkas Mihály, a „megőrült bableves” szokásairól, Rákosi Mátyás nadrágba rezeléséről,¹⁸⁹ vagy Andics Erzsébet, alias „dugó” hónaljszagáról.¹⁹⁰

Szintén narratológiai érdekes, mikor miként változott az elbeszélő tudáshorizontja, mennyiben tűnt mindentudó elbeszélőnek, mennyire kísérli meg megmagyarázni az őket övező kaotikus világ eseményeit. Így Franciaországból menekültükben ágyúszó kíséretében kelnek útra. Az angol kiadás ehhez semmit sem tesz hozzá.¹⁹¹ Nem így a magyarok. A 68-as megjegyzés: „Begyulladt a kanóc – gondoltam.”¹⁹² Az 1987-es politikusabbá teszi hősét: „Üdvölvés, gondoltam, Hitler tiszteletére”.¹⁹³

Mindezeken felül természetesen számos lényegtelen eltérés, apró tákolgatás is megfigyelhető. Irodalmilag az egyetlen jellemző: miként bővülnek édesapja könyvtárának megnevezett kötetei.¹⁹⁴

4.7. Az elfeledett nagyepika

Faludy egyetlen – fennmaradt – regénye a *Karoton*. A Konstantin korában játszódó áltörténelmi regényt – felesége halálából fakadó magánéleti válsága miatt is – hosszan írta, 1962-ben már készült, s csak 1966-ra jelent meg. Egy Cambridge-ben tanító görög professzorhoz feleségül ment magyar emigráns,¹⁹⁵ Flora Papastavrou vállalta, hogy ingyen lefordítja. Munkája nyelvileg alacsony színvonalú, a továbbiakban az 1966 februárjában fölbukkanó Eric Johnson vált első számú fordítójává. (Korábbi segítője, Szász Katalin talán

¹⁸⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, 41, Menora, 1969. júl. 12., 5.; vö. *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 204.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 235.

¹⁸⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, 77, Menora, 1970. ápr. 4., 5.; vö. *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 247.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 320.; sőt *Havas Bandi*, Irodalmi Jelen, 2006/52., 3. és *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 67.

¹⁸⁷ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 212.; *Pokolbeli víg napjaim*, 48, Menora, 1969. szept. 6., 5.

¹⁸⁸ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 248.

¹⁸⁹ *Pokolbeli víg napjaim*, 62, Menora, 1969. dec. 13., 5.

¹⁹⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, 63, Menora, 1969. dec. 20., 5.

¹⁹¹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 76.

¹⁹² *Pokolbeli víg napjaim*, 14, Menora, 1968. dec. 28., 5.

¹⁹³ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 79.

¹⁹⁴ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 204–205.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 236–237.

¹⁹⁵ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 46.

1968-ban megjelenő új könyvével lehetett elfoglalva.) A mű két évre rá Amerikában is megjelent, *The City of Splendid Gods* címmel.

Faludy bevallása szerint a kommunizmusról óhajtotta megírni a maga regényét, de Koestler és Orwell példáját szem előtt tartva, mármint hogy az allegorikusabb fogalmazás időtállóbb, a birodalom pusztulása után is élvezhető, úgy döntött, történelmi távlatba helyezi. Ezt nemcsak a bemutató sajtótájékoztatón, hanem ekkor befejezett önéletrajzi kötetében¹⁹⁶ is kifejtette. Az ilyen különbségtétel Koestler és Orwell közt a *Pokolbeli napjaim után* kötetben a svéd Etfeldt irodalmár szájából hangzik el 1962-ből,¹⁹⁷ vagyis közvetlenül a mű megírásának kezdete előtt. S tegyük hozzá, hasonló parabolisztikus szándék Faludy egész pályáját végigkísérte, így középkori zsoldosok és vagabundok bőrében ítélte el a náci szoldateszkát, s Ravenna bukásáról írt, ha korunk kulturális és erkölcsi hanyatlását kívánta bemutatni. Sőt, már az ariánus-keresztény kontra antik műveltség témát is fölhasználta a kommunizmus bemutatására. Még a fordulat évében írta *Pálladász* versét, melyet Nagy Imrécék kivégzése után jelentetett meg az emigráns Irodalmi Ujságban: egy Losonczy Gézára, egy Nagy Imrére emlékező, egy a kivégzéseket általában elítélő cikk, valamint Faludy antisztálinista verse mellett. Csak ezen szövegkiadásban megjelent magyarázó jegyzete a következő: „Palladasz alexandriai görög költő volt a IV. században és az ariánus fanatizmus ellen küzdött és pusztult el a római jog, a klasszikus filozófia és a szabadság védelmében.”¹⁹⁸ Vagyis a regény ötlete bizonyíthatóan másfél évtizedig formálódott gondolataiban.

Hogy a vörös haja miatt Karotonnak nevezett, terrorcselekményeket is végrehajtó alexandriai keresztény alakjában kommunista barátját, Havas Endrét rajzolta meg, arra már a regény megírása előtt is célzott. 1961-ig elkészült önéletrajzában a következő jellemzés szerepel: „Látalak magam előtt, amint ott állsz az iskolafolyosón, lángvörös hajaddal és ádámcsutkáddal, mely úgy mozog, mint a kalapács a versenyzongorán és osztálytársaidból bandát szervezel, hogy jelszavakat mázoljaatok a házfalakra.”¹⁹⁹ Vagyis a regény alapötlete már két esztendővel az írás elkészülte előtt készen állt.

Valljuk be: a mű elég gyenge. Csak pár részlete értékes, így Cleanor, a rétor haldoklása a VII. fejezet elején, mely mintha Kosztolányi *Nerójának Seneca* fejezetére rímelve. Faludy viszonylag jó értékítéletét mutatja, hogy szinte teljesen el is felejtkezik könyvéről. Nem egész öt hónappal halála előtt jelenik csak meg, mikor Orbán János Dénes ráveszi a magyarításra. A visszafordítást csoport végzi: Szűcs Noémi Imola nyersfordítását

¹⁹⁶ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 43.

¹⁹⁷ Bp., 2000, 264.

¹⁹⁸ Irodalmi Ujság, 1958. aug. 1., 5.

¹⁹⁹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 51.; *Pokolbeli víg napjaim*, 8, Menora, 1968. nov. 16., 8.

Orbán dolgozza át, Gáll Attila gondozta, s végül a költő „átnézte és jóváhagyta”. Hogy ez utóbbit jelképesnek kell tartanunk – s kétleném, hogy akár egyszer is végigolvasták a szinte vak írónak –, alátámasztják a viszonylag nagy számban jelenlévő, Faludyra korábban nem jellemző nyelvi hibák, főként a helytelen igekötőhasználat terén. (Ezek ugyanígy megvannak a szintén Orbán fordította *Rotterdami Erasmus*ban.)

Vagyis olyan alkotással van dolgunk, mely Shakespeare drámáira hasonlít: csak sajnos nem színvonalban, hanem hitelességben. Övé a mű, ő írta, még sincs egyetlen szava sem, mely tényleg az íróé lenne. Ráadásul színvonala is csupán az irodalomtörténeti érdekességek közé helyezi a művet.

Ugyanakkor egyes részletei, motívumai eszközei lehetnek az önkép vizsgálatnak. Így az allegorikus antikommunista olvasat, az antiklerikalizmus, valamint a pozitív szereplők által megtestesített eszmék, melyek így értékesnek tűnnek. Ilyen a humanizmus, mely humanizmus-formájában még ennél a kornál is régebbre, a Scipio-körig nyúlik vissza, valamint Alexias költő azonos nemű szerelme.

Faludy ugyanakkor nem egy regényt kezdett írni. De többi művét csak egy-egy odavetett utalásból ismerhetjük. Így már bécsi egyetemistaként, vagyis tizennyolc–húsz évesen írt regényt,²⁰⁰ melyet azonban diákkori verseihez és novelláihoz hasonlóan később nem vállalt. Témája ismeretlensége miatt nem tartozhat vizsgálatunk tárgykörébe.

Másik történelmi regényére már utaltam. Fia, Andrew Faludy ekként emlékszik vissza apja reakciójára, mikor tizennégy évesen hosszú hajjal állított haza: „hosszasan mesélt a reneszánsz Firenzéről szóló regénye, *A Hosszúhajú Fiúk* tervéről, ami elkészült ugyan, de végül sohasem adták ki.”²⁰¹ Vagyis állítása szerint 1970-ben, előző regénye és Erasmus-életrajza után tervként létezett egy ötlet, melyből később regényt is írt. A mű tényleges elkészülte kétséges, bár mint láttuk, Faludy számos kéziratban maradt műve veszett el hosszas odisszeája folyamán. A cím és a témakör cikkeiben való említése révén a humanizmus és a szexualitás motívumrendszerébe is illeszthető.

Utóbbi mű és a Karoton között készült – volna – el *Rotterdami Erasmus* című monográfiája, mely átmenet a tudományos munka és az életrajzi regény között.

A téma – mint a humanizmust boncoló fejezetben a későbbiekben kifejtem – ifjúsága óta érdekelte, s a könyvet is hosszan tervezte.²⁰² A mű csak 1969-re készült el,²⁰³ s Eric Johnson fordításában 1970-ben jelent meg angolul. Ezt amerikai, majd német kiadás követte.

²⁰⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, 44, Menora, 1969. aug. 2., 5.

²⁰¹ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2002, 114.

²⁰² *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 46.

²⁰³ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 7.

Magyarul csak 2006-ban jelent meg, a *Karoton* ismertetésekor már felsorolt csoport fordításában – ezúttal Szöcs alakban írt névvel és a megszokott nyelvhelyességi hibákkal.

A mű – műfajából adódóan is – értékesebb a rosszul sikerült *Karotonnál*. Maga a szerző azt emelte ki, hogy „részletesen elemezte [Erasmus] nagyrészt ismeretlen teológiai működését”.²⁰⁴ Számunkra fontosabb, hogy a talán legnevesebb humanista portréjának – ismételt – megrajzolása szép példája az ezt megelőző évtizedekben következetesen képviselt humanista szerepfölfogásnak.

²⁰⁴ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 88.

5. A próteuszi költő

Dolgozatom témája a szerepjátszás és a szerzői énkép alakítása Faludy György életművében. Költőnket ugyanis – költő volta miatt – a nyilvánosság előtti, több mint hét évtizedes szerepjátszás jellemezte.

Mint már láthattuk, pályája elején Villon maszkjában publikált, ezt Heine-átköltései követték. Első verseskötete is bővelkedik szerepversekben és helyzetdalokban: egyszerre publikált szonettet Michelangelo nevében, fiktív előszót fiktív mesekönyvhöz, emelt be könyvébe Baudelaire-átköltést. Mindezt irodalmi ihletések, utalások – így Villon ihlette balladák, görög vázához írt óda, stanzában írt búcsúztató –, valamint kortársakhoz – Németh Andor, Remenyik Zsigmond, Supka Géza, Feleky Géza, Vámbéry Ruzstem, Kéthly Anna; a külföldiek közül Freud, Bertolt Brecht – írt ajánlások erősítik.

S ezt az indítást hasonló három emberöltő követte. Ha átköltéseit és fordításait nem, csupán az életműgyűjteménybe beválogatott verseit nézzük, akkor is írt Kleopátra, Li Ho, Csuáng Cö, Tu Fu, Uáng Uéj, Michelangelo, Lorenzo di Bevilaqua, Majakovszkij, Nurejev, Krishnamurti, Amár ben Nászér, világháborús amerikai katona, a kitaláltak közül pedig egy ókori bizánci követ, rokokó svéd poéta vagy akár egy indiai házasságtörő nő (!) nevében – hogy ne is említsük tengernyi, csupán valakinek emléket állítani szándékozó versét.

Mindez persze a Faludyt nem különösebben kutató irodalmár szakma figyelmét sem kerülte el. Másfél évtizede Székér Endre kritikája emelte ki e „költői maszk”-okat, így Walafridus Strabo, Pietro Aretino, Petronius verseit. „Ezekben a verssorokban árult el fontosat a költő önmagáról, alkotói egyéniségéről. A rég halott írók, filozófusok «átbeszélnek» hozzá a távoli múltból”.²⁰⁵ Ahogy a Faludyval legtöbbször foglalkozó Pomogáts is megállapította: „A korai versek egy tekintélyes része szerepvers”.²⁰⁶ De ő már mindezt a prózában is fölfedezte. A *Pokolbeli víg napjaimban* „a történetek során kibontakozó hős személye sok tekintetben elválik az emlékező személyétől” – állapítja meg az épp lejárt évszázad irodalomelméleti sarkkövét. – „E regényszerű személyiség igen változatos szerepekben jelenik meg a történet során: a párizsi, a marokkói, az amerikai, a budapesti és a recski történetek epikai hőse rendre más jelmezt ölt fel, egyszer politikai emigráns, máskor kalandokat kereső vagabund, végül pedig a láger-rendszer embertelen világával megküzdő értelmiségi”.²⁰⁷

²⁰⁵ SZÉKÉR Endre, *Egy költő kalandjai. Faludy György: Dobos az éjszakában*, Forrás, 1993/2, 89.

²⁰⁶ POMOGÁTS Béla, *Faludy György kilencven esztendeje*, Forrás, 2000/9, 37.

²⁰⁷ POMOGÁTS Béla, *Faludy György kilencven esztendeje*, Forrás, 2000/9, 46.

A költői pályaképet talán legsikeresebben összefoglaló Fried István az álcás játék, a szövegekölcsönzés más módjaira is utal, így a *Kihallgatás* utolsó strófáit hozva föl például.²⁰⁸ „Részletünk Luther-idézettel indít (Hier stehe ich...), majd József Attila megidézése követi, hogy egyenes idézettel folytatódjék (Mit érlel sorsod?), s a *Szózat* tragikusan ironikus citálása zárja le a szakaszt.”²⁰⁹

Véleményem szerint ez az állandó átvedlés, próteuszi szerepkeresés Faludy költészetének legfontosabb jellemzője. A posztmodern világban is az újság érzésének kényszeres üldözését jól tükrözi Faludy halála előtt elmondott egyik visszaemlékezése osztálytársa, az officinás Landy Dezső kérésére. „Amikor a kiadó felkért, hogy írjak még egy kötet Villont, akkor kijelentettem, hogy nem, nem ismétlem magam. Egy költő bújjon ki, mint egy kígyó, minden két évben a bőréből. Ezt próbáltam én csinálni.”²¹⁰

A sok-sok arc mögül azonban értelemszerűen újra és újra ugyanazok a vonások bukkannak elő: Weöres Próteusz-szonettjének szavaival „minden sejtje tengert párolog”. Ahogy utolsó neje a maga egyszerű módján megfogalmazta: „Faludy volt a Villon, Faludy volt a Heine, Faludy volt F. Gy.”²¹¹

Ez a szerepjátszás, állandó szerepalakítás Faludy legfontosabb jellemzője: mint látni fogjuk, háromnegyed századnyi irodalmi pályafutását állandóan jellemezte. Ugyanakkor Faludy aktualitását, talán még értékét is ez adja. Legalábbis az ilyen alakjátszás egyszerre témája a modern irodalomelméletnek, valamint fontos jellemzője Faludy kortársainak, sőt a fiatalabb magyar nemzedékek munkásságának.

Nem lehet feladata ezen dolgozatnak, hogy a szerepjátszás irodalomelméletét részletéiben áttekintse, míg az erre hivatottak is kikerülik az ilyen feladatot.²¹² Ugyanakkor

²⁰⁸ „Itt állok most a kimeszelt cellában.
Karom lecsüng. Vén verejték tapad
testemhez. Gondolj, sűgom, Attilára,
és fel ne fűjd magad.

Mit érlel sorsod? mit kaptál hazádtól?
mért jöttél vissza? minek vagy magyar
ily bolondul? Téged e föld nem ápol
s nyom nélkül eltakar.” (*Versek*, Bp., 2001, 318.)

²⁰⁹ FRIED István, *A Faludy-jelenség*, Tiszatáj, 1995/9, 54.

²¹⁰ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 24.

²¹¹ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 5.; Azt hiszem, a becsmérő jelző műfajunkban is megengedhető egy önmagát magyar költőnek tartó valakivel szemben, aki nem tudja leírni Vas István nevét (*i. m.*, 24.), pontatlanul idézi Voltaire-t (*i. m.*, 167.), s a balladákat nem tartja költeménynek (*i. m.*, 26.).

²¹² „Nem foglalkoztam e téma elméleti vonatkozásaival – ehhez olyan rendszeres személyiséglélektani [!], társadalom- s művelődéstörténeti ismeretekre van szükség, amelyekkel nem rendelkezem” – fogalmazott tanszékcsoport-vezetőnk. (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Szerepjátszás és költészet* = Sz.-M. M., «Minta a szőnyegen». *A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995, 67.)

látható, hogy a hol szerepjátszásnak, hol álarcos versnek, drámai monológoknak, netán personának²¹³ nevezett, azonos funkciójú költői magatartás számos, egymással gyakorta versengő tudományos diszkurzus témája.

Gadamer művészetelméletének egyik központi fogalma a játék: az irodalmi mű ontologikus természete. A játék egyben önmegmutatás: valójában saját magunkat fejezzük ki benne. Az általa kedvelt játszás és színjátszás képek megfelelnek dolgozatom témájának. „Ha a játékos felől írjuk le, hogy mi a játék, akkor a játék nyilvánvalóan nem átváltozás, hanem átöltözés, álcaöltés. Igaz, hogy aki álcat ölt, az azt akarja, hogy ne ismerjék fel, s másvalakiként akar megjelenni, s annak akar számítani. [...] A másikat játssza, de úgy, ahogy a gyakorlati érintkezésben játszunk valamit, tehát csupán színleljük, tettetjük magunkat, látszatot keltünk.”²¹⁴

De amikor Foucault írja le a hatalmi rendszerek működését, akkor is újra és újra a játék-metaforához nyúl.²¹⁵ „A diskurzusok – akárcsak a csönd – korántsem hódolnak be egyszer s mindenkorra a hatalomnak, nem is láznak fel ellene véglegesen. Bonyolult és folyton változó játékot kell elképzelnünk, és ebben a játékban a diskurzus egyszerre lehet eszköz és hatalmi jelenség, de lehet akadály, ütköző, ellenállási pont, illetve egy vele ellentétes stratégia kiindulópontja.”²¹⁶

S hozzátehetjük, hogy a Faludy tanulmányai idején uralkodó, pozitivistá elméleti munkákban is nagy szerep jutott a szerepjátszásnak. Erre a legjobb példa egy ekkor megjelenő monográfia az irodalmi kultusz által talán leginkább megépített, egyben legtöbbek által ismert magyar költőről, Petőfi Sándorról. Horváth János szerint Petőfi ifjúságának legfontosabb jellemzője a szerepjátszás.²¹⁷ Sőt, a zsánerkép, a népdal és a stílusparódia bemutatását a kötet végén úgy foglalja össze, hogy Petőfi ifjúkori munkáit, színészi ambícióit összekapcsolja az arculatformálással, a szerző képének megalkotásával. Szerinte Petőfi munkássága „a tárgyi igazságot szívesen elhagyó fikatív jelleggel hívja fel figyelmünket költője tehetségének egyik legősibb s állandó eredetiségére: szerepjátszó, alakító hajlamára, mit legelőbb is önmagán gyakorol, élete adalékaiból egy Petőfi-szerepet formálván.”²¹⁸ Ha e horváthi mondatot

²¹³ RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981, 173., 176.; BOLLOBÁS Enikő, *Az amerikai irodalom története*, Bp., 2006, 325; *Dictionnaire historique, thématique et technique des littératures*, 2, Paris, 1986, 1233.; *The Gay and Lesbian Literature Heritage*, Szerk. Claude J. SUMMERS, New York, 1995, 349.; *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 6, Tübingen, 2003, 789–810. stb.

²¹⁴ Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Bp., 1984, 94.

²¹⁵ Michel FOUCAULT, *A szexualitás története [I.]. A tudás akarása*, Bp., 1996, pl. 94., 101., 103.

²¹⁶ *I. m.*, 103.

²¹⁷ Vö. Genreképek: a szerepjátszás egyik klasszikus eredménye, Népdal: a szerepjátszás másik remeke, valamint Szerepjáték az elbeszélésben fejezetek: HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., 1922, 54–115.

²¹⁸ *I. m.*, 497–498.

újraolvassuk, csak Petőfi nevét Faludyéra cseréljük ki: rádöbbenhetünk, milyen kevéssé tér el az irodalmár Petőfi-képe dolgozatom tárgykörétől.

De a romantikus szerepversek – így az irodalmi tananyagban mindig szereplő *Zrínyi második éneke*, *Az élő szobor* – és Doppelgänger-jellegű műveknél fontosabb, hogy kisebb-nagyobb mértékben a kor szinte összes alkotójára jellemző a szerepek mögé búvás, a personák megalkotása.

A hazai irodalmi élet vezéralakja az első Faludy-kötetek megjelenésekor Babits Mihály volt: a későbbiekben gyakorta megvetéssel emlegetett költőt a pályakezdő Faludy – állítása szerint – személyesen is fölkereste. Babits első verseskötetére, az 1909-es *Levelek Iris koszorújából*-ra tökéletesen illeszkedik Faulkner képe: „számára a múlt nem ködbe vesző út, hanem inkább óriási rét, amelyet tél sohasem érint”,²¹⁹ s melyen a költő kedvére gyűjtheti a hajdani virágokat. S Babits bőven gyűjtött is ötleteket, formákat Liliencorntól, Baudelaire-től, Verlaine-től, Richepintől, Anatole France-től, Tennysontól, Swinburne-től, Browningtól, Wagnertől és korabeli művészettörténetből.²²⁰ Később Fogarason az ógörög kultúra éledt újjá verseiben. Az 1920-as *Pávatollak* előszavában pedig az idegen vers – saját kötet határát feszegette a műfordítói szabadság nevében. Elméleti munkásságában is foglalkozott a szerepjátszással. „Messze korok és népek lelkét komplikálja a művész a saját lelkével, mert mentől távolabb esnek egymástól a kevert dolgok, annál újszerűbb, szokatlanabb az eredmény.”²²¹

Ha életkor és munkásság alapján kellene Faludyt elhelyezni, akkor rokoníthatjuk a Nyugat harmadik generációjával. Állandó maszkhasználata pedig leginkább Weöres Sándort, az *Átváltozások* ciklus, a *Psyché* és a *Fairy Spring* íróját juttathatja eszünkbe. Weöres maszkhasználata már első, 1934-es kötetében jellemző.²²² 1968-as *Merülő Saturnus*-ában számos alkotó, így Goethe, Hölderlin, Kassák, Horthy-korabeli idillíró, slágerénekes vagy éppen egy Psyché nevű költő bőrébe bújt. Az utóbbi ciklushoz írt post scriptumban egyenesen apológiáját adja a villonládákhoz hasonló átiratoknak. „A magyar irodalomban talán szokatlan, hogy valaki az énjének egy-egy megvalósíthatatlan részét másik személlyé sűrítse, olykor más korszakba is. A világirodalomban sok példa van erre: Pessoa négy fő- és sok mellék-énje, Chatterton középkorba visszavetített versei, nálunk Thaly kuruc nosztalgiája.

²¹⁹ *Rózsaszál Emily kisasszonynak*, Gömöri Endre fordítása; William FAULKNER, *Hajnali hajtvadászat*, [Bp.], 1968., 97.

²²⁰ A jelenséget jól összefoglaltra és a forrásokat összegyűjtötte: RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981, 172–208.

²²¹ BABITS Mihály, *Játékfilozófia*, 1911; BABITS Mihály, *Gondolat és írás*, 1922, 99.

²²² KENYERES Zoltán, *Tündérsíp. Weöres Sándorról*, Bp., 1983, 253.

Ez a «pót-én-kivetítés» alkalmat ad más stílus és más temperamentum megnyilvánulására, a szókincs és a mondatformálás más módjára: vagyis nyelvi és szellemi felfrissülésre.”²²³

A többi kortárs közül hasonlóan maszk mögé húzódott egy-egy vers erejéig Füst Milán, Illyés Gyula, Kálnoky László és Fodor József. De rokonítható ezzel, ahogy Márai Sándor *Szindbád hazamegy* (Bp., 1940) regénye témáján felül stílusában is Krúdyt imitálja.

Mindez nem lehetett független a kortárs világirodalom folyamataitól.

Az álarcos versek, drámai monológok alkalmazását tömegével találhatjuk a viktoriánus Anglia irodalmában. Robert Browning költeményeiben gyakorta hol történelmi, hol művészettörténeti személyeket szólaltatott meg (pl. *Dramatic Romances and Lyrics*, 1845; *Dramatics Personae*, 1864). Swinburne *Atalanta in Calydonja* „az eredeti görög drámák hangját annyira megközelíti amennyire ez a modern nyelven egyáltalán lehetséges”.²²⁴ De a Faludy által alulértékelt Tennyson pár verse is említhető.

Rilke 1905-ben egy orosz szerzetes imáit adta ki (*Das Stunden-Buch*), míg 1910-ben egy dán nemes párizsi naplóját írta meg (*Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*). Mint a Villon-fejezetben látni fogjuk, Bertolt Brecht, Paul Zech és Klaus Klammer is sajátjaként viszonyult a félévezredes francia szövegekhez.

A Babitscsal szemben mindig elismeréssel emlegetett, első füzetét 1904-ben és 10-ben megjelentető Kavafisz összes jelentősebb költeménye antik szereplők megidézett gondolatainak rögzítése.

Ezra Pound első kötetei (*Lume Spento*, 1908; *Quinzaine for this Yule*, 1909; *Personae*, 1909; *Exaltations*, 1909; *Canzoni*, 1911; *Ripostes*, 1912; *Cathay*, 1915; *Lustra*, 1916) kínai, japán, latin, óangol, provanszál, spanyol, toszkán minták átköltéseit tartalmazzák. „Pound más szerzőket is az eredeti szellemében ültet át angolra, valójában azonban többről van itt szó, mint fordításról: egyfajta azonosulásról költőkkel és kultúrákkal, amelynek révén a költő saját énjét átmenetileg feladva távoli elődei bőrbe bújik, magára ölti személyiségüket, illetve álarc mögé rejtőzik”²²⁵ – „amelynek segítségével halott költőket kelthetett életre” – állapította meg Bollobás Enikő.²²⁶

T. S. Eliot első kötete, az 1917-ben megjelent *Prufrock and Other Observations* szintén bővelkedik personákban. Így a cím is a *The Love Song of J. Alfred Prufrock*-ra utal, de más személyek mögé búvás mellett kiemelhető az elképzelt öregség maszkjának viselése.²²⁷ Későbbi versei irodalmi és filozófiai reminiscenciák tömegét tartalmazzák.

²²³ WEÖRES Sándor, *Merülő Saturnus*, Bp., 1968, 125.

²²⁴ Szerb Antal, *Az angol irodalom kis tükre*, Bp., 1993, 117.

²²⁵ BOLLOBÁS ENIKŐ, *Az amerikai irodalom története*, Bp., 2006, 316.

²²⁶ BOLLOBÁS ENIKŐ, *Ezra Pound, Világirodalmi lexikon*, 10., Szerk. KIRÁLY István, Bp., 1994, 826.

²²⁷ Áttekinti: BOLLOBÁS ENIKŐ, *Az amerikai irodalom története*, Bp., 2006, 324–325.

S említsük meg, hogy a Faludyt követő magyar írógenerációk számos műve is rokonítható Faludy alkotói módszerével. Oravecz Imre *Hopik könyve* verseskötetében (Bp., 1982) egy általa kevésbé ismert kultúra irodalmát, énekeinek gyűjteményét hozta létre. A nyolcvanas években Tandori megfejthető, mégis elkülönítő alkotói nevekkkel – Nat Roid, D. Tirano – publikál eltérő műfajokban. Esterházy Péter az 1987-es könyvnapra Csokonai Lili néven jelentette meg *Tizenkét hattyúk* írását. E gesztust folytatta Parti Nagy Lajos, az 1990-es *A test angyalában* parodisztikus szándékkal.

Érdekes, hogy az eddig áttekintett alkotói példákra a magát mentető Faludy – a német Villon-forrásokot leszámítva – nem hivatkozott. Pedig többször próbálta szerepjátszó gesztusát ideologizálni, csak éppen régebbi, klasszikusnak elismert költő keresett. Még pályája elején, a Villon-kötet megjelenése és így a Villon-ügy kirobbanása előtt, ám a versek legtöbbször publikálása után, megírta véleményét az irodalmi hamisításról, misztifikációról. Az utóélet ismeretében előrelátó, bölcs cselekedet volt.

A Literaturában megjelent esszében egyrészt végigtekinti a neves irodalmi elődök példáit.²²⁸ Voltaire-t és Holbachot, akik a cenzúrárt játszották ki a címlapra kerülés kivédésével. Az ekkori kedvencet, Anatole France-ot, a *Lúdláb királyné* hasonló indításáért. Sőt, a *Nyugat-keleti díván* ürügyén Gothét! Macphersont, az Osszián szerzőjét. Chatterton, aki a XV. századi Thomas Rowley neve alatt írt kötetet. A nagy Shakespeare-hamisítót, William Henry Irelandot és Collier J. Payne-t. A politikai érdekeiért is fellépő Giuseppe Vella abbét. A magyarok közül pedig természetesen Thalyt. Egyikre sincs elítélő szava, indokaikat viszont rögtön indításként rögzíti. A misztifikáció „[e]gyrészt mindig kibúvó volt az író számára az államhatalom üldözéseivel szemben”. „Másképp a misztifikáció módot nyújtott egy letűnt kor gondolatvilágának első személyben való és minden más formánál intenzívebb feltárására.”²²⁹

Faludy életútját végigtekintve számos, az egyszeri fölbukkanásoknál jellemzőbb, korszakokon átívelve visszatérő szerepet és szerepkört különíthetünk el. Amikor régi korok szerzőinek bőrébe bújik, nemcsak Villon álarcát kedveli, de fiatalon használja Heinét s pályájának minden szakaszában Erasmust. Mikor mégis saját maga tárulkozik föl, akkor is új maszkot ránt föl: az olvasott költőét, akit mindenhol megismernek, akinek verseit egy egész ország fűjja. Mint a magyar irodalomból Petőfi, Ady és József Attila örököse, szenvedéllyel politizál, s viseli ennek következményeit. Amikor emigrációba kényszerül, újra és újra Mikesre hivatkozik. A közösségi költő szerepkörét erősíti állandó aggodalma fájának sorsáért:

²²⁸ FALUDY György, A misztifikáció védelmében – A 165 éves Osszián, *Literatura*, 1936/3., 33–36.

²²⁹ *I. m.*, 30.

a náciizmus, majd a kommunizmus bukása után hol az atomháború réméről, hol a környezet pusztulásáról, hol a kulturális hanyatlásról, a költészet pusztulásáról zeng, mint az ószövetségi – vagy babitsi – próféták. Magánéletéről is kedvvel ír: hol zsidó származását, hol nőknél aratott sikereit, netán férfiak iránti vonzalmát emeli ki.

A következőekben e szerepköröket tekintem át. Előbb az ősök, illetve saját magánélete által részben determináltakat (zsidóság; szexualitás és politika), majd a választottakat (költői szerep, Villon, a humanista, az apokaliptikus pusztulás prófétája).

5.1. A zsidó Faludy

A zsidó származás elrejtése, ez a több generációra jellemző „sorstalanság” egyszerre értelmezhető költői és társadalmi-közéleti szerepfölfogásból. S ennek jelképe az asszimilálódni vágyó polgárság számára a II. József óta a hazai zsidóságra jellemző németes családnév elvetése.

Faludy eredeti neve ugyanis Leimdörfer György volt. Ahogy Szabolcsi János fogalmazott: „a pesti zsidók nem Faludy-ipszilonnal jönnek a világra”.²³⁰

Ez a tény – vitéz Kolosváry-Borcsa rosszemlékű katalógusától eltekintve²³¹ – mindeddig ismeretlen volt. Pedig nem is kell levéltárakat vagy iskolai évkönyveket bújnunk földéréséhez, Faludy maga is célzott rá. Ám föltűnően rejtetten, egyetlen versének felsorában: csak az értheti a célzást, aki ismeri az életrajzi tényt. Az 1971-es *Apámhoz* hosszú leltárt közöl, melyben összegzi, hogy polgári életvitelt folytató apjából mi mindent tagadott meg – s itt előkerül a „nem kell neved” kitétel.²³²

A megtagadott apa révén családja Zsolna térségéből származott. Az itteni zsidó közösség történetét most dolgozza föl Pavol Frankl hitközségi elnök, de szlovák nyelvű kutatásait nem bocsátotta rendelkezésemre, így nem vállalkoznék a Leimdörfer család évszázadokon átívelő történetének, valamint az oldalági rokonok holokauszt alatti sorsának föltérképezésére. Szorítkozzunk a közvetlen Faludy-ősökre, hiszen az ő adataik is mindeddig ismeretlenek a kutatók számára.

Faludy nagyapja Leimdörfer Adolf, zsolnai kereskedő,²³³ a visszaemlékezésekben mint kocsmatulajdonos molnár²³⁴ és a páneurópai mozgalom alapítója²³⁵ szerepel. Nagyanyja Neudorfer²³⁶ – más írásmóddal Naidörfer²³⁷ – Ernesztin. Gyermeük, Faludy apja, Leimdörfer Joachim (héberül Chájim) a Zsolna melletti Nagybiccsén, a mai Bytča-n született, 1880. július 31-én.²³⁸ Kiterjedt biccsei és hamburgi rokonságuk részt vett a helyi izraelita közösségi életben.²³⁹

²³⁰ Szíves szóbeli közlés.

²³¹ Vitéz KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály, *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyarság szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*, Bp., [é. n.], 301.

²³² *Versek*, Bp., 2001, 532.

²³³ L. Faludy szüleinek házassági anyakönyvét a Budapesti Zsidó Hitközségnél: 1907–1911-es kötet, 204. oldal, 233. sor

²³⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 17.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 26.

²³⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 18.

²³⁶ Uo.; Leimdörfer Joachim halálozási anyakönyvében már a Naidörfer forma szerepel (XIV. kerületi halálozási anyakönyv, 1945/I. kötet, 252. oldal, 1481 (etc.) sor).

²³⁷ Halálozási anyakönyvek, XIV. kerület, 1945.; BFL, 252. o.

²³⁸ L. házassági anyakönyvét a Budapesti Zsidó Hitközségnél: 1907–1911-es kötet, 204. oldal, 233. sor

²³⁹ *A nagy-bittsei izr. ifjúság bálja*, Zsolna és Vidéke, 1898. márc. 5., 3.

Anyai ágon Sopron és Vas megyében élő zsidó kereskedőktől származik. A kiterjedt rokonság leginkább Kapuvárhoz, nagyapja születési helyéhez kötődik: három hitközségi elnököt is adtak.²⁴⁰ Dédapja a Faludy által is megírt,²⁴¹ hosszú életű Biringer Bence, hivatalos nevén Biringer Bernhárd, aki Stern Barbarát vette nőül.²⁴² Gyermeük, Faludy nagyapja Biringer Miksa, vasúti felügyelő. Az ő felesége, Faludy nagyanyja Scheiber Berta,²⁴³ Scheiber Bernát celli kereskedő és Hoffmann Netti leánya,²⁴⁴ Szilárd Leó rokona. A házaspár lánya, a helyi lap szerint „bájos és kiváló műveltségű”,²⁴⁵ költő fia szerint viszont kiállhatatlan²⁴⁶ Biringer Erzsébet Katalin anyja szülőhelyén, Celldömölkön született, 1889. július 21-én.²⁴⁷

Leimdörfer Joachim már fiatalon technológiai tanár és ipartanácsadó volt, mikor 1909. április 3-án feleségül vette Biringer Erzsébetet. Másnap a Dohány utcai zsinagógában szentesítette frigyüket a neves rabbi, Dr. Hevesi Simon.²⁴⁸ Két gyermekük született: 1910. szeptember 22-én György Bernát József, a neves költő, zsidó nevén Jajszéf Dov ben Chájim,²⁴⁹ majd 1913. október 5-én a Faludy által Lilyként emlegetett Livia.²⁵⁰ Apja ekkorra már a Magyar Királyi Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézet vezetője,²⁵¹ több német nyelvű kémiai szakkönyv szerzője volt.²⁵²

Faludy családi gyökereit részben elhallgatta. Leghitelesebbnek tartható életrajzában, melyben a legkisebb irodalmi ambícióval, így a legkevesebb fikcióval dolgozta föl életét, pontosan megnevezi anyai dédapját és nagyapját – míg az apai ágat gondosan körülírásokkal illeti.²⁵³ A benne szereplők megkérdezésén alapuló *Ki kicsoda?* kötetében apjaként Faludy Jenő szerepel, anyja nevét pedig Bieringer alakban közli.²⁵⁴ Felekezeti hovatartozását sosem említi, bár az említett életrajzi kötet egyik fényképe utal református hitére.²⁵⁵

²⁴⁰ Biringer Bernát, id. Biringer Lipót és Biringer József pékmester személyében. A szintén elnök Biringer Mátyás rokonságát a kevés celli anyakönyv (MOL A 4301) alapján nem lehet bizonyítani.

²⁴¹ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 26.

²⁴² A celldömölki hitközség házassági anyakönyve, MOL A 4301, 1887.

²⁴³ A celldömölki hitközség születési anyakönyve, MOL A 4301.

²⁴⁴ A celldömölki hitközség házassági anyakönyve, MOL A 4301, 1887.

²⁴⁵ *Esküvő*, Felvidéki Ujság, Zsolna, 1909. ápr. 4., 2.

²⁴⁶ Pl. *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 194.

²⁴⁷ A celldömölki hitközség születési anyakönyve, MOL A 4301.

²⁴⁸ A Budapesti Zsidó Hitközség házassági anyakönyve: 1907–1911-es kötet, 204. oldal, 233. sor.

²⁴⁹ A budapesti zsidó hitközség születési anyakönyve, 1910, 93/2133.

²⁵⁰ A VII. kerület 1913-as születési anyakönyvében 365/2184 (BFL XXXIII/1/a 1948.).

²⁵¹ Uo.; vö. Dr. LEIMDÖRFER Joachim, *A zsirok szerepe a sütőiparban*, Bp., 1926, címlap.

²⁵² Pl. Joachim LEIMDÖRFER, *Beiträge zur Technologie der Seife, auf kolloid chemischer Grundlage*, I, Dresden, 1911.; Joachim LEIMDÖRFER, *Kolloide Lösungen*, Augsburg, 1921.

²⁵³ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 26.; pl. „Édesapám apja”

²⁵⁴ Pl. *MTI Ki kicsoda 2006, A–K*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 2005, 477.

²⁵⁵ „Tiltakozó istentiszteleten a nyilasok magyarországi megszárlásai ellen dr. Takaró Géza New York-i református templomában”: uo., 64.

A származás elrejtése oly jól sikerült, hogy például egy háború előtti kritika azt veti szemére, hogy „járatlan a katolikus hittanban”.²⁵⁶ Mindez egy zsidónak született, református vallású, evangélikus iskolában érettségizett fiatalember esetében talán nem is olyan meglepő.

A kiterjedt oldalági rokonságnak számos neves tagja volt. A hazai zsidó folyóiratnak adott interjúja szerint másod-unokatestvére volt Teddy Kolleknek²⁵⁷ (1911–2007), aki 1965 és 1993 között volt jeruzsálemi polgármester,²⁵⁸ s ezek szerint egyik nagyanyja révén rokon.²⁵⁹ Annál többször említi egy másik rokonságot, melyet önképébe tartozónak vélt: Szilárd Leót.²⁶⁰ Mivel e téma egy másik, az atombombáról írt fejezetet is érint, érdemes egy bekezdés erejéig áttekintenünk. Egy hitelesen beszámoló újságíró a rokonság fokát ekként rögzítette:

„Legelőbb a bonyolult rokoni kapcsolatot részletezi. (A kívülálló számára kibogozhatatlanul. A lényeg az, hogy a nagybátyjának titulált Szilárd Leó anyai ágon rokona Faludy Györgynek.)”²⁶¹ Egy pontosabb meghatározáskor nem nagybátyjaként említi találkozását „nagyanyám sógornőjének fiával”.²⁶² Máskor a sógornőt sógor helyettesíti.²⁶³ A kibogozhatatlannak titulált kapcsolat: Faludy nagyanyja, Scheiber Berta bátyja volt az a Scheiber Arnold, aki a Dohány utcai zsinagógában Vidor Margitot vette feleségül, Szilárd Leó édesanyjának testvérét.²⁶⁴

Őseiről verseiben alig írt. „Arany János talán mindig arról írt, mi a kapcsolata a nagyszalontai ősökkel? Ez nem egy verstéma” – nyilatkozta a számonkérő riporternek a magyar zsidóság kulturális folyóiratában.²⁶⁵

A két kivétel viszont két nagyszerű vers.

A pompeji strázsán az emigráció előtti leghosszabb – 368 soros – verse, első verseskötetének címadója. A Kosztolányitól átvett vershelyzet, az elmerengő esti kinézés a budai domboldal lakásából a városra, itt más irányba kanyarodik. Meztelenségét magyarázva

²⁵⁶ RÉVAY József, *Egy műfordító művészetlen hamisításai*, Katholikus Szemle, 1939/9, 556.

²⁵⁷ „Az, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 13.

²⁵⁸ *The International WHO'S WHO*, 2006, Routledge, 2005, 1075.

²⁵⁹ Mivel másod-unokatestvérek voltak, nagyszüleik között testvéreknek kellett lenni. A *Current Biography Yearbook 1974*, Szerk. Charles MORITZ, New York, 1975, 209. és 212. szerint tehát a bécsi Rotschild bankot vezető Alfred Kollek anyja, vagy nejének, Margaret Fleishernek anyja kellett, hogy Biringer-, Leimdörfer-, Neudörfer- vagy Scheiber-lány legyen. Tegyük hozzá: a következő példa jól mutatja Faludy túlzásait rokonság tekintetében.

²⁶⁰ Pl.: *Pokolbeli víg napjaim*, 43, Menora. Egyenlőség, 1969. júl. 26., 5.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 6., *Ahogy tetszik II.*; *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 292.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 85.

²⁶¹ LÖCSEI, *A tudós meg a költő*, Magyar Nemzet, 1998. febr. 11., 13.

²⁶² *Pokolbeli víg napjaim*, 43, Menora. Egyenlőség, 1969. júl. 26., 5.

²⁶³ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 85.

²⁶⁴ A budapesti hitközség házassági anyakönyve, 1893. jan. 29.

²⁶⁵ „Az, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 13.

testét nem sajátjának tartja: tenger ősenek visszhangja csupán. A tizenhét versszakon át sorjázó ős-katalógus, az elődök újraélése egyértelmű zsidó utalásokkal indul: „Genezáreth”, „Dávid dala”, a római „Trastevere” máglyái, a Pannóniába bevándorló ős²⁶⁶ a családi származásról alkotott önkép kifejezője. De „erről a családi háttérrel”, amit e szavakkal és négy strófányi idézettel Pomogáts lefestett,²⁶⁷ mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy misztifikált önkép, nem valódi származás: hiszen a konkrétan megnevezettek közül Ekhnáton fáraó, Erasmus és Schiller alakját is magára ölti.

Egy fokkal nyíltabban zsidó tárgyú a másik, ősoket leltározó poéma: az *Újszülött fiamhoz*, amit nem véletlenül közölt a Szombat is.²⁶⁸ Ez tényleg annyira közösségi vers, hogy személyes vonatkozásokat csak magáról, nejről és gyermekéről tartalmaz, de ez is kimerül a karcú csípőben. Ősenek pár konkrétan megnevezett zsidót ragad ki a történelem néhány pontjáról, így Titus idejéből Ben Ábrahámot, a mozarab időkből Ben Ibrahimot – a két név jelentése egy, Ábrahám a zsidók ősatya is volt, a *ben* szócska a magyar *-fi* megfelelője. Ugyanakkor valós személyeket is szerepeltet: ál-Izráiliként említi az iszlám hitre áttért Ibráhim Ibn Szahl²⁶⁹ költőt, bár mindenképpen téves, talán elrontott, talán a ritmus miatt megváltoztatott halálozási évvel. Megnevezetlen életutak jelennek meg az egyiptomi és a babiloni fogság, valamint a diaszpóra idejében élő marokkói család sorsán keresztül. A családtörténet vége, az Auschwitzban elhamvasztott ős kerül a vers elejére, az újszülött ellenpólusaként.

E versében tehát látszólag tökéletesen vállalta a zsidó szerepet: a nép egy anonim tagja, egy konkrétságában is általános apa szerepverseként olvasható. Ugyanakkor itt is újra és újra eltávolodik a zsidó ősoktól: apai őseként egy vizigótot nevez meg, akit rögtön egy nomád asszír mocsárlakó követ. Szintén eltávolító a befogadó népek szerepének fölvétele: az óegyiptomiként, perzsaként emlegetett ősök. Végül eredetileg a zsidó szerep vállalásával ellentétes volt az első megjelenésben szereplő,²⁷⁰ későbbiekben kihagyott versszak, melyben egy ezer évvel ezelőtti ősként említi a kordovai omajád Abd-el Rahmánt, valószínűleg a 912–961 között uralkodó nyolcadik emírt értve rajta az azonos nevűek közül²⁷¹ – aki azonban arab származású volt. Valószínűleg épp ezért, a vers egysége kedvéért maradt ki a következő kiadásokból.²⁷²

²⁶⁶ V–IX. versszak; *A pompeji strázsán*, Bp., 1938, 72–74.

²⁶⁷ POMOGÁTS, *Faludy György*, Bp., 2000, 15–16.

²⁶⁸ 1993/5, 7–8.

²⁶⁹ zsidó származásáról és a ceutai fürdőzésről vö. *Test és lélek*, Bp., 1988, 662.; vö. még GERMANUS Gyula, *Az arab irodalom története*, Bp., 1973, 253.

²⁷⁰ *Emlékkönyv a róti Bizánctól*, London, 1961, 158.

²⁷¹ *Dizionario Enciclopedico Italiano*, I, Romo, 1955, 15.

²⁷² *Versek*, Bp., 2001, 370–376.

Faludy szűkebb családja szép példája a korra jellemző értelmiségi asszimilációnak. 1923-ban mind a négyen kikeresztelkednek: áttérnek a református hitre,²⁷³ majd – és nem ezzel egy időben! – a fiatalabb generáció már a nevét is magyarosítja. Livia, talán nevének alliterációja miatt 1935-ben az alakilag hasonló Láng formát választja,²⁷⁴ míg bátyja, valószínűleg a világháború után, a név második feléből – az amúgy a korban népszerű²⁷⁵ – Faludi alakot. (Az ipszilonos formát, az addigi elutasító gyakorlatot törvényerőre emelve, 1933-tól hivatalosan is tiltották.) Épp ezért nem meglepő, hogy amikor a Faludy-név – és a költő szerep – fölfalta a valós Faludit, összeütközésbe került a hatóságokkal. A negyedik házasságkötéskor adminisztratív harcokat kellett folytatnia, mert kiderült, a személyi igazolvány és a születési anyakönyv eltér.²⁷⁶ Mondanom sem kell: a szerep győzött a valóság fölött, s 2002-től haláláig Faludy hivatalosan is Faludy volt.

De mint az ismert irodalmi példák esetében – Szerb Antal, Radnóti Miklós –, Faludyék esetében sem volt elég az asszimiláció a következő évek brutalitásának elkerüléséhez.

A numerus clausus „népfajok és nemzetiségek” szerinti, alapvetően a zsidókra vonatkozó korlátozását épp Faludy érettségije előtt, 1928. március 1-én törölték el.²⁷⁷ Ő ennek ellenére külföldön, Bécsben, Grazban, Berlinben és Párizsban tanult tovább. 1938-as emigrációjának is az egyik, csupán egyszer – és persze zsidó lapnak – bevallott oka a származása.²⁷⁸

A második világháború genocídiuma őt nem érintette, itthon maradt családját annál inkább. Szülei túléltek a háborút, apjának 1945. március 23-án vérmérgezés miatt bekövetkező halála²⁷⁹ az ostrom utáni állapotokkal okolható, míg anyja évtizedekkel később, csak a nyolcvanas évek elején hunyt el.²⁸⁰

Húga mártírhalálát viszont oly fontosnak találta, hogy Lily minden említésekor szóba hozta, hogy 1944 novemberében vagy decemberében Kun páter nyilasai lőtték a Dunába a

²⁷³ Születési anyakönyv, Bp. VII. kerület, 1910/2392. Budapest Fővárosi Levéltár, 263. tekeres

²⁷⁴ Lásd születési anyakönyvének megjegyzés rovatát (BFL XXXIII/1/a 1948.; 365/2184).

²⁷⁵ VERBÉNYI Ernő, *A névmagyarosítás kézikönyve*, Bp., [é. n.]², 43.

²⁷⁶ „Gyuri születési anyakönyvi kivonatában ugyanis a vezetéknevében i van és nem y. De a személyi igazolványában, a három útlevelében, az összes könyvében, a Kossuth-díján, mindenhol y. Új eljárás, mondja a hölgy, Gyurinak be kell adnia egy kérelmet a belügyminisztériumba, hogy írják át az i-t y-ra” – emlékezett vissza felesége (SZABÓ G. László, *Isten lába, zokni nélkül*, Új Szó, 2002. okt. 1., 12.).

²⁷⁷ *Magyarország történeti kronológiája*, III, Szerk. BENDA Kálmán, Bp., 1983.

²⁷⁸ „*Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?*”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 13.

²⁷⁹ XIV. kerületi halálozási anyakönyv, 1945/I. kötet, 252. oldal, 1481 (etc.) sor.

²⁸⁰ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 218., vö. még: Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2002, 175. és 183.

Margit hídnál.²⁸¹ Egyszer azt is megírta, hogy „orvosnő volt egy elmeógyógyintézetben, betegeivel együtt hurcolták” el,²⁸² míg két hónappal később már azt, hogy egy Medve utcai házban rejtőzött, s egy lakó jelentette föl.²⁸³ A témát több versében is földolgozta. 1950-es *Emlékezés egy régi udvarházra* című nagyszüleiről íródott verse végén az „amott a jégben húgom úszkál” sor szerepelt,²⁸⁴ melyet később a kevésbé mellbevágó „húgom a jeges Duna mélyén”²⁸⁵ változatra cserélt. A kivégzésről szóló fantáziáját a maga naturális borzalmában, kalapáccsal szétvert kézzel, halak rágcsálta testtel a Dunáról írt versébe is beillesztette 2001-ben.²⁸⁶

Arról pedig utalásokból tudhatunk, hogy a tágabb családból mások is életüket vesztették,²⁸⁷ így hogy apja „húga Prágában vágta el a nyakát, mikor Hitler csapatai bevonultak oda”.²⁸⁸ S történelmi adataink vannak számos elhunyt kapuvári Biringerre és celldömölki Scheiberre.²⁸⁹

A holokauszt tragédiája így számos versében megjelenik, legkifejezöbben az *Emlékezés egy régi udvarházra* címűben, mely joggal állítható *A pompeji strázsán* és az *Újszülött fiamhoz* mellé.

„És mind meghalt, ki élt e házban:
nyakát elvágta, így a néném;
a többi ostromkor vagy gázban,
húgom a jeges Duna mélyén –
mert mind meghalt, ki élt e házban.”²⁹⁰

Életútjának megírásakor a személyes sorsnál inkább hangsúlyozta műveinek meghurcoltatását. Újra és újra megírta, hogy műveit a nácik máglyákon égették,²⁹¹ s ezt az

²⁸¹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26, Ahogy tetszik II.; „Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 13.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 66.; *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 192. és 289.; Mindezt alátámaszthatja, hogy Kun András bírósági ítélete szerint bizonyíthatóan 300 üldözöttet lövetett a Dunába: SCHEIBER Mirjam, *A budapesti „Bíró Dániel” orthodox zsidó kórház tragikus története = Holocaust füzetek*, 7., Bp., 1997, 34.

²⁸² *Pokolbeli víg napjaim*, 34, Menora. Egyenlőség, 1969. máj. 24., 5.; Ezen állítást valószínűtlenné teszi, hogy Láng vagy Leimdörfer nevű személy nem szerepel a városmajori kórháznál kivégzettek sírkövén: vö. SCHEIBER Mirjam, *i. m.*, 27–28.

²⁸³ *Pokolbeli víg napjaim*, 42, Menora. Egyenlőség, 1969. júl. 19., 5.

²⁸⁴ *Emlékkönyv a rótt Bizáncról*, London, 1961, 131.

²⁸⁵ *Versek*, Bp., 2001, 329.

²⁸⁶ *A Duna*, 2001, *Versek*, Bp., 2001, 923–924.

²⁸⁷ „Sok rokonát elvitték és megölték Auschwitzban”: „Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 13.

²⁸⁸ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26., Ahogy tetszik II.

²⁸⁹ *Te vagy a tanu!*, Szerk. PÖR Dezső, ZSADÁNYI Oszkár, Bp., [1946], 221. és 367.

²⁹⁰ *Emlékkönyv a rótt Bizáncról*, London, 1961, 131.

²⁹¹ Legújabban: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 23., 132.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 145.

állítás a szakirodalom egy része is átvette.²⁹² Pedig ennek sehol sem találni nyomát. Mint láttuk, Kolosváry-Borcsa listáján szerepel, de a német megszállás után bezúzásra – és nem elégetésre – ítelt szerzők közé nem emelték be Faludyt²⁹³.

Faludy pályájának elején – az említett *A pompeji strázsán* vers utalásait leszámítva – nem utalt származására sem versben, sem prózában. Pedig már költői indulása is összefüggött a háború előtti Budapest pezsgő zsidó szellemi életével. Mint láttuk, pályájának első másfél esztendejében pár fordítás mellett Villon-átköltéseket írt, s ezeket először a Független Szemlében publikálta. „[M]indenképp érthető, hogy Ön, szerkesztő uram, Villon kultuszt szeretne odahaza megteremteni” – írja Grazból 1933-ban.²⁹⁴ A megszólított szerkesztő, aki így a Villon-szerep egyik inspirálójának is tekinthető, dr. Dénes Béla (1904–1959), orvos és lapszerkesztő, Radnóti szerkesztőtársa – többek között négy zsidó folyóirat munkatársa,²⁹⁵ a magyar cionista szövetség társelnöke, a cionista párt vezetője, akit ezért a fordulat éve után bebörtönöztek,²⁹⁶ végül Tel-Avivban hunyt el.

Nácikat leszámítva: az, hogy Faludy zsidó volna, csak 1967-től tűnhetett föl az olvasóknak. Ekkor ugyanis a torontói Menora jelentetett meg róla híreket, majd e lap hasábjain kezdett publikálni. Publicisztikáiból néhányat pedig a Haifai (névváltoztatást követően Izraeli) Szemle is közölt.

Mint már láttuk, ennek életrajzi oka volt: torontói tanársága, a Northop Frye-nál kijárt katedra reményében érkezett Egri Györgyhöz, ahol állás híján hónapokra kényszerű vendéglátást élvezett a házában, melynek alagsorában az Egri szerkesztette lapot nyomták. Az ingyen ellátást meghálálandó logikus volt a cikkírás. A hetenkéntiről hamarosan áttért a kéthetenkéntire, de ezt is megterhelőnek tarthatta, így jó megoldásnak tűnhetett, hogy végre megjelentesse magyarul is önéletírását. Így született meg a *Pokolbeli víg napjaim* első magyar nyelvű közlése: 1968. szeptember 28. és 1971. február 6. között jelent meg folytatásokban. Az addigi elhallgatáshoz képest mindez mégis ironikus – ahogy azt épp a költő fia is meglátta. „Mulatságos, hogy apám, aki egész életében igyekezett elfedni zsidó származását –

²⁹² PL. JÓNÁS PÁL, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 7.; VILCSEK Béla, *A Faludy-legendárium. A Faludy-recepció (hiánya)* = FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 171.

²⁹³ *Megsemmisítik a zsidó írók könyveit*, Függetlenség, 1944. ápr. 30., 1–2.; *További zsidó könyvek elkobzását rendelte el a sajtóügvek kormánybiztosa*, 1944. jún. 25., 5.; RANDOLPH L. BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Bp., 1997², 1339.

²⁹⁴ *Fordító levele a szerkesztőhöz*, Független Szemle, 1933/6., 3.

²⁹⁵ DR. GULYÁS PÁL, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., 1942, 547.

²⁹⁶ SZALAI ÁGNES, *Az 1949-es magyarországi cionista per*, Szombat, 2006/2, 15–17.; Dénes Gábor életéről bővebben I. DÉNES, *Ávósvilág Magyarországon: egy cionista orvos emlékiratai*, Bp., 1991, SCHMIDT Mária utószavával.

olyannyira, hogy akkor még én sem tudtam róla – végül egy zsidó hetilapban közölte az önéletrajzát részletekben.”²⁹⁷

Maga Faludy annyira megpróbálta kiradírozni ezeket az írásait életútjából, hogy – mint már láttuk az életművet bemutató fejezetben – egyenesen letagadta meglétüket.²⁹⁸ Ebben nemcsak egy asszimilálódni kívánó, egyetlen szeretett családtagját a zsidóüldözések miatt elvesztő ember titkolózása rejlik: talán tényleg szégyellte, hogy a Szép Szó és az Irodalmi Újság után milyen obskúrus színvonalú fórumban jelennek meg írásai. Megint idézzük erre Andrew Faludyt: „A lap politikai szemlélete reménytelenül zűrzavarossá vált, amikor megpróbált lépést tartani az olvasók és hirdetőik butaságával: az olvasók magyar exfogorvosok, akik imádtak érzéstelenítés nélkül fűrni, a hirdetőik pedig bejgele-szállítók és minőségi használt börtáskával kereskedő ügynökök voltak.”²⁹⁹

Bár – újból – meg kell jegyezmem, hogy a túltengő hirdetési rovat és a belterjes bármicvő-házasság beszámolóik ellenére is a lap a maga műfajában kitűnő, szerintem olvasmányosabb, mint napjaink Új Élete. Véleményemet erősíti Faludy egyik recski társának visszaemlékezése is.³⁰⁰

A torontói zsidó magyarok négy évtizede tehát kíváncsian olvashatták Faludy életútját – s ha esetleg olvasták az életút angol kiadását is, néha igencsak meglepődhettek. Bár az életrajz gondosan kerüli a származás témáját, olyannyira, hogy csak anyai családjára utal és felnőttkorban kezdődik, a zsidóság többször fölbukkan a lapokon – s a változó olvasók változó igényeinek megfelelően mindig másként.

Az állandó szerepátírásnak, az olvasókban alkotott kép befolyásolási szándékának szép példája a marrákesi megérkezés eltérő megrajzolása. Az érkező menekülteket az itteni zsidó közösség fogadta be, s az őket fogadó tanító megkérte, hogy alkalmazkodjanak a vendéglátók szokásaihoz. 1962-ben, amikor az első kiadás angolul megjelent, Faludy a következő megjegyzést tette a kívánságra: „I haven't got the faintest idea about Jewish rites? I said”:³⁰¹ vagyis az angol verzió narrátora egyáltalán nem ismerte a zsidó szokásokat. Ez ellentmond annak, hogy mint láttuk, tizenhárom évesen tért csak át, s a korban kötelező volt az iskolai hitoktatás, de ennél is jobban ellenkezik a későbbi megjelenésekkel.

²⁹⁷ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2006, 86.

²⁹⁸ „Egri roppant udvarias és alázatos hozzám, de azt akarja, hogy a hetilapjába írjak. A lap túlságosan rossz ahhoz, hogy ezt megtegyem.”: *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 185.

²⁹⁹ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2006, 86.

³⁰⁰ „[E]zt az újságot connecticuti otthonomban előbb ragadom kézbe, mint a TIME magazint. A vezércikkek politikailag és irodalmilag messze felette állnak a konzervatizmus és liberalizmus Scyllái és Karibdisei között ütődő lapok újságírói szüleményeinek. Hogy milyen kiváló sajtótermék ez a lap, olvasói úgyis tudják; sajnálom az emberiség túlnyomó többségét, mert hiányos nevelése miatt nem tanult meg magyarul, s így nem okulhat ebből az újságból.” (GYÖRGYEI Ferenc Aladár, *Lágerhumor*, Bp., 1990, 77.)

³⁰¹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 153.

Mikor hét esztendőre rá a zsidó lapban kellett mindezt megírnia, már nem vállalta az egyes szám első személyt, s kiterjesztette a tudatlanságot: „Rémülten súgtam össze Bandival: fogalmunk sem volt a zsidó rítusokról.”³⁰² 1987-re – és az ettől fogva öröklődő szövegű kiadásokra – viszont átírta és kibővítette az egész történetet. Itt már nem is a zsidó közösségre, hanem a nagyon vallásos zsidó közösségre került a hangsúly. „– Az ám – fordult felém Bandi –, de milyen az orthodox rítus?”³⁰³ Vagyis itt már a fővárosunkban századelőn is kisebbségi irányzatot nem értik – és azt is Havas Endre, kommunista, aki Faludyhoz fordul tanácsért. Negyed évszázad alatt így változott a zsidó szokásokat társainál is kevésbé ismerő Faludy szemléltetővé és az ortodox szokások lehetséges ismerőjévé.

A *Pokolbeli víg napjaim* három fő szövegváltozatát összevetve föltűnő még az a logikus tény, hogy a Menorában közölt verzió sokkal többször tartalmaz zsidó vonatkozásokat. Az író alkalmazkodott olvasói elvárásához, és olyan élményeket – ötleteket? – is beledolgozott az angol eredetibe, melyek őket érdekelhették, s melyek már nem jutottak eszébe a majd két évtizeddel későbbi újraírásakor, amikor nem csak zsidókhoz írt. Így élvezetes anekdotákat közöl a békéscsabai kúnképű rabbiról, akinek hitközsége volt egyedül kíváncsi a városban József Attila költészetére³⁰⁴ vagy lefestette a kurdcsisbráki ávóst, aki nyilas idők zsidói után 46-ban „zsanúsítottakat” szállít le a vonatról.³⁰⁵

Ebben és csak ebben a szövegváltozatban derül ki számos szereplőről zsidó származása, legyenek azok akár „ismerőseim, barátaim”,³⁰⁶ vagy éppen az ellenséges kommunisták között³⁰⁷ – az utóbbi esetben csak célzás szintjén. Eleve kitér a kommunistává lett zsidókra³⁰⁸ és nyilasokra,³⁰⁹ az ávósnak beálló volt munkaszolgálatosra,³¹⁰ a pápáról, a „léha és lelketlen, álszent, kenetteljes és üres” diplomatáról, aki „széllal és vérrel bélelte az egyház kulcsait”, meg annyit tart érdemesnek megemlíteni, hogy „nem emelte fel a szavát, mikor a zsidók millióit küldte Hitler a gázba.”³¹¹

Talán a megélhetés, a kezdeti elszállásolás és a Menorában való rendszeres közlés eredménye, de egy időre Faludy tényleg vállalja zsidó származását tetteiben is. Így többször

³⁰² *Pokolbeli víg napjaim*, 28, Menora, 1969. ápr. 12., 5.

³⁰³ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 171.

³⁰⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, 46, Menora, 1969. nov. 8., 5.

³⁰⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, 55, Menora, 1969. okt. 25., 5.

³⁰⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, 42, Menora, 1969. júl. 19., 5.: Zala Ernő, Rejtő Jenő, Radnóti, Gosztonyi Lajos, Szerb Antal.

³⁰⁷ *Pokolbeli víg napjaim*, 60, Menora, 1969. nov. 29., 5.: Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Péter Gábor.

³⁰⁸ *Pokolbeli víg napjaim*, 52, Menora, 1969. okt. 4., 5.

³⁰⁹ *Pokolbeli víg napjaim*, 54, Menora, 1969. okt. 18., 5.

³¹⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, 55, Menora, 1969. okt. 25., 5.

³¹¹ *Pokolbeli víg napjaim*, 56, Menora, 1969. nov. 1., 5.

előadást tart a Montreáli Magyar nyelvű Zsidók Egyesületében,³¹² fia pedig a Magyar Zsidók Kanadai Egyesülete – valójában csak papíron csatlakozott – tagjaként repül át az óceánon.³¹³

Ezt a pár éves föllángolást leszámítva Faludy gondosan kerülte zsidósága hangoztatást: a magyar irodalomban való asszimiláció Radnótira és Szerbre is jellemző útját választotta.³¹⁴ Versei, széprózája helyett legföljebb csak annyit vizsgálhatunk, hogy publicisztikájában többször kitér Izrael államra. „Közel fél évszázada örülök annak, hogy a zsidók végre ismét országhoz jutottak, de”³¹⁵ – és nagy szerepe van a mindig következő ellenvetésnek is. Újra és újra elítéli a „kritikátlan és féktelen Izrael-imádat”³¹⁶-ot, a holokauszt traumájába zárkózó izraeli szellemiséget,³¹⁷ a zsidó államban élő arabok elnyomását,³¹⁸ a brutálisnak beállított izraeli katonák erőszakcselekményeit.³¹⁹ Még az állam létét is az erőszakos hódításból eredezteti.³²⁰

Összefoglalva hát: Faludy nemcsak családja, hanem életútja és életműve alapján is az asszimilálódott polgárság tipikus képviselője. Nem tagadta meg zsidó őseit, de elég gyakran hagyta őket említetlenül. Egyes történelmi helyzetekben szembesülnie kellett származásával, de egyébként a zsidóköltő szerepkörét legföljebb egy-egy zsidó szervezet vagy újság kedvéért öltötte magára. Majd rossz gúnyaként le is dobta a következő vershez vagy interjúhoz. Hiszen magát magyarnak tartotta, nem is magyar zsidónak. Mint ahogy egy sovinszta megjegyzés ürügyén kifejtette: „Nyolcvankét esztendeje magyarul beszélek, írásaim hatvan éve magyarul készülnek, és mindig magyarnak vallottam magam, a legkeserűbb órákban is.”³²¹

³¹² Dr. F[ONT] S[ándor], *Montreáli séták*, Menora, 1969. nov. 16., 8.

³¹³ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2002, 133.

³¹⁴ Szemben a kisebbségi létből származó élmények – például Amerikában jelentős – földolgozásával. A problémát röviden fölvezolta: POMOGÁTS Béla *Magyar irodalom vagy zsidó-magyar irodalom?* cikke (*Majd megvirrad már*, Bp., 1999, 101–107.).

³¹⁵ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. dec. 19, Ahogy tetszik II.

³¹⁶ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. dec. 19, Ahogy tetszik II.

³¹⁷ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26, Ahogy tetszik II.

³¹⁸ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. ápr. 11, Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. jún. 19, Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26, Ahogy tetszik II.

³¹⁹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1991. nov. 23, Ahogy tetszik II.

³²⁰ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. dec. 19, Ahogy tetszik II.

³²¹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 27, Ahogy tetszik II.

5.2. A szerető

Már Freud megállapította, hogy ösztöneink közül a szexualitás termeli a legtöbb fantáziát, így a szubjektum kialakításában ennek van a legnagyobb szerepe. Ennek viszont az a következménye, hogy minden társadalmi rendszer, politikai hatalom ezt kontrollálná. Foucault szavaival ezek kultúránkban a „nemlétre, hallgatásra és láthatatlanságra felszólító parancsként” fogalmazódnak meg.³²² „[A] szexuális viselkedés minden más egyéb viselkedési formánál nagyobb mértékben van alávetve szigorú szabályoknak, melyek a titoktartás, az illendőség és a szerénység szabályai.”³²³

Vagyis ellentmondó késztetések figyelhetők meg. A költő, kivált költőnk megmutatná magát, s láthattuk, hogy Faludy esetében szerénységről sem igazán beszélhetünk. A kereszténység elterjedése óta azonban e föltárulkozásra Európában korlátozottak a lehetőségek.

A dilemma feloldása költőnként eltérő, gondoljunk példaként Arany költészetére. Faludy azonban nem habozott szexuális ízeket vinni költészetébe, kortársait rendszeresen fölháborítva. Lényegében rokon a középkori klasszikusok erotikus ferdítésének gesztusa a harmincas években, valamint a félmeztelen fényképezkedés szexlapban a XXI. század elején. S ha megfigyeljük, a társadalmi reakció is azonos: a kritika lenéz és elítél, az olvasó lelkesen vásárol.

Jó példa minderre az 1938 derekán megjelent *Dicsértessék. A katolikus lira remekei* antológiája. Révay József a *Katolikus Szemle* hasábjain alapos tanulmányal rontott a „kalózlobogó alatt silány dugárut”³²⁴ szállító Faludyra, kivált két témakörben támadva. Hogy a fordító „járatlan a katolikus hittanban”, az, mint az előző fejezetben már utaltam rá, enyhén szólva érthető egy reformátussá kikeresztelkedett zsidó esetében, aki evangélikus iskolába járt, bár a recenzens jogosabban támadja a Szentlélek szerepének elsikkasztásáért.³²⁵ De még ennél is súlyosabb és témánkban illő fő vádja, melyben a fordítóra jellemzőnek tartja „[a]z erotikus képzettársítások becsempészését – s főképpen a Boldogságos Szűzzel kapcsolatban – olyan versekbe, amelyekben ilyesminek még csak az árnyéka sem fedezhető fel.”³²⁶

A tudós latinista hosszas listájából csak pár példát idézek. Venatius Fortunatus himnuszának két sora eredetiben „electa digno stipite / tam sancta membra tangere”, Babits fordításában „mélto törzsről választott / hogy érintsd szent-szent tagjait”. Ugyanez

³²² Michel Foucault, *A szexualitás története [I.]. A tudás akarása*, Bp., 1996, 86.

³²³ Michel Foucault, *Nyelv a végtelenhez*, Bp., 2000², 345.

³²⁴ Révay József, *Egy műfordító művészetlen hamisításai*, *Katolikus Szemle*, 1939/9, 551.

³²⁵ *I. m.*, 551–553.

³²⁶ *I. m.*, 552.

Faludynál: „fonódjon áldott tagjai / közé szerelmes törzsököd”, s a megszólított keresztről szinte el is feledkezik az olvasó.³²⁷ A *Stabat mater* „flammis ne urar succensus” sorából, melyet Babits „hogy a pokol tüzén ne égjek” alakban ad vissza, Faludynál „hogy szerelmi lángra kapván” lesz.³²⁸ Ami Keresztes Szent Jánosnál „El rostro recliné sobre el amado” (arcát szerelmese fölé hajtotta) sora „Míg Szűz Szeretőm szája függött számon” alakra változik, „[t]ehát az Édes, a virágágy, a liliumvirág, a lány kar stb. csak a műfordító képzeletében született meg”.³²⁹ A sor még hosszán folytatódik, zárásként elég a „Szentlélek” szó „balzsamnedv” fordítására utalnom.³³⁰

Faludy egész alkotói pályájának egyik legfontosabb jellegzetessége az erotika. Különösen föltűnő ez nyolcvanas-kilencvenes éveiben írt és fordított verseiben. A *Limerickek* antológia például zoofil szereplőivel³³¹ nehezen illeszthető össze a társadalom által elvárt „idős költő és politikus” szereppel. A *Penthouse-on* megjelent címlapfotó,³³² melyen a 92 esztendő koszorús költő félmeztelenül, aszottságát föltárva öleli át 26 esztendő, kerek és tetovált feleségét, sokakban „kicsapta a biztosítékot”.³³³ Pedig mindez nem több, mint a költő egyik, talán legfontosabb szerepe.

A túlfűtött szexualitás megjelenésére jó példa ellenségeinek ábrázolása: különös kedvvel mutatta be terméketlennek kommunista ellenfeleit. A jellemzően csak odavetett megjegyzésekre szép példákat találhatunk a *Pokolbeli víg napjaim* érthetően kevésbé megszerkesztett folyóirat-megjelenésében, mint például a „Rákosi krónikus impotenciája miatt”³³⁴ érv, vagy az olyan összevetés, hogy Rákosinak „arra sem futotta ideje, hogy nemi életet éljen, gyermeket nemzzen”, míg Farkas Mihálynak legalább fia van.³³⁵ Ehhez hasonló, mikor Rákosiról vagy Kádárról azt írja: olyan gonoszok, hogy még a spermájuk is fekete.

A Don Juan-i maszkból is következik, hogy Faludy György gyakran szeretett. Mint egyszer megjegyezte: „ritka alkalom idelent a földön, ha az ember szerethet valakit, ritka és ünnepi alkalom, melyet kár elszalasztani”.³³⁶ Hát ő élt vele. Ha csak legfontosabb műzsáit is tekintjük végig, szép listát kapunk.

³²⁷ *I. m.*, 552., Babits fordítása: BABITS Mihály *Kisebb műfordításai*, Bp., 1981, 44.

³²⁸ RÉVAY József, *Egy műfordító művészetlen hamisításai*, Katholikus Szemle, 1939/9, 554.

³²⁹ *I. m.*, 555.

³³⁰ *I. m.*, 553.

³³¹ *FALUDY tárlata. Limerickek*, Bp., 2001, 8., 12.

³³² *Penthouse*, 2002/11.

³³³ Egy még korábbi dörmögésre példa: LENHARDT Balázs, *Az öreg halász és a nagyravágyó felesége*, Magyar Demokrata, 2002. okt. 24., 34–35. De érdemes átfutni az index.hu *Utálom Faludy Györgyöt!* topikját is.

³³⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, 58, Menora, 1969. nov. 15., 5.

³³⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, 62, Menora, 1969. dec. 13., 5.

³³⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, 64, Menora, 1969. dec. 27., 5.

Amár ben Nászer. Marokkói fiatal földbirtokos, Faludy kortársa, meghalt a második világháború után. Fontosságát mutatja, hogy halála előtt így emlékezett vissza: „Életem két nagy szerelme Amár és Zsuzsa volt, és ez önéletrajzi könyveimből is kiviláglik.”³³⁷

Megjelenését az életműben a következő, homoerotikával foglalkozó fejezet tárgyalja.

Szegő Zsuzsa. Hivatalos nevén Faludi György Bernát Józsefné Szegő Marianna Zsuzsanna. Született Újpesten, 1922. október 18-án, Szegő Jenő és Goldschmid Klára házasságából.³³⁸ Mint a Népszava újságírója ismerkedett meg Faludyval, s munkakapcsolatuk a Rajk-per árnyékában vált szerelmi viszonyvá. Recskről való szabadulását követően 1953. október 5-én kötnek házasságot,³³⁹ melyből Faludy egyetlen gyereke, András születik. Szegő Zsuzsa 1963-ban halálozott el.

Eric Johnson. Amerikai balett-táncos és újlatin költő. 1966 és 2002 között éltek együtt. Kapcsolatukat legtöbbször rejtették a tágabb nyilvánosság előtt. Szerepét Faludy így foglalta össze: „Eric egy nagyon különös, különleges lény. Még 1966-ban szegődött mellém, titkárnak. Azóta kísér életem útján. Intelligensebb, műveltebb nálam. Mindent tud a filozófiától a történelmen át a teológiáig, napjaink aktualitásaival bezárólag. Legalább kilenc nyelven ír és beszél, ő végzi versfordításaim nyersfordítását. Közösén írtuk *Jegyzetek az esőerdőből* című könyvünket, pontosabban a nagyobbik részét ő írta a kötetnek.”³⁴⁰ Különösen érdeklődő, ám mindeközben nagyon félénk természetű. Harmincöt éve roppant segítségemre van mindenben. Nélküle aligha hiszem, hogy kilencven évig éltem volna.”³⁴¹ A nyilatkozatot követően útjuk mégis szétvált: Faludy negyedszer is megnősült, a gyógyíthatatlan csontrákban haldokló Johnson pedig Indiában halt meg. Hatása szintén a későbbi fejezet témája.

Fanny. Kovács, házasságkötés után Faludy-Kovács Fanny, erdélyi gyökerekkel bíróné, Székesfehérváron született költő és erotikus médiasztár. 2002 júliusától negyedik felesége és utolsó beteg éveiben – és kiadásainak intézésben – támasza Faludynak. Ugyanakkor erotikus képei, honlapja, a korkülönbség és a nyíltan hirdetett szexuális élet a közönségben – a Jókai-afférhoz hasonló – fölháborodást szült. Érdekes, hogy közvetlenül házasságkötésük után kegyetlenül támadta Eric Johnstont,³⁴² míg annak halála után pozitívan nyilatkozott róla.

A kevésbé meghatározó kapcsolatokat, az egy-két vers mögött meghúzódó ihletőket pedig annyira aprólékos munka volna kinyomozni, hogy az eredmény irodalmilag nem érne

³³⁷ FALUDY-KOVÁCS FANNY, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 20.

³³⁸ Házassági anyakönyv, XIV. ker., BFL 247/740.

³³⁹ Házassági anyakönyv, XIV. ker., BFL 247/740.

³⁴⁰ VÖ. VINCZE ATTILA TAMÁS, *Faludy Ericje. Eric Johnson emlékére*, www.nol.hu/cikk/330683.

³⁴¹ VINCZE ATTILA, *Faludy világa. Faludy György és Vincze Attila beszélgetései alapján*, Bp., [2006], 54–55.

³⁴² „Elment az összes pénzzel.” „[A]mikor ideköltöztem, három felvonásos bohózatot csinált, vagy inkább egy egész tragikomédiát.” „A szomszédok szerint elég nagy lábon élt.” „Befizetett egy fiatal fiút is, hogy segítsen neki csomagokat vinni.” (SZABÓ G. LÁSZLÓ, *Isten lába, zokni nélkül*, Új Szó, 2002. okt. 1., 12.)

meg fáradozásainkat. Erre jó példa a *Ballada F. Gy.* egyetlen szerelméről második hölgye, kinek „haja olyan szőke volt, hogy meggyújthatták volna rajta / a firenzei dóm összes gyertyáját”. A versben csupán Mettának nevezett hölgyet szerencsére annak halála után prózájában is többször megnevezi, Melle Pressmarként.³⁴³ Az elejtett információk révén tudhatjuk, hogy valójában Dr. Emma Pressmar (1909–2000), ulmi régész,³⁴⁴ hajdani berlini diáktárs áll Metta alakja mögött. Ha saját szakmai munkája és Faludy hosszú élete, az ennek végén elhintett megjegyzések nem lettek volna, ma már nem tudnánk azonosítani.

A másik nevesebb korai kapcsolat az említett versben és a *Pokolbeli víg napjaim* utóbbi két verziójában nevesített korai nagy szerelem, Eva Scherff színésznő. Az ő adatainak ellenőrzése már – irodalmilag nem termékeny – kutatómunkát, így elsődlegesen a korabeli grazi napisajtó átböngészését igényelné.

5.2.1. A homoszexualitás

„Ma már tudom, hogy minden elveszett
és győzelmes lányok prédái lettünk.”³⁴⁵

Faludy memoárjaiban és életrajzi ihletésű verseiben nemcsak nőkhöz kötődő szexuális élményeiről számol be, hanem férfiakhöz fűződő kapcsolatairól is tudósít. Mivel ez igen ritka az elég prúd magyar irodalomban, ugyanakkor napjaink irodalomelméletének egyik kiemelt vizsgálódási területe,³⁴⁶ a homoszexuális önkép is megérdemli, hogy nagyobb terjedelemben vizsgáljuk.

³⁴³ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 18.

³⁴⁴ [Http://de.wikipedia.org/wiki/Pressmar](http://de.wikipedia.org/wiki/Pressmar).

³⁴⁵ *Nel mezzo del cammin, Versek*, Bp., 2001, 152. (Az 1995 utáni változat.)

³⁴⁶ Vö. Joseph BRISTOW, *Gay, lesbian, bisexual queer and transgender criticism = The Cambridge History of Literary Criticism, 9, Twentieth-Century. Historical, Philosophical and Psychological Perspectives*, Szerk. Christa KNELLWOLFE, Chriszopher NORRIS, Cambridge, 2001, 217–234.; BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., 2006, 274.

Bevezetesként viszont föl kell hívnom a figyelmet, hogy a témáról sokkal több anyagot, interjúbeszélgetéseket és rendőrségi, titkosszolgálati anyagokat is föl lehetne kutatni – ám ezeket ez esetben szándékosan is kerültem. Az 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről ugyanis támadhatóvá tenné írásomat és egyetemünket, így e fejezetben jobbnak láttam csak a Faludy által leírtakból és az újságokban megjelentekből meríteni. Amúgy is ez: a közvéleménynek föltárt, valamint a közvéleményben kialakult portré az, amelyről e munka szól, s szemszögünkéből sokkal érdekesebb, mit vállal el, mint hogy a valóságban mi történt Faludy ágyában.

Nyugaton, kivált Amerikában igen divatos a marginalitás elméleteivel foglalkozó kritika, mely például az ifjúsági olvasmányok azonosnemű szerelmet tükröző magját tárja föl.³⁴⁷ Ez azonban hazánkban szinte ismeretlen nézőpont. Bár akár egyetemi tankönyvek is kitérnek az alkotók bevettől eltérő szexuális életére,³⁴⁸ mindez erősen pletykaízű, s kitűnő magyar irodalmárok akár a melegirodalom létjogosultságát is tagadják.³⁴⁹ Pedig a befogadók felől nézve ez biztosan létezik: a melegek számon tartják az ilyen témájú írókat, s szorgalmasan vásárolják könyveiket.³⁵⁰ Ennek ellenére a hírbe hozottaknál csak lényegesen kevesebb alkotó élt a *coming out*³⁵¹ eszközével mint médialehetőséggel.

Közülük is az első Faludy György.

Mint a továbbiakban föltárom, mintegy hét évtizeden át tett szórványos, elébb félreérthető, majd konkrét, sokszor egyértelmű megjegyzést biszexualitására. S ennek meg is lett az eredménye: számos forrás melegként hivatkozik rá.³⁵² Ez az arculatformálás oda vezetett, hogy amikor az első hazai melegszerződés megalakult, az aktivisták először Faludy György fölkeresésére gondoltak.³⁵³

Vizsgáljuk meg, miért. Mi olvasható ki Faludy műveiből?

A kötetekben számos korai homoerotikus vers szerepel, így *A pompeji strázsán-ból A húszéves mágiszter* (1936), melyben a lírai alany anélkül szeretkezik egy kanördöggel, és a *Fiatalember Jeremiás próféta jobbán, 1511* (1937), mely Michelangelo és egy modell kapcsolatáról ír. Ezek keltezése azonban erősen vitatható, korai meglétüket semmi sem

³⁴⁷ Leslie A. FIEDLER, *Gyere vissza a tutajra, drága Huck!*, Magyar Lettre International, 1997/2, 11–13.

³⁴⁸ Pl. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, Szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2000, 205., 591.

³⁴⁹ Pl. RADNÓTI Sándor, *Adaptáció*, Élet és Irodalom, 2001/16, 14.

³⁵⁰ Kissé rossz példa az épp most megszűnő <http://www.masculus.hu>.

³⁵¹ A szociológiai kifejezés annyit jelent, hogy életünk egy szegmenség föltárjuk közösségünk előtt, például vallásosságunkat. Az utóbbi években egyre inkább lefoglalódott a homoszexuális irányultság föltárására. (Vö. *A homoszexualitásról*, Szerk. TÓTH László, Bp., 1994, 370–375.)

³⁵² Így az egyetlen meleg-lap vezércikke (LÁNER László, *Médiasztárok és a hétköznap hősei*, Mások, 2002/2, 3.), meglelistája (KISGERGELY József, *A coming out nem knock out*, Mások, 2007/11, 42–43.) vagy Varnus Xavér (LÁNER László, *A fűga ura*, Mások, 1998/11, 55.).

³⁵³ SZABÓ Judit, *Egyharmad évtized a meleg mozgalomban, 1993–1997 = Előhívott önarcképek. Leszbikus nők önéletrajzi írásai*, Szerk. BORGOS Anna, Bp., 2003, 136.

támasztja alá a költő szaván kívül. Ha tényleg ekkor is születtek, évtizedeken át nem jelentek meg: csak 1992-ben és 1995-ben láthattak napvilágot.

Vagyis a cenzúra nyomásán felül egy társadalmi nyomás is létezett, meggátolva publikálásukat. Hiszen Faludy ifjúsága idején merész tabutörésnek számított volna e témáról a nyilvánosság előtt szólni – bár mai szemmel meglepő fölfedezéseket tehetünk: így a diák Faludy által használt tankönyvben is volt homoerotikus költemény.³⁵⁴

Ugyanakkor már a költő háború előtti verseiben és prózájában is vannak apró utalások. A zsidóság kapcsán már említett *A pompeji strázsán* (1937), ez a viszonylag nyílt múltfeltáró vers a lírai alany monológját tartalmazva, ám szigorúan történelmi kontextusba ágyazva említi: „Fiúkkal hálok. A spártai vártán”.³⁵⁵ Korai cikkeiben többször említi Wilde-ot, s említi „erkölcstelen életmódját”.³⁵⁶ Az ilyen, csak rejtjelezett versek csupán olyan szemszögből lehetnek érdekesek, ha elfogadjuk azon hitet, hogy a téma – a mai, átmedializált világot megelőző korban – csak az érintetteket érdekelte.³⁵⁷

Első, nyomtatásban is megjelent, nyíltan homoerotikus verse, melyben ráadásul nem középkori mezbe húzódik, hanem egyes szám első személyben, diákkori élménybeszámolót közöl, 1939-es, 1947-ben publikálta.

A Nel mezzo del cammin fontosságát már címe is mutatja. Egyértelmű, hogy sem a vers keletkezésekor – 1939 novembere³⁵⁸ –, sem a megírt élmény idején – „Emlékszel még a régi iskolára” – nem lehetett az emberélet útjának felén: a Dante-evokáció így utazás-képzete mellé az elveszettséget, a fenevadakat, a Poklot is konnotálja. Vagyis bár a versben a biblikus Édennel állítja párba a 16 éves korában, német iskolatársával a La Manche-parti Berck Plage internátusában szerzett³⁵⁹ – könnyen lehet: fiktív – tapasztalatokat („Tűnt Édenünk ligetjét hol keressen?”, később „Tűnt Édenünk kertjét ma hol keressen?”), a bűntudat évtizedes emléke („nem furdalt bűn azóta ily hevesen”) inkább a kiűzetést, a gyötrelmeket mutatja.

A vers ezen változatában konkrétan nincs kimondva, de egyértelmű a homoszexualitás: a hasonló anatómiai fölépítés („ágyékunk szemben állt, mint két tükörkép”), az egyértelmű nemi jelleg („ágyékom – mézgás, karcsú ős-gyümölcs – / kezemre folyt

³⁵⁴ Platon: *Egy Csillag nevű ifjúról*: RIEDL Frigyes, PINTÉR Jenő, *Poétika*, Bp., 1925⁷, 230.; tankönyv voltára pl. *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. febr. 27., Ahogy tetszik II.; *Irodalmi tévhitek. Riedl–Pintér Poétikája*, Irodalmi Jelen, 2005/48, 3.; A Pokol tornácán, Bp., 2006, 74.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 64. Persze mondanom sem kell, hogy az ezekben leírt adoma nem pontos: az Ady-vers nem az egész kötet, hanem az egyik alfejezet végén olvasható.

³⁵⁵ *A pompeji strázsán*, Bp., 1938, 77.

³⁵⁶ *De profundis*, *Literatura*, 1935/21, 322.

³⁵⁷ Ezt a véleményét fejtette ki többször a melegirodalomról hazánkban legtöbbet publikáló, Rózságh Endre álnév mögé rejtőző kutató, de amerikai politikai alkalmazására is ismerünk példát (HORVÁTH GÁBOR, *Vérfertőzés kontra lesbikus regény. Amerikai kampány „irodalmi” vonatkozásokkal*, *Népszabadság*, 2006. nov. 2., 10.)

³⁵⁸ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 16.

³⁵⁹ *Versek*, 2001, 150.

patakzó, lanyha nedvvel”) joggal hívhatta föl a homoszexuális olvasók figyelmét, míg mások akár át is siklottak fölötte. Recepciójára jó példa, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kötete csonka: épp ezt a verset vágta ki egy olvasó.

Mint már írtam, ez a vers fél évszázadon át nem jelent meg többé, pontosabban ez a vers azóta sem. Hiányzik az 1980-as Püski-kiadásból, s csak a jóval vaskosabb 1995-ös életműkötetbe került be, egy erősen átírt változattal, melyben sokkal egyértelműbb részletek olvashatók: „A Kísértő kígyófeje szemérmed, / a Bűn Fájáról alma a heréd.”³⁶⁰ A magömlés három versszakon át színezett leírása pedig talán egyedülálló irodalmunkban.³⁶¹

Első emigrációjának afrikai állomása aztán megismertette az arab irodalom gazdag homoszexuális hagyományaival.³⁶² Az itt szerzett élményeiről többször beszámolt több évtized alatt. De a téma kényessége miatt az önképalakítás szabályainak megfelelően éppen úgy hol részletezve, hol csupán utalgatva-elfojtva, ahogy ezt a zsidó vonatkozások bemutatásakor már láthattuk.

A mai kiadások lapjain – légyenek azok versek vagy a *Pokolbeli víg napjaim* kötete – egy szerelmi kapcsolat dokumentumait olvashatjuk egy Amár nevű arabbal. Nem így volt ez a hetvenes évekig, amikor a versekből hiányzott az ihlető neve, a prózából meg nem derült ki, hogy a néhol föltűnő arab fiú lenne a szenvedélyes szerelmi versek ihletője.

Az 1960-as évek angol és magyar kiadásainak olvasói így értetlenül követhették, miért utazik Amár a lelki útmutatást már megkapva tovább a sivatagban – hiszen hiányzott az együtt töltött mézeshetek leírása. Ugyanígy nem érthette, miért is akar Amár akár gyilkossággal megszabadulni feleségétől. Legföljebb az angol olvasó gyanakodhatott, a lelki atya öröméből, hogy Amár végre békén hagyja az ifjú fiúkat.³⁶³ Amár szerepének átírására jó példa egy későbbi veszekedés is. A mai verzió szerint: „Na és az a fez, amit Marokkóban hordtál? – Azt Amár ajándékozta nekem. – Hogy meglógj a sivatagba feleséged elől.”³⁶⁴ 1970-ben, a konzervatívokra szavazó zsidó olvasók számára Faludy válasza még csak ennyi volt: „Igazad van, Marokkóban csakugyan vettem egy fezt, hogy arab ruhákban császkálhassak.”³⁶⁵

³⁶⁰ *Versek*, 2001, 151.

³⁶¹ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 15.

³⁶² Everett K. Rowson, *Middle Eastern Literature: Arabic = The Gay and Lesbian Literature Heritage*, Szerk. Claude J. SUMMERS, New York, 1995, 481–484.; *Test és lélek*, Bp., 1989, 95–147. és 649–662.

³⁶³ „I am glad to note the sake of a foreigner you have deserted the young boys of Morocco.”: *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 129.

³⁶⁴ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 286.

³⁶⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, 67, Menora, 1970. jan. 24., 5.

Hasonlóan járt egy másik szerető, egy a mű szerint egyéjszakás kaland, a szőke riffkabil fiú. Ízelítőként íme a történet megfogalmazása negyven év alatt, három különböző változatban.

1946: „A szőke riffkabil volt, ki már találkozásunkkor feltűnt hajszíne, kék szeme miatt. Anélkül, hogy szólt volna, hozzám tolta gyékényét, letakart burnuszával, mellém feküdt, nyakamra fonva karját és engem is vízszintes állapotba húzva maga mellé. A következő másodpercben már aludt. Egyenletes lélekezése, teste melege hirtelen megnyugtatót és rövidesen én is elaludtam.”³⁶⁶

1961: „Hangtalanul, csigatempóban csúszott felém, előre lökve magát most csípőjével, most könyökkel, míg kicsúszott takarója alól és be az enyém alá. Teste könnyű, de átható illatot árasztott, mint száraz mezők elszáradt virágai; ezt az illatot nem csupán orromban éreztem, de torkomban és lenn tovább is, elágazó hörgőimben, tudóm sarkáig.

Másnap korán indultunk.”³⁶⁷

1987: „Olyan közel jött, hogy arcomon éreztem leheletét. Sima mellét mellemhez szorította; két mellbimbója kemény volt és éles, mintha össze akarna karcolni velük. Egyik karját nyakam alá csúsztatta, másik kezével hajamat simogatta, és gyengéden megcsókolt. Ajka száraz volt, cserepes és édes. Aztán elnevette magát. Pontosan tudta, mitől félek. Még egyszer megcsókolt, behunyta szemét, fejét vállgödromre hajtotta és ölét hozzápréselte csípőcsontomhoz. Talán azt akarta tudomásomra hozni, hogy nem kell félnem az erőszaktól, ha kettőnk közül valamelyik elcsábítja a másikat, az csak én lehetek. Szemét nem is nyitotta ki, csak órák múlva, és csupán akkor segített ki egy-egy gyors, vad mozdulatával, amikor nem tudtam, vagy nem mertem tudni, hogyan csináljam ezt egy tizenhat esztendő vizigót fiúval.”³⁶⁸

Azért is ezt a példát választottam, mert könnyen elképzelhető, hogy költői fantázia, misztifikáció terméke. Faludy egyik kései interjújában említette meg, hogy a már említett Amár európai valójában származású volt.³⁶⁹ S míg korábban a riffkabil fiút ajándékozta meg egy Nagy Sándor-medalionnal,³⁷⁰ később Amárhoz kötött egy ilyen nyakéket. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a rövid kis kaland egy hosszabb szerelem képe, mely korábban nem volt megírható, később pedig költőisége miatt megmaradt.

³⁶⁶ „én, ki megjárta mind a hat világot...” 19. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. szept. 28., 8.

³⁶⁷ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 129.; Faludy fordításában: FALUDY György, *Pokolbéli víg napjaim*, 24, Menora, 1969. márc. 15., 5.

³⁶⁸ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 139.

³⁶⁹ „Az érdekes az volt Amárban, hogy egyáltalán nem is volt arab, hisz az anyja normann volt.”: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbéli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 16.

³⁷⁰ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 138., 139.

Hasonló homoerotikus jelenetek tucatszám sorolhatók,³⁷¹ közös jellemzőjük, hogy a korábbi szövegváltozatokban inkább csak utalások voltak, a zsidó Menorában talán ezek is ritkábban – majd 1987-től nyíltan homoszexuális aktusok ábrázolása jelent meg a regény-memoár új kiadásában.

Ezt a tendenciát egyszerre magyarázhatjuk társadalmi és magánéleti tényekkel.

Faludy a hatvanas évek végén több szempontból is új környezetbe került. Pontosan az Egyesült Államokba költözésekor zajlott a modern homoszexuális öntudat kezdő pontjának számító esemény: a New York-i Christopher Streeten, a Stonewall melegbárban 1969. június 27-én éjjel kitört lázadás. A 60-as évek polgárjogi mozgalmainak hatására ez az első nyílt kiállítás a szexuális kisebbség részéről jogaikért. A bárt látogató transzvesztiták ugyanis megelégedve a rendőrség állandó zaklatását, kiverték a razzizáló karhatalmat. Az eseményre napjainkig emlékeznek: tiszteletére rendezik a világ nagyvárosaiban a Pride-, vagyis büszkeség napi fölvonulásokat.³⁷²

A hűvös és távolságtartó Angliából – ahol a jó barát George Mikes szavaival a nemi életet a melegvizes palack nem kellemesebbé teszi, hanem helyettesíti³⁷³ – olyan közegbe került, melyben egyre elfogadhatóbbnak tűnt saját neméhez vonzódni.

Ehhez járult az a Faludy által is megírt életrajzi tény, hogy ekkor alakult ki legtartósabb homoszexuális kapcsolata. 1966-ban találkozott az Indianából való volt balett-táncos Eric Johnsonnal, aki „mellé kötötte rozzant bárkáját” egészen 2002-ig.³⁷⁴

Mindezek alapján logikus, hogy ahogy korábban a homoszexualitást tiltó, mégis kiélő arab kultúrkörben töltött esztendő idejéről vannak első ismereteink homoszexuális kalandokról, úgy a Kanadában és az Egyesült Államokban eltöltött évek, a modern kor és a nagy szerelem hatására Faludy nyíltabban írt addig elfojtásra ítélt vágyairól.

Épp ezért tartom érdekesnek, hogy az önéletrajzi arcképátírásnak egy ellentétes példája is akad. Míg ugyanis a hatvanas – és negyvenes – évekbeli önéletírások női

³⁷¹ Egy másik szeretkezés Amárral (*Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 170.; hiánya: *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 153.; *Pokolbéli víg napjaim*, 28, Menora, 1969. ápr. 12., 5.); Amár és Faludy beszélgetése Amár nejről és a szodómiáról (*My Happy Days in Hell*, London, 1962, 135.; *Pokolbéli víg napjaim*, 25, Menora, 1969. márc. 22., 5.); a szudáni kereskedő prostituálódo fiúszereetője (*My Happy Days in Hell*, London, 1962, 163. és 169.; *Pokolbéli víg napjaim*, 31, Menora, 1969. máj. 3., 5.; *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 180. és 185.); a gyönyörködés meztelen négerfiúkban (*My Happy Days in Hell*, London, 1962, 181.; *Pokolbéli víg napjaim*, 33, Menora, 1969. máj. 17., 6.; *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 199.); a riffkabil női vonásainak kiemelése (*My Happy Days in Hell*, London, 1962, 118.; *Pokolbéli víg napjaim*, 22, Menora, 1969. febr. 28., 5.; *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 128.); stb.

³⁷² Warren JOHANSSON, *A Stonewall-lázadás = A homoszexualitásról*, Szerk. Tóth László, Bp., 1994, 408–409.

³⁷³ George MIKES, *Papucsban*, Bp., 1987, 27.

³⁷⁴ Eric Johnson szerepét magyarul legteljesebben összefoglalja: [valószínűleg KARABIBERLI Iskender], *A költő és a balett-táncos. Elhunyt Faludy férfiműzása*, Mások, 2004/4, 48–49.

kalandokat emeltek ki, majd a nyolcvanas évektől a nők mellett egyre nagyobb szerepet követeltek maguknak a férfiak is, egyetlen ellentétes folyamat is van.

A Menorában publikált tengeri menekülés a fasiszták által megszállt Franciaországból ugyanis gyökeresen eltér a 87 óta hivatalos változattól.

„Alighogy végigheveredtem, vállamon éreztem Lilian kezét. Villámgyorsan felkönyököltem és rávettem magamat arra a pontra, ahol a táncosnő száját sejtettem. Forró, cserepes ajkakhoz értem, amelyek hosszan és mohón viszonozták csókomat.

– Danke – szólalt meg végül egy barátságos fiúhang németül.”

A francia seregben harcoló, Hitler-ellenes, sebesült német fiú elalvás előtt hosszan beszélget Faludyval Chamissóról, s közben így szól: „Hadd fogom meg a kezedet, így hamarabb elalszom – mondta és átkulcsolta csuklómát forró tenyerével.”³⁷⁵

Az újabb változatokból teljesen eltűnt a sebesült katona. Faludy magányosan ábrándozik Chamissóról, míg meg nem érinti Lilian. Ekkor egy szenvedélyes szeretkezés hosszadalmas leírása következik, hosszas taglalásával annak, hogy Faludy képes az erekcióját is szabályozni.³⁷⁶

Fordított megjelenési sorrenddel egyszerű lenne a magyarázat: a homoszexuális aktus heteroszexuálissal való helyettesítése gyakori a világirodalomban, a legismertebb talán Proust példája. De éppen 1987-től burjánzanak el a homoerotikus jelenetek – miközben kihagyja az egyik legköltőibbet. Korábban leszögeztem, hogy dolgozatom elsődleges témája a fölvonultatott költői szerepek vizsgálata, s az életrajzi tényeknek, a szerepjátszó költőnek e munka keretében csak akkor van jelentősége, ha kulcsot adhat az elébbi megértéséhez. E kérdésnél véltem úgy, hogy a magánéleti történesnek is súlya lehet. Egy valós meleg kalandot hagyott volna ki írói okból, mert sokallta a melegtematikát? Vagy a katona valódi, csak a párbeszéd nem történt meg? Kétszer is levélben fordultam Faludyhoz e tárgyban, ám mindkétszer következetesen félreértette viszonylag egyértelmű kérdéseimet: vagyis nem óhajtott válaszolni. Járjunk el e szerint, s ne feszegessük a témát.

A marokkói élmények mellett még egy területe van az első emigrációnak, melyben sok fiatal férfi összezártsága okán a közvélekedés is elképzelhetőnek tartja, hogy házas emberben meleg vonzalmak ébredjenek. Ez az 1943 és 1945 között az amerikai hadseregben eltöltött 35 hónap. Ennek alkotói földolgozása azonban fölöttébb hiányos: az itteni élmények a *Jegyzetek az esőerdőből* egy hosszabb fejezetét leszámítva csak az 1947-ben a Dolgozók Világlapjában publikált *Mars szekerén* sorozatban váltak irodalmi anyaggá.

³⁷⁵ *Pokolbéli víg napjaim*, Menora, 1969. jan. 27., 5.

³⁷⁶ *Pokolbéli víg napjaim*, Bp., 1987, 97–101.

Itt egy célzás³⁷⁷ után föltűnik Faludy munkásságának leginkább sztereotip homoszexuális alakja. A bécsi Klein Izráel „szobatársát Wilde-nek hívták, mint a költőt, de «vilde»-nek ejtette bemutatkozásakor. Mintegy húsz esztendő volt és nagyon szép, olyan nagyon szép, hogy a többi katona bizonyos irigységgel vegyes haraggal kezelte volna, ha szerte az egyetemen nem tudják róla, hogy nagyon okos, de bolond is.” A sokatmondó név és a hangsúlyozott szépség mellett árulkodó Klein bácsi gyengédsége,³⁷⁸ majd a San Franciscó-i kirándulás alkalmából Wilde ismételt megjegyzései.³⁷⁹ Hogy hová vezetett volna – a hangsúlyozom: irodalmi – történet, nem deríthető ki, mert bár Wilde mintha Faludyra vetné ki hálóját,³⁸⁰ s közösen indulnak az Aleut-szigetekre, a sorozat hirtelen félbeszakad: a fordulat évében nem volt szükség az amerikai hadsereg dicsőítésére. Később pedig egyetlen egyszer említette ezen hősét, de a zsidó folyóirat profilja miatt nem tett szexualitására utalásokat: „Terrence Wilde, egy nagyon szép, szőke, fiatal festő nyolc nyelven beszélt és írt tökéletesen”.³⁸¹

A legnyíltabb kilencvenes években azért mégiscsak tett olyan említéseket, melyek utalnak a homoszexuális kalandok lehetőségére. „Ha megálltam az utcán, idősebb férfiak léptek mellém, és meghívtak whiskeyre, vagy száz mérföldre vittek kocsijukon, valamelyik kilátásos hegycsúcs tetejére.”³⁸² Ez azért érdekes, mert fölveti az egyik, teljességében egyszer, 46-ban publikált ciklus, a *Játék a Vadnyugaton* homoszexuális olvasatának lehetőségét.

A hosszú elhallgatások után – mint láttuk – a nyolcvanas évek a *coming out*, a föltárukkozás korszaka – még akkor is, ha alkotónk korából fakadóan is erre csak visszafogottan kerülhetett sor.

Sorra jelennek meg az Eric Johnsonhoz írt szerelmes szonettek, mintegy kétszáz darab. Vannak köztük egyértelműbben föltárukkozó darabok is, de jellemzően csak az életút ismeretében tudhatjuk, hogy a múzsa ez esetben férfi. (Az egyik viszonylagos ellenpélda az 1966-ban született *IX. szonett*: „Vállad márványa lüktet. Oroszlánok / jönnek inni karizmod csermelyéhez.”³⁸³) Sokat elárulhatnak viszont irodalomszociológusoknak a társadalmi

³⁷⁷ „A tisztas szerelemnek egy módja van férfi és nő között, míg a perverzitásnak két válfaját képzelhetjük el – nő és nő, férfi és férfi közt.”: *Mars szekeren*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 27, 7.

³⁷⁸ „betakarta éjjel, ha lerúgta a takarót, kitisztította cipőjét és így tovább”: *i. m.*, okt. 25, 8.

³⁷⁹ „Mennyi szép nő járkal itt – toldotta hozzá szemrepeve Karl. – És mennyi szép fiú – szólt Wilde, szemlesütve.”: *i. m.*, nov. 8., 8.; „Akkora férfihány van itt, hogy nincs mit remélnem – sóhajtotta Wilde.”: *i. m.*, nov. 29., 9.

³⁸⁰ *i. m.*, dec. 20., 8.

³⁸¹ *Kísértetjárás az egyetemen*, Menora, 1968. márc. 26., 8.

³⁸² *Jegyzetek a kor margójára. Róma*, Magyar Hírlap, 1992. máj. 30., Ahogy tetszik II.

³⁸³ *200 szonett*, Bp., 1990, 13.

kivetettségre,³⁸⁴ a szerelem lehetetlenségére való utalások. A legszebb és legismertebb példa a *Fényképedet írógépemre tettem...*:

„Mindig tudtam: szerelmünk lehetetlen.

Azért ilyen szép. Szonettekbe tettem,

hátha leúsztatnak az idő lomha

vizein a világirodalomba.”³⁸⁵

1988-ban közösen írnak könyvet *Notes from the rainforest* címmel, melyben levélváltásukból is bőséggel idéznek. A kettejük közti valós kapcsolat története azonban nem jelent meg nyomtatásban. Az 1992-es magyar változatból antikváriumban vásárolt példányom bejegyzése szerint 1993 könyvhetén a kötetet Faludy és Eric Johnson együtt dedikálta, az utóbbi szívecskét rajzolt kettejük neve közé, majd a költő ezután helyezte csak el a dátumot.

1989-ben megjelent verseskötete, a *200 szonett* első fele szinte csak Erichez írt szerelmes szonettek tartalmaz, kivált a máltai évből, ám mindig ügyesen megszerkesztve, az olyan leírásokat kerülve, melyek egyértelművé tennék a megszólított nemét. Fiatalság, szépség, karcsúság, vadság, erő, csókolózások és együttalvások – a versekben megszólított elsődleges olvasó kontúrjai bizonytalanok, külső tulajdonságai alapján lényé meghatározhatatlan. Talán épp ezért fordult Faludy 1966-ban a szonett műfaja felé: a rövid tizennégy sor kizárja a hosszabb leírásokat, csak egy-két jelzöt tesz kimondhatóvá. Elgondolkodtató, hogy korábban egyetlen szerelmes versét sem írta szonettben, sőt kifejezetten kedvelte a hosszú formákat.³⁸⁶

A nemi jegyek megőrkítését nélkülöző, talán kasztrációs eljárásnak is nevezhető módszer nem idegen az irodalomtól és a képzőművészettől, a kortárs irodalomból elég csak Gordon Agáta *Ezüstboxerére* és Gerevich András korai verseire utalni.

Ha viszont kritikus szemmel nézzük végig az életművet, olyan művek is homoszexuális dimenziót nyerhetnek, melyek illetően létét az életrajz tényei és megírásai nem támasztják alá – csupán a versre épülő olvasat, mely nem zárhatja ki sem a hetero-, sem a homoszexuális jelentést.

Erre – az említett, *Játék a Vadnyugaton* mellett – jó példa az állítólag 1940–1941-ben született *Marokkó* ciklus három, slóh táncosról szerzett verse:³⁸⁷ a legkorábbi darab 1975-ben

³⁸⁴ „[M]ert szerelmünkért, e megfoghatatlan

varázsért mindenkit s mindent feladtam.” (XLVIII. szonett, 1966; *i. m.*, 52.)

³⁸⁵ FALUDY György, *Összegyűjtött versei*, New York, 1980, 557.; Bár címe itt még nem volt, szövege a későbbi kiadásokra módosult.

³⁸⁶ Pl. *Ballada Faludy György szerelméről*, 1933; *Zsuzsának – a tömlőcből*, 1950; a *Szerelmes versek egy haldoklóhoz* ciklus volta, 1963.

³⁸⁷ XIX. *Slóh táncos a téren*, XXI. *A slóh táncos halála*, XXVI. *Rekviem a slóh táncosért*.

nyomatott ki kötetben. A címek jelzői az etnicitásra utalnak: a franciásan chleuh nép fehér bőrű, berber, marokkói csoport.³⁸⁸ Az arc, a váll, kar, ujjak és tekintet leírása, a férfiak rajongó szeretete az átlagos olvasóban egy táncosnő képét teremthetik meg – de ha homoszexuális olvasót feltételezünk, a csalogányhangot rögtön elnyomja a kemény arcél, az izmok említése és az, hogy a címben táncos és nem táncosnő szerepel. Ráadásul a végleges kötet szerkesztésben a trivium két darabja közé beékelődött egy Abu Nuvászról szóló nyolcsoros, mely a költő közismert³⁸⁹ homoszexualitását emeli ki. Hogy melyik eshetőség volt a szerzői intenció, esetleg a kettő összejátszásában reménykedett Faludy, egyértelműen valószínűleg nem deríthető ki, de épp a harmadik eshetőség adhatja az ilyen jellegű versek érdekességét.

Az ilyen rájátszások, az erre vadászó olvasónak lefülelhető allúziók után következett be a kilencvenes évek, a legnyíltabb főlvállalás korszaka. Ugyanakkor ez a nyílt kiállítás csak az irodalmi művekre terjedt, a nyilvánosság számára végig tagadták kapcsolatuk milyenségét Eric Johnsonnal. Jó példa erre a negyedik feleség által szerkesztett interjúkötet, melyben Faludy így nyilatkozik: „Huszonyolc esztendővel voltam idősebb nála, és csak perverz örült tudja elképzelni, hogy szerelem, nem pedig szeretet, kölcsönös tisztelet, mély, tartós és pillanatra sem megszakadó barátság fűzött hozzá. (...) A maradék nézeteket pedig a nem is a magyar, hanem a büzhödten kelet-európai pletyka és hülyülés számlájára írom.”³⁹⁰ Ezen álláspont egyértelműen hamis, utólagos szerepmagyarázat, ahogy ezt bizonyítja a kötet előszava is a feleség tollából. „Tudom, sokaknak nehéz elhinnie, hogy hatvannégy és fél évnyi korkülönbséggel két ember szerelembe eshet.”³⁹¹

Hazatérése idején a nyilvánosság számára vonzalmai még csak abban érhetők tetten, hogy feltűnően gyakran ír a témáról.

Ennek legszebb példája az 1988-as *Test és lélek* antológia, mely alcíme szerint a világlíra 1400 gyöngyszemét tartalmazza – de ezt kiegészíthetnénk az erotikus és homoerotikus jelzővel. Szapphó, Anakreón, Catullus eddig is ismert volt – de a magyar irodalomban először fordították – és ferdítették – homoerotikus verseiket. Anakreón leszbikus leánykája nem kacsint, mint Devecserinél, hanem „egy nővel szemez”, Catullus pedig Lesbia mellett kéjfiúkért is lelkesedik. Verlaine-ék szonettben fakasztanak szökőkutat egymásnak, Whitman napsütött fiút köszönt a prériről, Kavafisz pedig húszéves fiúk testét élvezzi. S ráadásul olyan költőket fedez föl, mint Amaru, Rúdaki, Unszúri, Abú Nuvász, al-Mútamid,

³⁸⁸ *Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, II, Szerk. Raoul MORTIER, Paris, 1958, 1065.

³⁸⁹ GERMANUS Gyula, *Az arab irodalom története*, Bp., 1973, 160.

³⁹⁰ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 20.

³⁹¹ *I. m.*, 5.

Ibn Quazmán, Sámuel Ha-Nagid, Liu Teh-Zsen, sőt a magyar szakirodalom számára máig ismeretlen olyan arabok, mint Ibn Al-Abbár Al-Iszibili, At-Táliq vagy Ibn Szára Asz-Szántárini. Az addig nyelvünkre alig fordított vagy fordítatlan költők a legnagyobb nyíltsággal fordultak a témához, s a humortól a szenvedélyig a testi és a lelki szerelem számos árnyalatán szóltak fiúszeretőikhez. Bár amikor Faludy az álszentséget ostorozza előszavában, nem teszi nyilvánvalóvá,³⁹² de a kötet egyben a melegirodalom antológiája is. Jómagam 90 egyértelműen ilyen verset találtam, s ehhez jönnek hozzá a rejtettebbek: így például az a húsz Shakespeare-sonett, melyek meleg olvasatáról a jegyzetapparátus nyújt fölvilágosítást. Ez a majd tizednyi arány is föltűnő, hát még ha azt nézzük, hogy a fordító kései versesköteteiben 59–100 költeményt adott ki egyben.

Jellemző, hogy ezután, a nyitott szellemű Kanadából való hazatérése után kevésbé hangsúlyos e téma – de azért ekkori publicisztikájában is gyakoriak az apró utalások. Így a Magyar Hírlap hasábjain Lorenzo de' Medicit bemutató anekdotában. „Ugyanez a Gonfalionere névtelen feljelentést mutatott Lorenzónak, mely szerint Leonardo da Vinci és Sandro Botticelli egy Jacopo Saltarelli nevű kéjfiút látogatnak esténként. «Igaz a feljelentés?» – «Igaz.» – «Akkor kutasd fel és büntesd meg a feljelentőt.»»³⁹³ A számtalan apró érintés közül kiemelhető még a középkori homoerotikus versek³⁹⁴ említése, a tájékoztatás Botticelli³⁹⁵ és Yourcenar³⁹⁶ nemi identitásáról, Nurejev AIDS-betegségéről.³⁹⁷

Érdekesebb és jóval nyíltabb életrajzi trilógiájának ekkor íródott kötete, a *Pokolbeli napjaim után*. Bár az 1953–1962 közti életszakasz éppen a leginkább ihlető házasság, a Szegő Zsuzsanna iránti szerelem nagy korszaka, a kilencvenes években, Eric mellett papírra vetett könyv mégis másként ábrázolja költőnket. A kóborló Faludy, a Nyugat- és Észak-Európát valamint Latin-Amerikát bebolyongó költő hű marad szerelméhez – miközben minden helyszínen homoszexuális kísértések érik. Mintha csak a *Joseph Andrews* meleg átírata kelne életre.

Peruban egy előadótársa kérésére olyan kávéházba mennek, melybe „homoszexuálisok és tranz veszetek járnak”:³⁹⁸ Faludy bele is szeret egy kokottba,³⁹⁹ akiről megszólalásakor kiderül, hogy valójában férfi. Míg barátja undorodva elfordul, főhősünk beszélgetésbe fog,

³⁹² *Test és lélek*, Bp., 1988, 16.

³⁹³ *Lorenzo Medici*, Magyar Hírlap, 1992. ápr. 4., Ahogy tetszik II.

³⁹⁴ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. okt. 31., Ahogy tetszik II.

³⁹⁵ *Lorenzo Medici*, Magyar Hírlap, 1992. ápr. 4., Ahogy tetszik II.

³⁹⁶ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. febr. 5., Ahogy tetszik II.

³⁹⁷ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. jan. 23., Ahogy tetszik II.

³⁹⁸ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 141.

³⁹⁹ „Nekem is ő kellene”: *i. m.*, 142.

majd meglátogatja lakásán is, hogy a közös éjszakai meztelen fürdőzésről⁴⁰⁰ és az arcra lehelt búcsúcsókokról⁴⁰¹ ne is szóljunk. A két találkozó közben magyar folyómérnökkel beszél, akiről szintén kiderül, hogy kerüli a házassághoz ragaszkodó nemet.⁴⁰²

Franciaországban az orléans-i herceg és parasztfíú szeretője szorul magyar hőseink segítségére,⁴⁰³ mint londoni irodalomszervezőnek meg Horváth György csábítási taktikáival⁴⁰⁴ és zaklató szerelmesleveleivel⁴⁰⁵ kell megbirkóznia.

Felesége pedig minderről nemcsak hogy tud, hanem előszeretettel beszélgetnek is a témáról. Hol azt tárgyalják meg, hogy melyikőjük miként reagál, ha a londoni metrón ágaskodó hímtagokat nyomnak fenekükhöz,⁴⁰⁶ hol Szegő Zsuzsa ismételten kifejti, mint csodálkozik, hogy ura nem hagyja ott egy csinos fiúért.⁴⁰⁷

A kötetre – és amúgy a kor számos műalkotására, gondoljunk csak a Shakespeare-recepcióra – jellemző az elmosása a nemi határvonalaknak, fiús lányok és lányos ifjak bemutatása.⁴⁰⁸ Ebben párdarabja az ekkor születő *Mellbimbók férfin* szonett⁴⁰⁹ – egyértelműen alapműve lehetne a magyar irodalom nem létező biszexuális és transznemű kánonjának.

Mindez kivált azért érdekes, mert már saját alakjához kötve – és nem utalásokkal, ismerősökkel, olvasmányélményekkel összekapcsolva – jelenik meg a homoszexualitás. Másrészt érdekessége, hogy ez e szerep egyik legkésőbbi megjelenése is. Mert míg a 90-es évtizedben a valós költő aktívan kivette részét a kisebbség polgárjogi mozgalmából, így az ELTE Egyetemi Meleg Körében is előadott,⁴¹⁰ s így ezzel párhuzamban írói munkásságában is hangsúlyos a téma, a XXI. század elején újabb szerepátírásra került sor.

Faludy, a költő ekkor ismerkedik meg Kovács Fannyval, negyedik nejevel. A feleslegessé váló Eric Johnson meg sem áll a Himalájáig, ahol kezeletlen csontrákjában magányosan elhalálozik. Jellemző az a pletyka,⁴¹¹ mely szerint magával vitte a Vodafone-reklám 16 milliós nagyságrendű honoráriumát: akár igaz, akár nem, terjesztése egyértelműen jelzi a szakítás durva jellegét. Költőnk pedig interjúiban arról nyilatkozik, hogy életében

⁴⁰⁰ *I. m.*, 153.

⁴⁰¹ *I. m.*, 154.

⁴⁰² „Én mindig fiút is választottam [...]. Ha éjszaka megölelem a sátorban, tudja, mit kell tennie. Ha nem tudja, megtanítom.”: *i. m.*, 148.

⁴⁰³ *I. m.*, 223.

⁴⁰⁴ *I. m.*, 265. és 269.

⁴⁰⁵ *I. m.*, 273–274.

⁴⁰⁶ „[Faludy:] Kétszer munkásfiúk nyomták seggemhez a farkukat. Egyszer egy szép strici. – [Faludyné:] Mozogtál?”: *i. m.*, 184.

⁴⁰⁷ „[A]zt hittem, találsz egy szép milliomos lányt vagy szép milliomos fiút. Elvonulsz vele verset írni egy villába a perui havasok közt.”: *i. m.*, 170.

⁴⁰⁸ A perui transzvesztita mellett lásd még a főhős monológiát Botticelli alakjairól: *i. m.*, 253.

⁴⁰⁹ 1999, *Versek*, Bp., 2001, 908.

⁴¹⁰ *Faludy György, Mások*, 1994/5, 32.; *Leltár, Mások*, 1994/12, 4.

⁴¹¹ SZABÓ G. László, *Isten lába, zokni nélkül*, Új Szó, 2002. okt. 1., 12.; Szabó Imre költő szíves szóbeli közlése

mindig is fontos szerepet játszottak a nők, a közfigyelmet fölkelte pedig feleségével fényképezkedik a Penthouse magazinnak.

Az objektíven létező Faludy György személyiségének pálfordulása persze irodalmi műveiben is megfigyelhető. Ezt jól szemlélteti a *Pokol*-trilógia harmadik kötete, mely bár épp az Erickelel töltött éveket írja le, nyoma sincs benne kapcsolatuk milyenségének. A holt szerető szerepére csupán egy mondat rejtelmes vége utal. „Eric Johnson nálam lakott, és nagy segítségemre volt angol nyelvű könyvek írásában, boldogságomban, mindenben.”⁴¹² Bár megtudjuk, hogy ő vezeti a háztartást, takarít, s „rengeteget tolmácsolt” a homoszexuális Nurejevnek – abszolút mellékszereplővé vált az, aki 36 esztendőn át költészete – második – főhőse volt.

A negyedik házasságkötéssel egy szerep lezárult – de csak a haláláig. Az RTL Klub XXI. század műsora számára rögzített tévéinterjúnak – mely a sorozat történetében egyedülállóan DVD-formátumban is megjelent⁴¹³ – sugárzását csak halála után engedélyezte. S ebben Faludy arról beszélt, hogy életében az Erichez fűződő kapcsolat volt a legjelentősebb.

⁴¹² *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2006, 148.

⁴¹³ *Faludy szerelmei*, LÁZS Sándor, 2006, DVD.

5.3. A politikus

E tekintetben Faludy reménytelenül túlhaladottnak is tűnhet, hiszen a modern irodalomelmélet akár a politikai költészet, sőt a politikai témájú próza értékteremtő voltát is tagadhatja.⁴¹⁴ Ugyanakkor kétségbevonhatatlan a magyar költészetben a politizáló, mondhatnám nemzetvezető költő szerepének súlya:⁴¹⁵ gondoljunk Kölcseyre, Petőfire, Adyra, József Attilára, de említhetjük a történelmi balladával üzenő Aranyt, a *Credót* író Vajda Jánost, Babits próféta-szerepkörét, a Pardon!-rovat vezetését elvállaló és *Vérző Magyarország* címmel kötetet szerkesztő Kosztolányit, Illyést, Petrit, hogy kortársakról inkább ne is szóljunk.

S e sort egészíti ki Faludy György is. Huszonegy évesen belép a szociáldemokrata pártba,⁴¹⁶ a cenzúrárt kijátszva rölapokon terjeszt verset,⁴¹⁷ s – mint láttuk⁴¹⁸ – számos művében marxi fogalmakat használ. 1938-ban emigrál, a magyar kormány megdöntése utáni időkre készülő szervezet, a Szabad Magyar Mozgalom tagja, s bevonul világháborús katonának.

1946-os hazatérte után ismét a szociáldemokratákat erősíti. Vezető szerepet játszik egyetlen, nagy vihart kavarázó szobordöntésükben, szociáldemokrata lapok, így a Szivárvány és a Népszava szerzője, ez utóbbi szerkesztője, s mint a dolgozatom forrásait bemutató fejezetben láthattuk, a negyvenes évek végén kiveszi a részét a személyi kultuszról is. Kései visszaemlékezése szerint Kéthly Anna kulturális államtitkárságot is följajánlott volna számára – de visszautasította.⁴¹⁹

1950-ben, letartóztatása után Recskre kerül, ahol örök és foglyok egyaránt központi személynek tartják. 1956-ban az Írószövetségben játszik szerepet, majd ismét emigrál, az ekkori szóhasználat szerint „hidegháborús propagandát szolgál”.⁴²⁰

A szamizdattörténelem révén és a *Faludy György, költő* film hatásával egyaránt Faludy a rendszerváltás egyik szereplője.

⁴¹⁴ „Napoleon dicsőítése vagy becsmérése nem volt összeegyeztethető nagy művészettel. A Szovjetunió mellett vagy ellen sem írtak nagy költeményt és Trianonról sem.” Ebből adódóan „sem a Proletár fiú verse, sem a Munkások nem tekinthető műalkotásnak”: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Szerepjátás és költészet* = Sz.-M. M., «Minta a szőnyegen». *A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995, 72.

⁴¹⁵ Tanulmányának vonatkozó fejezetét Szegedy-Maszák is azzal kezdi, hogy „e térségben a politika átjárja a művészetet” (*i. m.*, 71.), mintegy vitát robbantva saját későbbi véleményével.

⁴¹⁶ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 51.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 129.

⁴¹⁷ *Emlékkönyv a rótt Bizáncról*, London, 1961, 202.

⁴¹⁸ Dolgozatom 4.2. fejezete.

⁴¹⁹ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 92.

⁴²⁰ *Ki kicsoda*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 1981, 191.

Hazatérése után 1994-ben és 1998-ban országgyűlési képviselőjelölt – írja büszkén a *Ki kicsodában*.⁴²¹ Valójában a Szabad Demokraták Szövetségének országos listáján, a nem befutó 163. és 144. helyen szerepel, oly szellemi háttérrel, mint Ascher, Bereményi, Bacsó, Darvas, Eörsi, Jancsó, Konrád, Makk, Petri, Tar Sándor vagy Vezér Erzsébet.⁴²² De örömmel fogadja a megjegyzéseket, hogy ő lett volna a legalkalmasabb a köztársasági elnöki szerepkörre.⁴²³

Végül élete végén még végrehajtott egy fordulatot. Bár 2000 környékén még Orbán Viktor ellen versel és nyilatkozik, egyre jobban eltávolodik a liberális párttól, sőt a rendszerváltástól is. Fél esztendővel halála előtt már így nyilatkozott: „Nem jött az, amit vártunk, amit reméltünk. Nem olyan rossz a helyzet, mint 1949-ben, ’50-ben.”⁴²⁴ – vetette össze az ország helyzetét a Rákosi-rezsim éveivel.

Mi a következőkben e politikusi életút három központi szegmensét vizsgáljuk meg, súlyuknak – és nagyjából időrendjüknek – megfelelően. Így a Prohászka-szobor hírhedtté vált ledöntését, recski rabságát és emigrációját.

5.3.1. A szobordöntögető

„Fasiszta pap” – szöveg György vitéz⁴²⁵

Jelen fejezet tárgya kicsit elkülönül a többitől: sokkal inkább Faludy valós életeseményéről szól, mint önképről. Igaz, háromszor is megírta-nyilatkozta, hogy ő áll az események mögött, ám életrajzi kötetekben és verseiben főként kerülni a téma említését. Mégsem érdemtelen vele foglalkoznunk, hiszen a Faludyról alkotott kép szerves része, az eltelt hat évtized és a folyamatos elhallgatás ellenére máig mindenki számon tartja. Mitizálására szép példát mutatnak Horváth Béla MDF-es országgyűlési képviselő párttagborzón elhangzott 1992-es szavai. „Az a Faludy György, akiről tudni kell, hogy 1945 tavaszán a felszabadulás után éppen a kommunistákat vezette, hogy Prohászka Ottokár püspök szobrát ledöntsék a fővárosban.”⁴²⁶ Persze – mint az életrajzból láthattuk – 1945

⁴²¹ *MTI Ki kicsoda 2006, A–K*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 2005, 477.

⁴²² *Az 1994. évi országgyűlési képviselő választás jelöltjei*, [Bp.], 1994, 29.; *Az 1998. évi országgyűlési képviselő-választás jelöltjei*, Szerk. BURSÁN Judit, Dr. SZABÓ Lászlóné, Bp., 1998, 144.

⁴²³ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 92.

⁴²⁴ BÓTA Gábor, *Én voltam a kézirat. Beszélgetés Faludy Györggyel*, Kritika, 2006/2, 4.

⁴²⁵ Kunszery Gyula gúnyversét l. alább a szövegben.

⁴²⁶ HORVÁTH Béla, *Szobordöntés 46 éve és ma*, Új Magyarország, 1992. aug. 8., 6.

tavaszán Faludy épp Amerikában szerel le, kommunistákat pedig sohasem vezetett. Az ügy számai mégis hozzá vezetnek.

Prohászka püspök szobrának valójában 1947. április 27-ére virradó éjszaka történt ledöntése a maga korában is tömegeket döbbsentett meg, a kommunistáktól a Vatikánig. Pedig a tett addigra már érezhető volt a levegőben.

Prohászka Ottokár szobra több vonatkozásban is bánthatta a politikailag öntudatosabb baloldali ifjakat.

Először is maga az ábrázolt alak miatt. Az 1927. április 1-jén a Károlyi kert közelében elhunyt Prohászka Ottokár alakjának történelmi megítélése nem lehet jelen dolgozat témája, hiszen tetteinek értékelése körül napjainkig viták folynak. Bár kiemelhető szociális elkötelezettsége is, olyan írásai is szép számmal idézhetők, melyben a demokráciát ostromozta,⁴²⁷ szembeszállt az 1946-ban országszerte tisztelt Károlyival, és világhíréhez kétségkívül hozzátartozott az antiszemitizmus is. Sovány vigasz lehetett a zsidóüldözések túlélőinek, hogy ezirányú megjegyzéseit még a náci ideológiától függetlenül, mintegy az antiszemitizmus klasszikus ágát művelve tette. Végezetül, ha tudtán kívül is, de halála után az ellenforradalmi korszak egyik vezető jelképévé vált: ezt mutatja szobrának gyors fölállítása, majd ennél is hamarabb ledöntése.

Ahogy Prohászka alakján felül a szobor maga is jelképes lett.

A fölállítás korára jellemző eredeti szoborcsoportot Liber Endre alpolgármester a következőképp írta le: „A szobron egyszerű talpazaton áll Prohászka Ottokár alakja, amint az élet vízből [Krisztus Vére] üdítő italt nyújt a mellékalakok felé. A mellékalakok: Hungária térdelő alakja, amint támogatja az összeroskadt, a magyar címert kezéből kiejtő magyar férfit és Prohászka felé emeli, ezzel jelképezve, hogy Prohászka az összetört magyar népbe Krisztus hite által öntött új reménységet. A talpazat hátsó oldalán kis dombormű, mely az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga megalapítását ábrázolja. A főalak, a mellékalakok és a dombormű bronzból vannak, a talpazat kő.”⁴²⁸ És ami a politikai, irredenta és klerikális vonatkozást csak tovább erősítette: „Különös véletlen folytán a leboruló férfi körvonala a címerrel együtt hasonlít Nagymagyarország térképéhez.”⁴²⁹

A többalakos emlékmű ellenére joggal mondhatunk egyszerűen szobordöntést. A mellékalakok az ostrom során megsérültek, s az új rendszer korántsem óhajtotta a kompozíciót restaurálni: a 7 mázsányi romot 1945 nyarán összegyűjtötték, majd 1950 után

⁴²⁷ Pl. „Ó demokrácia, te buta ördögpofo, mikor fordulsz majd föl?”, *Napló*, 1922. febr. 17., idézi S[UPKA] G[éza], *Prohászka, a politikus*, Világ, 1947. ápr. 27., 1., további részletekkel.

⁴²⁸ LIEBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., [1934], 438.

⁴²⁹ MEDVEY Lajos, *Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez*, Bp., 1939., 34.

beolvasztották.⁴³⁰ Az emléktáblát pedig, mely meg sem sérült, 1945 szeptemberében leszerelték.⁴³¹

Az említett okokból Prohászka szobra folyamatosan szálka volt sokak szemében. Jó példa erre egy olyan 1946-os incidens, melyről a szakirodalom eddig még nem számolt be.

„[I]smeretlen tettesek hatalmas plakátot akasztottak a Prohászka szobor nyakába a következő felirattal: «Fényképnagyítást vállalok». Ezt a plakátot a Károlyi-utca 12. számú ház egyik lakója távolította el a szoborról.”⁴³²

1947 késő tavaszán, a békekötés után, új választások előtt a politikai helyzet csak éleződött – s ekkor következett be Prohászka halálának huszadik évfordulója. Míg a katolikus hívők épp erről emlékeztek meg,⁴³³ a Polgári Demokrata Párt elnöke, a magyarországi szabadkőművesek nagymestere, Supka Géza lapjában két cikkben is elítélte Prohászkat mint „a fasizmus lépéscsinálóját”.⁴³⁴ Az időzítés meglehetősen szerencsétlen volt: az első az emlékező dicséretekkel együtt jelent meg, mire pedig a második utcára került, a szobrot ledöntötték.

Budapest lakosai ekkor már hozzászokhattak a szobrok bukásához. A mindenkori politikai – és művelődési – kurzus reprezentációját szolgáló szobrok jó eséllyel pusztultak fölállítójukkal egyetemben.

Az első szobordöntésre a fővárosban már 1945 májusában sor került, a közeli Ferenciek terén (a korban: Apponyi tér) ekkor rontották le a Ferenc József adományozta, 1908-ban fölavatott Werbőczy szobrot.⁴³⁵ Fényes nappal, egy négy évtizeddel későbbi visszaemlékező szerint a kommunista párthoz kötődő „lelkes népi kollégisták” a „különb is: szerfelett ronda” szobrot,⁴³⁶ míg a szobordöntéseket földolgozó történész megörökítette a helyszínen fotózó Rév Miklós véleményét, miszerint az egyik kalapácsos alak a kommunista párt IV. kerületi titkára lett volna. A második áldozat augusztusban a Szabadság tér revíziós szoborcsoportja volt.⁴³⁷ A szovjet emlékmű mellett zavaró relikviák elbontására hivatalos utasítás nyomán került sor, de a kivitelezés megint forradalmi hevületről árulkodott. „[L]etasította talpazatairól a fiatal magyar demokrácia” – hirdette a Jövendő.⁴³⁸

⁴³⁰ PÓTÓ János, *Emlékművek, politika, közgondolkodás*, Bp., 1989, 29.

⁴³¹ BFL XXI. 508. 1885/45., 4.; idézi PÓTÓ, *i. m.*, 30.

⁴³² *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.

⁴³³ *Prohászka Ottokárhoz. Halálának huszadik évfordulójára*, Új Ember, 1947. ápr. 13., 1.

⁴³⁴ S[UPKA] G[éza], *A fasizmus lépéscsináló*, Világ, 1947. ápr. 13., 1.; S[UPKA] G[éza], *Prohászka, a politikus*, Világ, 1947. ápr. 27., 1.

⁴³⁵ *Ledöntött nagyságok*, Képes Világ, 1945. máj. 19–25., 2.

⁴³⁶ Bóc Imre, *Horthy Miklósból Bartók Béla*, Képes 7, 1987. ápr. 4., 28–29.

⁴³⁷ PÓTÓ, *i. m.*, 28.

⁴³⁸ -KÉS, *Ledöntötték a gyűlölet szobrát*, Jövendő, 1945. szept. 15., 13.

Szeptemberben pedig a mai Nagy Imre téren (ekkor: Vértanúk tere) 1934-ben állított 1918–1919. évi nemzeti vértanúk emlékműve alkotást érte el végzete, megelőzve a hivatalos eltávolítást: „Budapest népe ledöntötte a gyűlölt szégyenoszlopot”.⁴³⁹

A felszabadulás utáni aktív nyarat szoborügyben békés esztendő követte – egészen a Prohászka-szobor ledöntéséig. Másfél év csönd után s először nem fényes nappal került sor egy szobor bukására – méghozzá egy püspökére.

A legtöbb lap 1946. április 26. éjjel 11 óra utánt ír, akár pontosan „éjszaka 11 óra 5 perc”⁴⁴⁰-et. Ugyanakkor a legelső beszámoló, a hétfői Független Magyarország szemtanúra hivatkozva állította, hogy „féltizenkettőkor a szobor még a helyén volt, tehát a ledöntés ezután történhetett”, még „éjfél előtt”.⁴⁴¹

Ekkor jelent meg a Károlyi-kertben egy fiatalemberekből álló társaság: 4–5 fő, bár az egyik ijedt szemtanú szerint negyven–ötvenen is lehettek.⁴⁴² A szobor nyakába drótkötelet vetettek,⁴⁴³ több forrás szerint teherautó segítségével rántották le talpazatáról.⁴⁴⁴ A szobor ketté is tört: vagy a ledöntéskor,⁴⁴⁵ vagy az utána következő rongáláskor.⁴⁴⁶

A – mint láttuk – többtől leginkább eltérő beszámolót közlő hétfői lap még Károlyi nevét is belekeveri a döntésbe. „– Éjfél előtt nagy dübörgésre lettem figyelmes. – mondja az egyik szemtanú – óvatosan kinyitottam az ablakot s a sötétben *mintegy harminc–negyven főből álló csoportot* láttam a kertből eltávozni: A Károlyi-utcán [ma Ferenczy István utca⁴⁴⁷] haladtak az Egyetem-utca [ma Károlyi Mihály utca⁴⁴⁸] irányában.

– Én hat órakor jöttem le a parkba egy kis sétára és a szobor mellett egy papírlapot láttam ezzel a szöveggel: «*Éljen Károlyi Mihály.*»⁴⁴⁹

Az, hogy Faludy szerint miként is történt a szobor ledöntése, csak a költő halála után jelent meg nyomtatásban. „Először hívtam tizenkét fiatal – köztük a tizenhat éves Göncz Árpádot –, hogy jöjjön velem, nézzük meg a szobrot. [...] Vettem egy lóistrángot, és azzal

⁴³⁹ Jövendő, 1945. szept. 30., 4.

⁴⁴⁰ *Ami a Prohászka-szobornál történt*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.

⁴⁴¹ *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.

⁴⁴² *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.; idézését l. alább

⁴⁴³ *Ami a Prohászka-szobornál történt*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.

⁴⁴⁴ „Azt mondják, hogy a szobrot a nyakába hurkolt drótkötéllel teherautó rántotta le.”: *Szobordöntés után*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.; vö. a Független Magyarország szemtanúja által leírt dübörgés. Finta József szíves közlése alapján nagy munkával és kötelekkel elméletileg lehetséges a szobor teherautó nélküli ledöntése is.

⁴⁴⁵ „A szobor feje a zuhanás közben letörhetett, mert a szobor mellett hatalmas gödör van, ebbe fúródott be mélyen a letört fej.”: *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.

⁴⁴⁶ „[A] földön a szobor fejét elválasztották a törzsétől”: *Ki a bűnös a Prohászka-szobor ledöntésében?*, Népszava, 1947. ápr. 29., 3.; Mint látni fogjuk, a szociáldemokrata lapnak különösen jól informálnak kellett lennie a tettről.

⁴⁴⁷ *Budapest teljes utcanévlexikona*, Red.: RÁDAY Mihály, Bp., [2004], 179.

⁴⁴⁸ *I. m.*, 268.

⁴⁴⁹ *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.

meg a tizenkét diákkal este 11-kor elmentem a szoborhoz. A két rendőr, ki véletlenül ott ült a padon, hátat fordított, hogy ne lássa, mi történik, mi van. Én előreálltam, hogy ha baj van, és a szobor gurul, akkor énám guruljon, ne a tizenkét fiúra. A fiúk mögöttem. A lóistrángot a nyakába dobtuk a szobornak, és ledöntöttük úgy, hogy a feje, amely rá volt forrasztva, külön esett, és külön a teste.⁴⁵⁰

A dolgozatom elkészülte után megjelent részletes beismerés azért megnyugtató, mert megerősíti a korábban leírtakat: az ellentmondó cikkek, kortársi beszámolók, Finta Imre statikai véleménye alapján elképzelték. Hogy pontosan hányan voltak a Faludyt kísérők, azt továbbra sem tudhatjuk, hisz az sem hihető, hogy a valójában huszonöt éves, a kisgazda frakcióban dolgozó⁴⁵¹ leendő köztársasági elnök segített volna a szociáldemokrata szobordöntésben.

A szobor megcsonkítását „vasárnap reggel az Egyetemi templomba sietők”⁴⁵² vették észre. „A hívek megpróbálták visszaállítani a ledöntött szobrot, de ez nem sikerült, csupán a szobor bronzfejét tudták a talapzatra visszaállítani”⁴⁵³. A zarándokhellyé vált szobrot és talapzatát virágerdővel, majd mécsesekkel borították el. „Mindszenty József bíboros-hercegprímás is megjelent néhány percre a szobornál és ezt mondta: «Prohászka nem döntötték le, szelleme ezzel még csak emelkedett.»”⁴⁵⁴

A fél nyolcra ezerfőnyire összeverődött tömeg magatartását politikai ellenfelek másként ítélték meg: a Nemzeti Parasztpárt lapja szerint a ledöntött szobor ürügyén a „klerikális reakció”, a demokrácia ellenségei” jöhettek össze,⁴⁵⁵ a szociáldemokrata Népszava pedig arról is tudott, hogy fasiszta jelszavakat kiabáltak.⁴⁵⁶ Sőt ez utóbbi lap egyenesen bedekert állított össze szobordöntögetőknek, további célpontokat javasolva.⁴⁵⁷ Eközben a jobboldal „a modern magyar katolicizmus legnagyobb szellemi alakjának bensőséges tisztelettel ápolt emléke elleni barbár, gyalázatos merénylet”⁴⁵⁸-ról tudósított.

⁴⁵⁰ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 107.

⁴⁵¹ *Új magyar irodalmi lexikon*, 1, Szerk. PÉTER László, Bp., 1994, 695.

⁴⁵² *Ledöntötték Prohászka Ottokár szobrát*, Kis Újság, 1947. ápr. 29., 2.

⁴⁵³ *Felvonulások, tüntetések a ledöntött Prohászka-szobornál*, Világ, 1947. ápr. 29., 5.

⁴⁵⁴ *Ami a Prohászka-szobornál történt...*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.

⁴⁵⁵ *A ledöntött szobor*, Szabad Szó, 1947. ápr. 29., 2.

⁴⁵⁶ *Ki a bűnös a Prohászka-szobor ledöntésében?*, Népszava, 1947. ápr. 29., 3.

⁴⁵⁷ „Vajjon csodálatos lenne, ha ledöntenék még a magyar imperializmus sváb prófétájának, Rákosi Jenőnek a körúton ékeskedő szobrát is, vagy ha levakarnák a Nagyatádi-szobor talapzatán ékeskedő Bethlen-relifet? Érthetetlen lenne, ha eltávolítanák a Bangha páter «dicsőségét» hirdető uccai táblákat?»: *Ki a bűnös a Prohászka-szobor ledöntésében?*, Népszava, 1947. ápr. 29., 3.

⁴⁵⁸ *Felelőtlen rombolás*, Magyar Nemzet, 1947. ápr. 29., 3.

Meglepő viszont a kommunista Szabad Nép elítélő cikke, melyben „sötét éji órán lopóz”-ó, magántulajdont károsító tettről számolnak be tömören.⁴⁵⁹ Ez ahhoz képest, hogy az első felszabadulás utáni szobordöntés épp a kommunista párthoz kötődik, meglepőnek tűnhet.

Pontosan ez okozta a zavart Rákosi pártjában: az addigi kezdeményezés most kicsúszott a kezükből, s átkerült a szociáldemokraták kezébe. Goda Gábor visszaemlékezésében ezt erősíti meg. „A Prohászka-szobor váratlan ledöntése komoly konfliktus volt a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt között. Nem azért, mert mi Prohászka-hoz ragaszkodtunk, de a szobordöntésekhez én nem akartam hozzájárulni. Ahhoz kellett egy plénum, egy elhatározás, egy végrehajtás stb. Egy szabályosság. Ez nem így történt. A szociáldemokratákat vádolták meg, s ebből nagy vita kerekedett Bechler Péterrel, a főváros szociáldemokrata polgármesterével. Olyan információink voltak, vagy legalábbis olyan feltételezések, hogy a Szociáldemokrata Pártból indult ki ez az akció. Mi jól ismertük Prohászka tevékenységét, és nem a szobrot védtük, hanem módszerbeli kifogásaink voltak. És figyelembe kell vennünk azt az időt is, amelyben ez történt.”⁴⁶⁰

Ha Goda nem is említi, az elkövetők szűkebb körét is ismerték. Ha utánanézzük a korabeli forrásokban, egyértelmű, hogy már a kortársak jelentős része is Faludyt tudta vagy gyanította az eset mögött.

Először a Világ céloz erre. „A fiatalembereket értesülésünk szerint a világszerte ismert magyar költő és műfordító vezette.”⁴⁶¹ Nem véletlen, hogy éppen a Világ volt a legjobban értesült napilap: szerkesztője, a már említett Supka Géza, a Polgári Demokrata Párt elnöke, szabadkőműves nagymester régóta atyai viszonyban állt Faludyval: korábbi folyóiratában, a *Literatúrában* jelent meg Faludy háború előtt írt legtöbb cikke,⁴⁶² míg 1935-ben a költő egy verset ajánlott neki.⁴⁶³

Majd három hét késéssel hasonlóan finom utalás jelent meg Faludy részvételére az ellenoldal hetilapjában. A katolikus Új Emberben a Prohászka-ügy kapcsán többször is verset író⁴⁶⁴ Kunszery Gyula (1906–1973) Garay János *Kontját* dolgozza föl, nagyobb politikai élel, mint irodalmi becsvággyal.

⁴⁵⁹ *Elítéljük*, Szabad Nép, 1947. ápr. 29., 3.

⁴⁶⁰ GODA GÁBOR, *Szülőföldem*, Budapest, Bp., 1989, 62–63.

⁴⁶¹ *Felvonulások, tüntetések a ledöntött Prohászka-szobornál*, Világ, 1947. ápr. 29., 5.

⁴⁶² *Rotterdam* Erasmus, *a modern kételkedés-evangélium apostola*, *Literatura*, 1935/19, 292–297.; *De profundis*, *Literatura*, 1935/21., 321–323.; *A misztifikáció védelmében – A 165 éves Osszián*, *Literatura*, 1936/3., 33–36.; *Dr. Ludwig Börne*, *Literatura*, 1936/9., 138–142.; *Pietro Aretino*, *Literatura*, 1938/3., 41–46.

⁴⁶³ *A judeai helytartó*, Magyar Hírlap, 1935. jún. 9., 27.

⁴⁶⁴ Vö. PÓTÓ JÁNOS, *i. m.*, 31.

Garay u[t]án írta: Kunszery Gyula

Négy-öt süvölvény Pestre tart
Szobor-döntésre kész,
Négy-öt suhanc „baj”-társ előtt
György, a kemény vitéz.

Mind hősök, mind férfiak,
Ezért vártak, amíg
Az éj sötétje ellepi
Pest város útjait.

Prohászka Ottokár előtt
Megállnak zordonan;
Szemükben a dühödt harag,
S a kar hatalma van.

A Püspök áll talapzatán,
Kezében bronz-kehely.
„Fasiszta pap” – szólt György vitéz –
Nem méltó rád e hely!”

Szólott haraggal s bosszúsan,
A négy-öt összenéz,
S négy-öt suhanc „baj”-társival
György, a kemény vitéz

S az ércalak mit sem felel,
Inkább ledőlni kész;
„Kötél nyakára!” – így kiált
György, a kemény vitéz.

S a drót-kötél meglendül és
Feszíti öt suhanc;
S Prohászka püspök, jaj neked,
A mélybe lezuhansz.

S bár lelked húsz év óta már
A mennyekben lakó,
Fejed levágja zordonan
Egy óriás bakó.

A hősi tettnek végivel
A négy-öt összenéz,
Négy-öt suhanc „baj”-társival
György, a kemény vitéz.

S a néma légben nem vegyült
Csak legkisebbke zaj,

És a tömegnek ajakán
Sem kél a zord moraj.

Most senki nem panaszkodik,
Hogy lelkükön mi rág,
Csak a szobornak csontjait
Borítja sok virág.

És Hozzád száll fel halk fohász,
Isten, ki fent ítélsz:
„Ne sújts, nem tudja mit csinál
György a kemény vitéz.[”]

Jegyzet: A versben szereplő „György” természetesen csak képzelt alak. A vers ritmusa – a Garay-féle, de ma már nem használatos „Kont” név helyett – egy egyszótagos keresztnév alkalmazását kívánta.⁴⁶⁵

Kunszery viszont nem volt Faludy ismeretségi körének tagja, ha ő hallott a költő részvételéről, másoknak is ismerniük kellett az esetet. Így is volt.

Az ősszel a Demokrata Néppárt színeiben képviselővé választott Kunszery október 8-án a pornográf sajtótermékek mellett a „Prohászka-szobor ledöntése tárgyában” is interpellációt nyújt be a belügyminiszternek.⁴⁶⁶ A jegyzőkönyv tanúsága szerint nemcsak ő, hanem ellenzéki képviselőtársai is tudták, hogy Faludy volt az elkövető.

„[F]olyó év április 22-egy egy szombatról vasárnapra virradó hajnalon ismeretlen tettesek (*Felkiáltások a magyar demokratapárt oldalán*: Dehogy ismeretlenek!) ledöntötték Prohászka Ottokár szobrát. (**Erős Gyula** (f[üggetlenségi párt]): »Éljen Faludi!«)⁴⁶⁷ „Ezt egy kis társaság, ha a pletykák nem hazudnak, azt mondhatom, egy »kis Faludi-társaság« csinálta. (*Élénk derűtség és taps az ellenzékben.*) Nem a nagymultú irodalmi társaságra gondolok, mert az általában aktív tevékenységet nem szokott kifejtteni. (*Felkiáltások a magyar demokratapárt oldalán*: Faludy György! – **Kováts László** (m[agyar] d[emokrata néppárt]): Mindenki tudja, Rákosi Mátyás is tudja!”⁴⁶⁸

Érdeemes megfigyelni, hogy a Faludyra vonatkozó célzások nem pusztán Kunszery pártjának padsoraiból érkeztek, s az amúgy az interpelláció többi részén hasonló stílusban közbekiabáló baloldal milyen csendben volt a Prohászka-ügyben.

Maga Faludy jóval később szánta rá magát, hogy bevallja: ő döntötte le a szobrot. Először a torontói Menorában egy 1968-as cikkében,⁴⁶⁹ majd a hazai közönségnek két

⁴⁶⁵ Új Ember, 1947. máj. 11., 3.

⁴⁶⁶ *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlés naplója*, I, Bp., 1948., 159.

⁴⁶⁷ *I. m.*, 160.

⁴⁶⁸ *I. m.*, 160–161.; kiemelések az eredeti szövegben.

⁴⁶⁹ *Az elfuserált Fouché*, Menora. 1968. jún. 27., 5.

interjúban, 1987-ben az Új Tükörben és 1999-ben a Szombatban.⁴⁷⁰ Mindhárom esetben egybevágoan írja le a történeteket: Károlyi kérését és a tettet követő ávós kihallgatást.

Károlyi érintettségét elsőként maga a volt miniszterelnök írta meg visszaemlékezéseiben. „Az erkélyre lépve a parkot néztük, mely ekkor közkertként szolgált. A közepén észrevettem egy nagy szobrot. Az én időmben még nem volt ott. «Ki az?» – kérdeztem szomszédomtól. Nyomasztó csend követett. Rossz látásom megóvott attól, hogy fölismerjem. «Ki az?» – csökönysködtem.

Titkárom, a megértő Havas, fülembé súgta: «Prohászka püspök».

Mélypont. Prohászka püspök a fehérterror patrónusa volt, az egyik legbuzgóbb ellenfele a szocialistáknak. Mint liberális, nyitott pap kezdte, ezért kértem meg esketésünkre az első világháború alatt.

«Ennek, attól tartok, mennie kell, ha azt akarják, hogy itt éljek» – mondtam, hátat fordítva a püspöknek.

Különösnek tűnt, hogy az egész elmúlt évben a kormány nem mozdította el ezt a Gessler-kalapot, amit azért tettek ide, hogy megsértsék az őszirózsás forradalmat. Később azt hallottam, hogy a szociáldemokraták kérték eltávolítását, de a klerikális kártyát kijátszó kommunisták ragaszkodtak maradásához.⁴⁷¹

„Két évvel később az éjszaka közepén a telefon csöngése ébresztette föl [Károlyiné Andrassy] Katust. Egy hang azt mondta: «Épp most romboltuk le a püspököt, már rég meg kellett volna tenni.»

A következő nap az újságok a merénylettel voltak tele. Pár szociáldemokrata diák tette. A kommunisták lármáztak ellene, és a bűnös megbüntetésével fenyegettek. A klerikális ifjak, megtalálva az érintetlen fejet, visszatették a talapzatra, virágokkal övezték, tragikus fényt kölcsönözve neki.⁴⁷²

Faludy a gyűlölet egy személyes okát is említi, Prohászka antiszemitizmusa mellett. „A fő ok azonban az volt, hogy barátomat, Károlyi Mihályt gúnyolta, születési hibáját felemlegetve farkastorkú gazembernek nevezte. Gyűlölte Károlyit. Horthyék viszont Károlyi elleni bosszúból éppen az ő palotájának a kertjében állíttatták fel a szobrát.”⁴⁷³

⁴⁷⁰ „Az, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. Faludy György költővel beszélget Dési János, Szombat, 1999/2, 14.

⁴⁷¹ Michael KÁROLYI, *Memoirs of... Faith Without Illusion*, London, 1956, 318.; Mivel a magyar kiadást meghúzta az (ön)cenzúra, itt és a következő részletben az angliai első kiadást használtam, Andrassyné fordítását magam ültettem vissza.

⁴⁷² Uo., 318.

⁴⁷³ „Az, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”. Faludy György költővel beszélget Dési János, Szombat, 1999/2, 14.

A háborút követően szinte kultikusán tisztelt hajdani kormányfő érintettségét a kortársak kínosan kerülték. A Károlyi-palotában tett látogatásáról, az őt ott ért inzultusról részletes visszaemlékezésünk van,⁴⁷⁴ a Prohászka-szobor eltávolítására vonatkozó kérését azonban nem említi. És a döntés után is csupán egyetlen sajtótermék, az ellenzéki Független Magyarország keverte bele nevét, s nem csupán a már idézett részletek kapcsán. „Az előzményekhez tartozik, hogy a felszabadulás után sokan követelték a szobor eltávolítását ebből a parkból. Ennek a nézetnek adott kifejezést hazatérése után *Károlyi Mihály*, a második köztársaság elnöke is, amikor csodálkozva jelentette ki, hogy Prohászka szobra még mindig a helyén van.”⁴⁷⁵

A költő szerint a levelek kudarca után fordult a politikus hozzá. „Károlyi, miután hazajött, háromszor is kérte az érseki helynököt, hogy az ő költségére távolítsák el a szobrot. De nem tették meg. Egy év várakozás után Károlyi megkért, hogy döntsem le a szobrot.

– Miért gondolta Károlyi, hogy a szobordöntögetéshez is jól ért?

– Barátok voltunk, tudta, hogy én vállalkozó szellemű vagyok. Le is döntöttük a társaimmal.”⁴⁷⁶

Mint a korábbi idézetekből láttuk, Faludy szerepét az elkövetésben a korban sokan ismerték. Nem lehetett ez rejtve a rendőrség számára sem: másnap reggeli kihallgatását legbővebben 1968-ban foglalta össze. „Péter [Gábor], igen udvariasan megkérdezett: tudomása szerint költő vagyok, tehát miért döntöttem le Prohászka szobrát? Avagy Budapest szobrait magántulajdonnak tekintem? Azt feleltem, hogy Pest szobrainak nagyrésze köztulajdonban van. Nem így Prohászka Ottokár szobra, mely Károlyi Mihály palotájának kertjében áll. Ahhoz, hogy Károlyi Mihály kertjében mit csináljak, Károlyi Mihályon kívül senkinek semmi köze. Megnyugtatózására közöltem, hogy Károlyi az elmúlt év során több ajánlott levelet küldött a kardinálisnak és az érseki helynöknek. A levelekben elmagyarázta, hogy Prohászka halálos ellensége volt és ezért nem kívánja, hogy a püspök szobra kertje közepén álljon. Szíveskedjenek a szobrot az ő költségén elvitetni. A levelekre nem érkezett válasz. Ezért döntöttem le tegnap, Károlyi kérésére, a szobrot. Előbb azonban megnéztem Borberek Kovács Zoltán szobrászművész barátommal, aki kijelentette, hogy a szobor értéke zérus.

Közben Péter Gábort többször hívták telefonhoz. Egyre savanyúbb ábrázattal tért vissza, amiből arra következtettem, hogy mind Károlyi, mind a szocdem párt vezetősége

⁴⁷⁴ GODA GÁBOR, *i. m.*, 44–46.

⁴⁷⁵ *Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.

⁴⁷⁶ „*Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?*”. Faludy György költővel beszélget Dési János, Szombat, 1999/2, 14.

intézkedett.⁴⁷⁷ Megjegyzem, később már a kispazda Tildy Zoltán köztársasági elnöknek tulajdonította kihozatalát.⁴⁷⁸

Feltűnő viszont, hogy három évtizeddel később hosszás védőbeszédét már teljesen elfeledte. „Mire beértem, Péter Gábor már megkapta az értesítést, úgyhogy amikor meglátott, azt mondta: szervusz, gyere velem reggelizni. [...] Azt feleltem, hogy nem megyek veled reggelizni, de el sem megyek, amíg azokat a fiúkat el nem engedik, akikkel együtt döntöttük le a szobrot, és akiket szintén bevittek. Elengedték őket, s újra hívott reggelizni. Megint azt válaszoltam, hogy nem. Mire ő: »fogsz te még itt reggelizni«. Igaza lett.”⁴⁷⁹

Miután a szobordöntés ügyében tényleg a rendőrség államvédelmi osztálya nyomozott⁴⁸⁰, bármelyik változat is igaz, mindenképp őriz ez ügyben érdekes információkat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára – melyek publikálása azonban 2036-ig támadható.

A szobor sorsához tartozik, hogy a tulajdonos főváros bár rögtön megjavíttatta,⁴⁸¹ mivel csak egyházi területen lett volna hajlandó fölállítani, az ügy negyedfél évtized után fejeződött be. Csak 1982. május 24-én állították föl Székesfehérvárott, ahol máig látható.

5.3.2. Recsk

Az 1950 és 1953 között működő recski kényszermunkatábor létrejöttének egyiként voltak politikai és gazdasági okai. A nem megbízható emberek internálása, GULAG-jellegű munkára fogása, valamint a kőbányászati munkaerőhiány, az első ötéves terv nagy építkezései egyiként okolhatók a tervért. A Recsktől négy kilométerre lévő Csákánykő hegyen nyitottak andezitbányát, ahol mintegy 1750 politikai fogoly és ötszáz köztörvényes bűnöző fordult meg.⁴⁸²

Faludy 1950 októberétől 1953 szeptemberéig raboskodott Recskén. A kemény fizikai munka – kőtörés, erdőirtás –, a büntetőbrigádokba való beosztás mellett az ávosok veréseiről

⁴⁷⁷ *Az elfuserált Fouché*, Menora. 1968. jún. 27., 5. Gyakorlatilag ugyanezt ismételte meg halála előtt: Károlyi három levelet írt az érseki elnöknek, Borberek-Kovács két fillérre taksálja a szobor értékét, Péter Gábor reggelizni hívta: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 106–107.

⁴⁷⁸ „*Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?*”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 14.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 107.

⁴⁷⁹ „*Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?*”. *Faludy György költővel beszélget Dési János*, Szombat, 1999/2, 14.; vö. még: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *i. h.*

⁴⁸⁰ *Kijavítják és egy fővárosi köztéren állítják fel a ledöntött Prohászka-szobrot*, Hirlap, 1947. ápr. 29., 2.

⁴⁸¹ Számlája: BFL XXIII. 114.3835/ 1950–51, vö. PÓTÓ, *i. m.*, 31.

⁴⁸² A szám a legfrissebb összefoglalóé: DONÁT Ármin, vitéz, *Búcsú Recsktől*, Szombathely, 2006, 19. Névsor itt (92–113.), valamint SZTÁRAY és BÖSZÖRMÉNYI alább hivatkozott könyveiben.

is vannak kortárs beszámolóink. Saját elbeszélése szerint „[t]izenegy fogamat kipofozták, egyik fülemre siketre vertek és kevés híján ottmaradtam.”⁴⁸³ Viselkedéséről későbbi pártállástól függetlenül elismeréssel szóltak rabtársai. „Faludy példát adott, hogyan kell ellenállást tanúsítani minden mozdulattal, hogyan kell egy politikai fogolynak viselkednie.”⁴⁸⁴

És Faludy ezt a példaadó szerepet is lelkesen játszotta. A recski társaság tagja, számukra adta ki külön kötetként 1983-ban a Börtönverseket. Megírja élményeit versben és prózában, beszámolót küld Sztáray Zoltán könyvéhez,⁴⁸⁵ szerepel Böszörményi Géza a témát boncoló egyik filmjében, a másikban pedig egyenesen címszereplő. Központi szerepére jó példa, hogy még a nevében is a politikai paletta másik szegmensét erősítő Recsk-monográfus, vitéz Donát Ármin háromoldalas bevezetőjében háromszor is megemlíti Faludy nevét.⁴⁸⁶

Ennek a tökéletes szerepalakításnak legalább két alapvető dimenziója elkülöníthető: a táborigény viselkedés – az örökkel való szembenállás, a mindennapokban megőrzött humor, az esti előadások –, valamint az utóélet, a későbbi krónikási szerep, a recski mindennapok megőrzése és piedesztálra állítása, versben és prózában, sőt politikai jellegű tettekben is. Tulajdonképpen már táborbeli viselkedésében megfigyelhető e kettősség. Hiszen mind az önképfarmáló Faludy, mind a kortársak által is számtalanszor megörökített recski élmények közül is már két központit emelhetünk ki: a pillanatnyi kitartást mutató esti előadásokat, valamint az utókornak szóló, szóbeliségben írt és őrzött verseket.

A Jónás Pál által említett „ellenállás” legendássá vált, Faludy által is gyakran megírt jelképe a „recski szabadegyetem”.⁴⁸⁷ „És már kezdtünk elállatiasodni, amikor aztán lassan rájöttünk arra, hogy összeüljünk. Holtfáradtak voltunk ugyan munka után, de amikor a barakkban leoltották a villanyt, kis csoportok alakultak, akiket eleinte a többiek lehurrogtak, és aztán mindenki irigyelte őket, és csatlakozott hozzájuk” – emlékezett vissza Faludy.⁴⁸⁸

Nyeste Zoltán atomfizikáról, Jónás Pál és Sztáray Zoltán közgazdaságtanról, Cseh Ödön csillagászatról adott elő. Görgey Guidó filmek, színdarabok, regények szüzséjét idézte föl: fél-háromnegyed órás folytatásokban ismertette a Monte Cristo-történet mellett Mikszáth, Dosztojevszkij, Flaubert s Dickens műveit. Rainprecht Antal veszprémi főispán Shakespeare-t

⁴⁸³ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26., Ahogy tetszik II.

⁴⁸⁴ JÓNÁS PÁL, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 8.

⁴⁸⁵ SZTÁRAY ZOLTÁN, *Csákánykő. A recski kényszermunkatábor*, Bp., 1997, 258.

⁴⁸⁶ DONÁT ÁRMIN, vitéz, *Búcsú Recsktől*, Szombathely, 2006, 49.; ERDEY SÁNDOR, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴, 10. és 12.

⁴⁸⁷ *Jegyzetek a kor margójára. A Zétény-Takács törvény*, Magyar Hírlap, 1991. nov. 30., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. máj. 16., Ahogy tetszik II.

⁴⁸⁸ BÖSZÖRMÉNYI GÉZA, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 223.

szavalt magyarul és angolul, Böszörményi Géza a Toldit mondta föl, Czebe Valér pedig Mozart-operákat füttyült végig és zenei lexikont szerkesztett.⁴⁸⁹

A művelt, kalandos életű, jó emlékezőtehetségű, műveiben is anekdotikus Faludy, aki a pajzánságot sosem vetette meg, hamar az egyik központi mesélővé vált – ahogy ezt három recski fogoly visszaemlékezése is bizonyítja.

Faludy György: „Az én szalmazsákomon, cuccomon, ahogy mondtuk, tizenketten szoktunk összeülni. Egri, Gábori, Garamvölgyi, Berzsényi – ezek feküdtek közvetlenül mellettem, aztán Domokos, a vágóhídi mészárosgyerek”.⁴⁹⁰

Egri György: „Hát természetesen a legnagyobb mesélő Faludy György, a költő volt, aki nemcsak példátlan tudású és legalább öt tudományágban messze egyetemi előadói szint fölött álló, hanem csodálatos meséket tudott mondani utazásairól a világ minden részében. Ez nemcsak tanulságos volt részünkre, ez adta meg nekünk azt a tudatot, hogy van külső világ, hogy létezik egy másik nem is, nemcsak férfiak, hanem nők is vannak a világban.”⁴⁹¹

Jónás Pál: „Faludy hamarosan a tábor egyik szeretett és nagyrabecsült rabja lett. Este felmáztunk a cuccára, fáradtan, tele sebekkel, éhesen, de mégis valami szellemi táplálékot akartunk. «Gyurka» – kérleltük –, «mondj egy történetet». A történetek valahogy így kezdődtek: «Biztos vagyok benne, hogy valamennyien emlékeztek az esetre, mikor Muhamed Abu Bekr ibn Rushd al-Kordobi, – mi ezt az embert Averoesznek hívjuk –, megegyezést kötött Jusef ben Judával, az orvossal. A tervük az volt, hogy kiderítik a túlvilág misztériumait. Megegyeztek, hogy az, aki előbb hal meg... – és a keleti történet folytatódott a sötétben. Valami borzongást éreztünk a hátgerincünk táján és hálásak voltunk a mesélőnek, aki adott számunkra valami kárpótlást a napi embertelenségekért, a megalázásért, az örökös félelemért.”⁴⁹²

A Faludy által legrészletesebben a Menorában leírt recski „szabadegyetem” nem korlátozódott az esti órákra. „Ha kellett, rendelésre mesélt elcsüggedt bajtársai szórakoztatására, nemcsak a munkahelyen, de még a sorakozó vagy létszámolás alatt is.”⁴⁹³

Érdeemes megemlíteni, hogy a fogság-irodalom tanúsága szerint az ilyen kulturális ellenállás korántsem egyedi. A Faludy által egyébként jól ismert⁴⁹⁴ Kazinczy hosszasan kopogtatva öt órán át a lélek halhatatlanságáról és a feltámadásról beszélgetett brünni

⁴⁸⁹ BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 219., 221.; DONÁT Ármin, vitéz, *Búcsú Recsktől*, Szombathely, 2006, 49.; ERDEY Sándor, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴, 219. és 77–78.; SZTÁRAY Zoltán, *Csákánykő. A recski kényszermunkatábor*, Bp., 1997, 54–55.

⁴⁹⁰ BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 223.

⁴⁹¹ BÖSZÖRMÉNYI Géza, *i. m.*, 221.

⁴⁹² JÓNÁS Pál, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 8.

⁴⁹³ ERDEY Sándor, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴, 220.

⁴⁹⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 354.

várfogságában, de a *Fogságom naplója* beszámol Ruzicska és Martinovics zeneszerzéséről is. Kuncz Aladár *Fekete kolostora* arisztokratikus csevegéseket éppúgy megörökített, mint az internálótáborban rendezett színelőadásokat. S az összes említett magyar szerző ismerete nélkül született, a napóleoni háborúk idején játszódó történelmi regényben is olvashatunk a recskiekhez hasonló előadássorozatokról,⁴⁹⁵ valamint színre vitt *Othellóról*. Márpedig a recski foglyok jelentős részének már lehetett tapasztalata a fogság túlélésben: számosan korábban megjárták a koncentrációs táborokat is – melyekből szintén van adatunk hasonló összejövetelekről.⁴⁹⁶

De a fasori gimnázium hajdani eminens diákjának kultúrahintő cselekedetein is túlvezet a mindennapi ellenállás, túlélés. Jellemző, hogy nem pusztán maga tartotta magát a pokolban is víg napokat megélő golliard-nak, hanem a kortársak is ezt a képet megerősítő anekdotákat örökítettek meg. Így Egriékkel – az amúgy kitalált – Knöpfel Rudolfnak, a háromszögeléses cipőfelsőrész-készítés föltalálójának a születésnapját ünnepli,⁴⁹⁷ máskor pedig a „Fáradt már az ember teste, / B....ik verset írni este!” rigmussal szúrja ki a tőle verset rendelő ávós szemét.⁴⁹⁸

De a későbbiekben tárgyalt – Faludy által értelmezett, így az eredetitől természetesen eltérő – Villon-maszkot a bebörtönözöttség elviselése mellett az állandó versírás, a rabságba vetők elleni durrogás is jellemezte.

Hogy ezek a versei mennyire központiak, talán csak a villoniádákhoz foghatók az életműben, jól jellemzi megjelentetésük. E verseket tudatosan kötetbe tervezte, s összegyűjtött *Verseiben* máig nem a megírás sorrendjében szerepelnek: a hasonlóan megtervezett, ám később szerkezetében kronologikusan átalakult *A pompeji strázsán, Villon balladái* (Száz

⁴⁹⁵ „Saját börtönünkben és a többi hatban egyes foglyok iskolákat szerveztek, amelyekben körülbelül a világ minden tantárgyát tanították – voltak iskolák navigáció, kötés, szabászat, borotválás, vívás, tánc, francia, német, spanyol nyelv számára, azután főzőiskolák, matematikai, bokszt, festészeti, faragási, latin, görög tanfolyamok, sakktanítás és földrajzi oktatás; sőt voltak iskolák, amelyekben szerencsejátékokat, teológiát és hegedülést tanítottak.

Már nem tudok minden tantárgyra visszaemlékezni, amit Dartmoorban tanítottak, de azt tudom, hogy egy pennyért óránként mindenkit minden szakmában kiképeztek, feltéve hogy az illető valóban akart valamit tanulni.” : ROBERTS, Kenneth: *Ki az úr a tengeren?*, [Bp.], 1993, 167.

⁴⁹⁶ „A hosszú téli estéken, amikor nem mentünk munkába, lefekvéskor a szobatársak megkértek, hogy meséljem el valamelyik könyv tartalmát. Bús Fekete László Szerelimből elégtelen című művét választottam, mivel azt olvastam otthon utoljára, és kívülről tudtam. Mindegyik fogolytársam lemondott a láger legértékesebb kincsének egy darabjáról, a kenyérről, csak azért, hogy nekem adják, és legyen erőm mesélni. Sokáig emlegették, hogy milyen jó érzés volt engem hallgatni, mert legalább egy kis időre megelégedtek arról, hogy hol is vannak” – írta Strba Sándorné Herz Ilona az allendorfi lágerről (STRBA Sándor, LANG Tamás, *Az érsekújvári zsidóság története*, Pozsony, 2004, 168.). De megemlíthető az oberhohenelbei lágerben Kasticher-Hirt Lili körül kialakult női irodalmi csoport is (A Jad Vasem 2007-es női kiállításának adatai nyomán).

⁴⁹⁷ GYÖRGYEI Ferenc Aladár, *Lágerhumor*, Bp., 1990, 78–79.

⁴⁹⁸ ERDEY Sándor, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴, 245.; vö. még: BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 350.

szonett ciklus és) *Kétszáz szonett* kötetekkel szemben e tulajdonságát megőrizte s így egyedülálló az életműben.

A versek sorrendjét főszövegük első betűjének ábécérendje jelzi.⁴⁹⁹ A gyűjteményből két mű elveszett. „Az egyik a G betűvel kezdődő költemény, melyről nem tudom, mi is volt, a másik a T betűvel kezdődő (*Tizenöt éve, sírgödrödnél Szárszón*), ezt a recski fogdán írtam 1952 decemberében, Attila temetésének tizenötödik évfordulóján.”⁵⁰⁰

A kezdőbetűk kiadta kötetbeli pozíció érdekes problémákat is fölvet. Hiszen valószínűsíti valamilyen kompozíció meglétét már az első datálások idejére (két júliusi és két „nyári” költemény), mely igen közel van júliusi elejei letartóztatásához. Jó példa a legelső versek témája és keletkezésük időpontja. Az első három mű történelmi: aradi vértanúk (1950. október), Dózsa György Lőrinc papja (1952), kuruc kapitányok (1952); majd felesége következik (1950. szeptember). Vagyis a nevezetes *Zsuzsának – a tömlöcből* vers megszületése előtt eldöntötte, hogy a következő hónap október 6-án ír egy verset Abencourtékról? A kötet második fele, 1950 ősztől már nagyjából követi a kronologikus rendet, leszámítva a korábbi hézagok 1952-es kitöltését. De ebben is vannak rejtélyek: így vajon amikor beharangozott kivégzését várta, valóban képes lett volna egyetlen éjszaka 126 sort költeni és memorizálni családjáról (*Emlékezés egy régi udvarházra*)?

A versek írásáról társai tehát tudtak, de e művek három évtizeden át csak folyóiratokban jelentek meg. (Elsőként már 56 nyarán a *Zsuzsának – a tömlöcből*.⁵⁰¹) Így a „tégy tanúságot” gesztusa a költő Faludy esetében a prózát jelentette. Mint láttuk, a megtagadott ifjúkori írásokat – így az első fennmaradt emlékü érettségi előtti novellát⁵⁰² – leszámítva épp az első emigráció és Recsk emlékeinek kiírása indította el Faludyt a szépprózairás útján. Melyet aztán haláláig művelt, önéletrajzi munkák és regények formájában egyaránt.

A Pokolbeli víg napjaim megszületését, szövegvariánsait dolgozatomban korábbi részében már bemutattam. Itt csak a korabeli hasonló művek között kell még elhelyezni. Mert hatásosan hangzik Pomogáts azon állítása Faludyról, hogy „A recski kényszermunkatábor történetéről ő adott először igen szuggesztív személyes és epikai beszámolót”⁵⁰³ – csak éppen

⁴⁹⁹ [A]zt igazán nem kérhettem barátaimtól, hogy e könyv tartalomjegyzékét is bevágják. [...] Így fundáltam ki, hogy e könyv verseinek sorrendjét kezdőbetűik adják meg: A-ról Z-ig.”: *Börtönversek*, Bp., 1989. 93.

⁵⁰⁰ *Börtönversek. 1950–1953*, Bp., 1989, 92. A müncheni első, 1983-as kiadás egyetlen hazai példánya az OSZK-ban sajnos jelenleg lappang.

⁵⁰¹ Irodalmi Ujság, 1956. jún. 30., 3.

⁵⁰² *A budapesti ág. hitv. ev. gimnázium és a vele kapcsolatos evangélikus internátus értesítője az 1927/28. iskolai évről*, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1928, 32.

⁵⁰³ POMOGÁTS Béla, *Faludy György kilencven esztendeje*, Forrás, 2000/9, 45.

támadható. Visszaemlékezése előtt már megjelent Földváry-Boér Elemér és Sztáray Zoltán könyve Recskről.⁵⁰⁴

Könyve és a Recskről született cikkek⁵⁰⁵ mellett azonban legalább ennyire jelképes Faludy vezérszerepe a Recskről emlékező társaságok, szervezetek, megemlékezések körében. Szép példa a rendszerváltással összekapcsolódó Böszörményi-film, a *Faludy György, költő*. Az ismert alkotás – a rendező miatt is – leginkább a kényszermunkatáborról szóló hosszas beszámolóival aratott sikert a maga korában.⁵⁰⁶ S legalább ennyire jelképes volt Faludy szakítása a radikalizálódó recski veteránokkal: 1993 végén inkább Göncz Árpádékát választotta, nem az MDF-fel választási szövetségre lépő, az államfőt bíráló Recski Szövetséget.⁵⁰⁷

5.3.3. Az emigráns

„Egy éve még remélni mertem,
vártámon állva Pest felett.
A szenny kiáradt, mint a tenger,
azóta megtanultam, nem kell
hősködni, hogyha nem lehet.”⁵⁰⁸

Faludy halála előtt befejezett – bár mint láttuk, inkább összecsapott – kötetében egy érdekes számítási módszert használt a külhoni tartózkodás mérésére. A gyermek- és kamaszkor 18 éve nem számít. A maradékból „öt év egyetemmel, az első emigráció hét és a második harminckét esztendejével negyvennégy esztendő töltemet külföldön, és csupán tizenhatot Magyarországon.”⁵⁰⁹ Amihez mi persze hozzátehetjük az öregeken itthon töltött 18 évet – de hosszát tekintve így is jelentősebb az idegenben eltöltött életszakasz.

Ebből joggal következik, hogy Faludy énképének egyik fontos szegmense az emigráns alakja. Ifjan ez szervesen épült a vagabond, villoni kóborló diák alakjához, 56 után pedig a politikai száműzött szerepéhez, az általa is gyakorta hivatkozott⁵¹⁰ mikesi hagyományhoz.

⁵⁰⁴ FÖLDVÁRY-BOÉR Elemér, *A kiszolgáltatottak*, München, 1957; SZTÁRAY Zoltán, *Souvenir du camp de concentration*, Paris, 1957; SZTÁRAY Zoltán, *Death Camp at Recsk*, Washington, 1958

⁵⁰⁵ Pl. *Jegyzetek a kor margójára – Sztáray Zoltán barátomnak*, San Bernardino, California, Magyar Hírlap, 1994. ápr. 23., Ahogy tetszik II.

⁵⁰⁶ Ennek írásos nyomára példa: KOLTAI Ágnes, *Faludy György, költő*, Új Tükör, 1988. okt. 9., 28–29.

⁵⁰⁷ Cs. H., *Faludy György és Egri György kilépett a Recski Szövetségből*, Magyar Nemzet, 1993. dec. 3., 1. és 5.

⁵⁰⁸ *Ezerhétvencnyolcvankilenc fordulóján*, Korunk, 1939/7–8, 642.; A már bemutatott *A pompeji strázsánra* utaló vers soha többé nem jelent meg nyomtatásban.

⁵⁰⁹ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 254.

⁵¹⁰ Pl.: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 51.

Akár életútjának két emigrációja alatti eseményeit, akár az irodalmi életben ekkor betöltött szerepét vizsgáljuk, két gyökeresen különböző korszakot különíthetünk el.

Első emigrációja 1938 decemberétől 1946 júniusáig tartott.

Első pillantásra meglepő lehet, hogy egy induló, sikeres költő, közvetlenül két új kötetének, a saját *A pompeji strázsán* és a fordítás *Dicsértessék!* megjelenése után emigráljon, különösen, hogy állítása szerint már két esztendeje érlelődött benne az elhatározás. Bár Faludy erre hét magyarázattal is előállt, a magyarázó fő ok politikai volt.

Ahogy halála előtt fogalmaz: 1938 végén „reménytelen volt a helyzet Magyarországon”.⁵¹¹ Magyarország ekkor Ignóus Pál szavaival fasiszta ország.⁵¹² A rendeleti úton kormányozni vágyó miniszterelnök Imrédy, a belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferenc, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője a később Faludyt is tollhegyre tűző Kolosváry-Borcsa Mihály. A legnagyobb vármegye élén Endre László. Az ország fegyverkezik, a hadsereg betör Csehszlovákiába. Korlátozzák a választójogot.

Bevezetik az előzetes sajtócenzúrát, a lapok majd harmadát betiltják, ezt Faludy külön is kiemelte.⁵¹³ Igaz, az arculatépítés ebben is fontos volt. A Magyar Hírlap, a Szép Szó, a Literatúra és a Pesti Napló megszűntére, így a publikációs lehetőségek hiányára hivatkozott.⁵¹⁴ Valójában ez így csak az első orgánumra igaz: a Literatúra az év végéig, a Szép Szó 39 nyaráig, a Pesti Napló 39 októberéig megjelent.

A fasizálódás további jele, hogy pártjának,⁵¹⁵ a szociáldemokratáknak gyűléseit betiltják, ahogy a Válasz estjeit is, a köztisztviselői karban nem lehet baloldali párttag.

Tavasszal elfogadják az első zsidótörvényt, s éppen külföldre távozásakor indul meg a másodiknak a vitája. Ez már Faludyt is érinti: nem a vallás, hanem két nagyszülő számít, márpedig – mint láttuk – Faludy ezt mindkét ágról teljesítette. S közben a fenyegető árny: az Anschluss révén a náci Németország a szomszédunk, ahol lezajlik a Kristályéjszaka.

Ebben a környezetben az alkotók tömegével választották az emigrációt: elég Faludy ismeretségéből Fejtő Ferencet, Ignóus Pált, Szélpál Árpádot, Németh Andort vagy Hatvany Bertalant említenem.

⁵¹¹ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 119.

⁵¹² IGNÓUS Pál, *Csipkerózsika. Budapesti és londoni emlékek*, Bp., 1989, 36.

⁵¹³ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 47.

⁵¹⁴ „Én soha nem kívántam elhagyni Magyarországot, akkor mentem el, amikor nem lehetett itt maradni. 1938 végén minden újság, ahova írtam, a Magyar Hírlap, a Szép Szó, a Literatúra, minden megszűnt, egyszerűen nem volt hova írnom, azonkívül cenzúra volt, tehát törölték az ember cikkéből javarészt mindazt, aminek füle-farka volt. Tehát mit csináljak itt. És még egy: akkoriban tagja voltam a magyar hadseregnek, zászlós voltam.”: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 75.; „A Szép Szó megszűnt, a Magyar Hírlap megszűnt, a Pesti Napló is megszűnt, nem volt hova írnom.”: *i. m.*, 170.; *vö. még i. m.*, 140.

⁵¹⁵ A cáfolatlan családi visszaemlékezés szerint 1931 óta párttag: *vö. FALUDY-KOVÁCS Fanny, Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 159.

A politikai környezetet, a zsidó- és baloldal-ellenességet egyéni életrajzi tényezők is kiegészítettek, melyeket Faludy a *Pokolbeli víg napjaim* elején számba is vett.⁵¹⁶ Az emigrációja előtti hónapban szerelt csak le második katonáskodásából: a felvidéki bevonuláskor egyszerre kellett szembesülnie a rongyosgárdisták antiszemitizmusával és a kitörő háború esetén következő frontszolgálat mindennapjaival. A másik politikai jellegű ok állítólagos sajtóperi elítélése. Faludy állítása szerint *A haláltánc-ballada* utolsó strófája miatt vádolták meg azzal, hogy parasztlázadást szítana, valamint a márciusi Anschluss után becsületsértési perek tömegét akasztották nyakába. A budapesti rendőrfőnök és az igazságügyi államtitkár figyelmeztetésére hagyta volna el az országot. Az igazság eldöntése e kérdésben további kutatásokat igényelne, melyek talán mégsem vezetnének eredményre a háborús iratpusztulás miatt. Az 1938-as *Fekete könyv* nem tartalmazza Faludy nevét – szemben például Fejtőével –, ugyanakkor igaz, hogy 1938–39-ben többek, így Illyés, Sárközi György, Kovács Imre, Féja Géza, Fejtő Ferenc megjárták a fogházakat.

A kifejezetten személyes okok közül a legfontosabb a szerelem. Faludy házas, de menekülne Ács Valéria elől. Ugyanakkor Párizsban várja Eva Scherff, a *Ballada F. Gy. szerelméről* műzsája. Mindezt kiegészíti utazási szenvedélye, valamint Fényes László meglátogatásának vágya.

1938 utolsó napjaiban⁵¹⁷ emigrált, Párizsba. Ha hihetünk állításainak, ekkori lakhelye az 1bis rue Lacépède alatti Hôtel du Cèdre.⁵¹⁸ Másfél esztendő után, mikor 1940. június 14-én

⁵¹⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 8–16.

⁵¹⁷ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 41.

⁵¹⁸ A *Bottin 1939*, Paris, 1939, 433–434. és *Bottin 1946*, Paris, 1946, 364–365. alapján ez az egyedüli, világháború alatt bezárt szálló az utcában: vö. „Jártam is a Rue Lacedpede-ben [!], hogy visszakapjam őket, de a hotel megszűnt.”: *Pokolbeli víg napjaim*, 39, Menora, 1969. jún. 28., 5.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. jún. 18., Ahogy tetszik II.

bevonulnak a németek, hajnalban sikerül elhagynia a várost, s pár napig Montauban-ban tartózkodik.⁵¹⁹ Amikor Bayonne-ban nem sikerül portugál vízumhoz jutniuk, kénytelen Marokkóba utazni.⁵²⁰ Az első emigráció francia korszaka kifejezett szegénységben telik. Ahogy ekkor írt versében, a beszédes című *Nincs visszatérésben* fogalmazott: „Nem hívott útnak ágy, se rakott asztal, / csupán e hűvös, néma becsület.”⁵²¹

1940 nyarától a következő júliusig⁵²² Marokkóban tartózkodik. Nyáron Casablanca⁵²³, télen Marrakes⁵²⁴ lakhelye, innen tesz sivatagi utazásokat Amár ben Nászerral: Khuribgába⁵²⁵, Mediúanon és Agadíron át, szeptemberben a számos versben megörökített Kasba Tadrába,⁵²⁶ végül február–márciusban elébb a Draa völgyét, Oarazátot és Zagorát,⁵²⁷ majd a Mauretániai-sivatagot, Bir Mohreint s a Kharb el-Ethel oázist keresi föl.⁵²⁸ Vízumügyben Rabatba utazik,⁵²⁹ továbbutazása előtt pedig a tengerparti és nemzetközi Tangerbe látogat.

⁵¹⁹ *Amerikai jelentés I.*, Haladás, 1946. febr. 14., 5.; „én, ki megjártam mind a hat világot...” 8. *Menekülés Délnek*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 13., 6–7.; *Amerikai jelentés II.*, Haladás, 1946. febr. 21., 6.; „én, ki megjártam mind a hat világot...” 9. *Menekülés Délnek*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 20., 6–7.

⁵²⁰ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 9. *Menekülés Délnek*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 20., 7.; „én, ki megjártam mind a hat világot...” 10. *Az utolsó hajó*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 27., 6–7.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 84–91.

⁵²¹ Népszava, 1940. ápr. 7. 12.; *Érzékeny utazás* cím alatt: *Őszi harmat után*, Bp., 1946, 20.

⁵²² *Levelek az utókorhoz*, Torontó, 1975, 29. A dátumot erősíti a Sevilleben és a hajón töltött hetek megfelelése a New York-i érkezéshez, valamint az itt megélt háborús események felsorolása („én, ki megjártam mind a hat világot...” 29. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 7., 8.), s egyben kizárja Pomogáts állítását, hogy augusztusban még Marokkóban időzne (POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000. 86.).

⁵²³ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 10. *Az utolsó hajó*, Dolgozók Világlapja, 1946. aug. 17., 22–23.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 55.

⁵²⁴ Egyik visszaemlékezése szerint „összel” költözik ide („én, ki megjártam mind a hat világot...” 23. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. okt. 26., 9.). Évekkel később pontos időpontokat megadva november elsejére teszi megérkezésüket (*Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 168. és 170. adataiból), de ennek ellentmond, hogy első megjelent kötetében marrakesi verset októberre datált (*Őszi harmat után*, Bp., 1947. 55.). Ugyanilyen ellentmondásos az elutazás oka („én, ki megjártam mind a hat világot...” 23. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. okt. 26., 9. és *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 167–168.): figyelmeztetés vagy kényszerlakhely. Lehetséges, hogy tudatos ferditéssel van hát dolgunk.

⁵²⁵ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 17–20. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. szept. 14., 7., szept. 21., 8–9., szept. 28., 8–9., okt. 5., 8.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 122–154.

⁵²⁶ *Őszi harmat után*, Bp., 1947. 42.

⁵²⁷ FALUDY György, ERIC JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991, 33.; *Őszi harmat után*, Bp., 1947. 57. és 61.; *Versek*, Bp., 2001, 203.

⁵²⁸ *Őszi harmat után*, Bp., 1947. 64. és 68.; *Levelek az utókorhoz*, Torontó, 1975, 27.

⁵²⁹ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 158.

1941. július⁵³⁰ és szeptembere⁵³¹ közt hajózat Amerikába: az úton megláthatja Cádizt,⁵³² Sevillát,⁵³³ Lisszabont,⁵³⁴ Bermudát⁵³⁵ és Havannát.⁵³⁶

New Yorkban a magyar emigrációból Vámbéry Ruzstem és Fényes László segíti.⁵³⁷ 1942 tavaszán⁵³⁸ Detroitban vállal munkát: majdnem három hónapig szerkeszti a *Detroiti Magyarorságot*.⁵³⁹ Visszatértekor több előadást tart New Yorkban, Clevelandben, New Brunswickban és Chicagóban.⁵⁴⁰ Egyre fontosabb szerepet tölt be az emigrációs szervezetekben: a *Szabad Magyar Mozgalom* titkára, a *Harc!* lap szerkesztője lesz,⁵⁴¹ márciustól megjelenő cikkei szeptembertől válnak rendszeressé.

1943 februárjának derekán bevonul katonának.⁵⁴² Kiképzésének helyszínei a New Jersey-i Fort Dix,⁵⁴³ az indianai Camp Atterbury Habsburg-légiója,⁵⁴⁴ végül egy hónapnál hosszabban csupán a missouri Fort Leonard Wood.⁵⁴⁵ Májusban St. Louisba,⁵⁴⁶ júniusban Alabamába⁵⁴⁷ kirándul. Szeptembertől⁵⁴⁸ egyetemi tanulmányokat végez és oktat: előbb a

⁵³⁰ *Levelek az utókorhoz*, Torontó, 1975, 29. A dátumot erősíti a Sevillában és a hajón töltött hetek megfelelése a New York-i érkezéshez, valamint az itt megélt háborús események felsorolása („én, ki megjártam mind a hat világot...” 29. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 7., 8.), s egyben kizárja Pomogáts állítását, hogy augusztusban még Marokkóban időzne (POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000. 86.).

⁵³¹ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987., 191.

⁵³² „én, ki megjártam mind a hat világot...” 29. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 7., 9.; „én, ki megjártam mind a hat világot...” 30. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 14., 9.; utóbbinak részben ellentmondva *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987., 191.

⁵³³ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 30. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 14., 8.

⁵³⁴ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 30. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 14., 9.; vö. [FALUD]Y [Györg]Y, *Portugália*, Népszava, 1947. szept. 17., 4.

⁵³⁵ *Amerikai jelentés I.*, Haladás, 1946. febr. 14., 5.

⁵³⁶ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 31. *A börtönből a felhőkarcolókig*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 21., 10.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987., 191.

⁵³⁷ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 33. *A börtönből a felhőkarcolókig*, Dolgozók Világlapja, 1947. jan. 11., 8–9.

⁵³⁸ Vö. *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 80. és 78. versek keltezése, utóbbi helyének detroiti voltáról: „én, ki megjártam mind a hat világot...” 38. *Manhattan szigetén*, Dolgozók Világlapja, 1947. febr. 15., 9.

⁵³⁹ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 204., 207.

⁵⁴⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 207–208.

⁵⁴¹ *I. m.*, 156.

⁵⁴² *A „Harc” szerk.*, [Sajnálattal...], *Harc!*, 1943. febr. 20., 1.

⁵⁴³ „én, ki megjártam mind a hat világot...” 38. *Manhattan szigetén*, Dolgozók Világlapja, 1947. febr. 15., 9.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 214–215.; időtartamban (két vagy egy hét) persze egymásnak ellentmondva.

⁵⁴⁴ *Amerikai jelentés III.*, Haladás, 1946. febr. 28., 2.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 216.

⁵⁴⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 220.; *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 92.

⁵⁴⁶ *Mars szekerén. 17. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 6., 7–8.; *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 87.

⁵⁴⁷ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 81.

⁵⁴⁸ A datálást nehezíti az ellentmondó „1943 végén” adat (*Amerikai jelentés V.*, Haladás, 1946. márc. 21., 2.). A szeptember végi dátumot az említett levelet egy évvel követő részletes visszaemlékezésben említett események támasztják alá (*Mars szekerén. 18. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 20., 7–8.; az említett szicíliai partraszállás dátumáról lásd például A. J. P. TAYLOR, *A második világháború képes krónikája*, Bp., 1988, 172–173.). Hogy ez az időpont a helyes, azt támasztja alá az említett levél(folyam) korábbi része (*Amerikai jelentés II.*, Haladás, 1946. febr. 21., 6.), mely szerint 1943 végén már San Franciscóban volt.

coloradói Fort Collinsban – ismét sokat kirándulhat: Yellowstone,⁵⁴⁹ Denver s környéke⁵⁵⁰ –, majd a wyomingi Laramie mellett,⁵⁵¹ végül a kaliforniai Palo Altóban, a Stanford Universityn.⁵⁵² Itteni kirándulásainak célpontja persze San Francisco.⁵⁵³

Az 1944-es esztendő kronológiáját lényegesen nehezebb tisztázni. Ezt a korszakot prózájában teljesen mellőzi, csak egy-egy versében írja meg háborús élményeit. (Ennek a humanista-szerep követése is az egyik oka, melyről a későbbiekben szólok.)

Versei és önéletrajzi írásai szerint az év jelentős részét a japán front különböző pontjain tölti: Kodiakon,⁵⁵⁴ az Aleut-szigeteki Attun,⁵⁵⁵ Új-Guinea,⁵⁵⁶ októberben Szamoa: Pago Pago,⁵⁵⁷ Gilbert-szigetek (Tarawa-atoll⁵⁵⁸), Tahiti.⁵⁵⁹ Végül a Fülöp-szigeteken sebesül meg.⁵⁶⁰ Van egy bizonytalan utalás első bevetésként Guadalcanal szigetére is.⁵⁶¹

Mindennek ellentmond egy 1946-os rövid összefoglalása. E szerint 1944 nyarán Sacramentóból Salt Lake Citybe, onnan Missouriba, végül már télen New Yorkba utazott.⁵⁶² Ezt a – mint alább kifejttem, kevésbé valószínűbb verziót – támasztja alá két versének keletzése, melyek szerint júliusban az oklahomai Tulsában,⁵⁶³ augusztusban a kansasi Pittsburgh-ben volt.⁵⁶⁴ Ahogy elgondolkodtató az is, hogyan tölthetett összesen három éjszakát a fronton,⁵⁶⁵ ha egyszer hat szigeten hónapokat töltött.

Bármelyik visszaemlékezése is az igaz, mindenképpen az életrajz egyik nagy csúsztatásáról van szó.

⁵⁴⁹ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 104–105.

⁵⁵⁰ *I. m.*, 101., 102.; *Mars szekerén. 21. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. okt. 11., 7–8.; *Mars szekerén. 22. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. okt. 18., 7.

⁵⁵¹ *I. m.*, 8.; A sorrend a visszaemlékezésben egyértelmű, így tévedés állhat két vers keletzése mögött: nem keletkezhetett augusztusban vers Laramie-ban és szeptemberben Fort Collinsban (*Őszi harmat után*, Bp., 1947, 96. és 103.).

⁵⁵² *Mars szekerén. 23. [24.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 1., 8.

⁵⁵³ *Amerikai jelentés V.*, Haladás, 1946. márc. 21., 2.; FALUDY György, Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991, 62.; Egyik ilyen kirándulásáról l.: *Mars szekerén. 27. [28.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 29., 8–9.; korábbi megállásról: *Mars szekerén. 24. [25.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 8., 8–9.

⁵⁵⁴ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 106.; *Magyarok a nagyvilágban*, Menora, 1968. máj. 13., 5.

⁵⁵⁵ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 199.; a két helyszínt általánosságban említve: *Mars szekerén. 30. [31.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. dec. 20., 8.

⁵⁵⁶ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 62.

⁵⁵⁷ *Levelek az utókorhoz*, Torontó, 1975, 65.

⁵⁵⁸ *Versek*, Bp., 2001, 228.

⁵⁵⁹ *Angol író ír... magyar író beszél. Délamerikai [!] utikaland [!]*, Menora, 1968. febr. 24., 3.; *Még egyszer: Óceánia, 100 könnyű szonett*, Bp., 1995, [CCXLVII]; *Az Orihéna hegy Tahitin, Viharos évszázad*, 2002, 40.

⁵⁶⁰ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 112–114., 128.

⁵⁶¹ FALUDY György, Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991, 63.

⁵⁶² *Amerikai jelentés V.*, Haladás, 1946. márc. 21., 2.

⁵⁶³ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 90.

⁵⁶⁴ *I. m.*, 94.

⁵⁶⁵ BÓTA Gábor, *Én voltam a kézirat. Beszélgetés Faludy Györggyel*, Kritika, 2006/2, 3.

A közkeletűen elfogadott véleményt, Faludy frontszolgálatát erősíti meg több tényező. Így tömegével vannak Faludynak olyan művei és visszaemlékezései, melyek csendes-óceáni élményeiről szólnak,⁵⁶⁶ ami kevéssé valószínűsíti, hogy mindezt csupán kitalálta volna. A számos kortárs állítását Faludy katonai szolgálatáról még szintén magyarázhatnánk tévedésnek. Föltűnő azonban, hogy februártól szeptemberig egyáltalán nem jelenik meg publicisztikája a *Harc!*-ban. A 46-os levél ez esetben téves állítását megmagyarázhatná, hogy Faludy, a levél címzettje, Rónai Mihály András vagy valaki a Haladás szerkesztőségéből talán nem látta célszerűnek, hogy a költő amerikai frontélményei is megjelenjenek. A nyári versek helymegjelöléseit mind tévedéssel, mind két bevetés közti áthelyezéssel meg tudnánk magyarázni.

Ugyanakkor nemcsak az érvek közvetettsége elgondolkasztó, hanem az is, hogy az amerikai hadsereg hozzáférhető adatbázisában nincs nyoma olyan hazánkban született katonának, aki akár összetéveszthető lenne Faludyval.⁵⁶⁷ (Szemben például az általa említett, vagyis vele együtt szolgáló Gálik Istvánnal.)

Tehát lehetséges, hogy Faludy 1946-ban hazudott, illetve a Haladás szerkesztősége hallgatta el az igazat. De elképzelhető az is, hogy Faludy az elmúlt évtizedekben nem mondott igazat, s nem járt a fronton. S végül esetleg lehetséges az arany középút is, hogy mindkét állítás ferdtítés, de az előzőekhez képest kisebb: hosszas amerikai szellemi szolgálatokat egészített ki néhány pár napos bevetés, illetve utazás a fronton. Mindenesetre a kérdés megnyugtató tisztázása amerikai levéltárakban végzett kutatómunkát igényelne. Addig is, míg ez megtörténik, fenntartásokkal kell fogadnunk Faludy frontélményeinek hitelességét.

Mindenesetre még 1944-ben visszakerül New Yorkba, köszönhetően Vámbéry Ruzstemnek. Bár Faludy szerint ez „a háború utolsó évében” történt,⁵⁶⁸ valószínűleg nem naptári évként kell ezt érteni, hanem Japán kapitulációjától visszszámolva. Legalábbis a *Harc!*-ban 1944 szeptemberében jelennek meg újra írásai, rögtön nagy gyakorisággal, valamint az alábbi visszaemlékezése is ezt támasztja alá.

„1944-ben az amerikai hadseregben néhány hónapra áthelyeztek a New York-Intelligence and Information Divisionhoz, ahol katonai szótárakat készítettünk vagy húsz nyelven.”, többek között Alexandra Tolsztoj grófnővel.⁵⁶⁹ Munkájáért két kitüntetést is kap⁵⁷⁰.

⁵⁶⁶ A legutóbbiakra l. *Óceánia*, 1992, 100 *könnyű szonett*, Bp., 1995, [CCXLVII]; *Még egyszer: Óceánia*, 1992, i. m., [CCLI]; *Az Orihéna hegy Tahitin*, 2002, *Viharos évszázad*, 2002, 40.; *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 15.

⁵⁶⁷ [Http://aad.archives.gov/aad/series-list.jsp?cat=WR26](http://aad.archives.gov/aad/series-list.jsp?cat=WR26).

⁵⁶⁸ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 213.

⁵⁶⁹ *Jegyzetek a kor margójára. A vágyálmok, a sovinizmus és a tudattalanság*, Magyar Hírlap, 1992. máj. 23., *Ahogy tetszik II*.

⁵⁷⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 213.

Később egy angol nyelvű katonai lap, a Yank szerkesztője. Munkaideje heti 40 óra, így van ideje cikkek írására Vámbérynak, újabb kirándulásokra, vendégeskedésekre, strandolni például Long Islandre jár.⁵⁷¹ Júniusban az Atlantic City-i katonakórházban is megfordul.⁵⁷²

1945. december 16-án káplárként szerel le Fort Dixben.⁵⁷³

1946 márciusában⁵⁷⁴ vagy áprilisában⁵⁷⁵ száll a Le Havre-ba tartó⁵⁷⁶ hajóra. Párizsi pihenés⁵⁷⁷ után vonattal kel át a lebombázott Németországon: Strasbourgon és Pforzheimen át. Újabb, prágai megálló,⁵⁷⁸ majd a Pozsony alatti pontonhídon⁵⁷⁹ még májusban⁵⁸⁰ lép magyar területre.

Talán a menekültjelleg, az állandó utazások, talán fiatal kora, esetleg a kisebb lélekszámú és politikailag ellenséges szórványmagyarság az oka, hogy közösségi munkássága, így irodalomszervezői és politikai szerepe eltölpül a második emigrációhoz viszonyítva. Egyetlen ilyen szerepe a Szabad Magyar Mozgalomban betöltött titkári tisztség. „A mozgalmat Fényes László, Ignotus, Jászi Oszkár, Kéri Pál, Moholy Nagy László és Vámbéry Ruzstem vezette. Nemcsak nagybátyám, Szilárd Leó professzor, Einstein asszisztense segített bennünket, és Angliából Hatvany Lajos és Károlyi Mihály, de Vámbéry és Jászi barátai és ismerősei is rendelkezésünkre álltak, köztük Csehszlovákia és Olaszország volt és jövőendő külügyminiszterei, Jan Masaryk és Carlo Sforza gróf, Dorothy Thompson [újságíró, Sinclair Lewis későbbi felesége], Freda Kirchway [a Nation szerkesztője], Reinhold Niebuhr [protestáns teológus], az osztrák kereszténydemokraták és szociáldemokraták emigráns vezetői, és így tovább. Két fő célunk volt. Meg akartuk győzni a szövetségeseket: ne büntessék vezetőik bűneiért a magyar népet, és szomszédainkkal igyekeztünk baráti jó viszonyt kiépíteni, hogy a háború után a Dunai Konföderáció megvalósulása felé az első lépést megtehessek valahogy úgy, ahogy a Római Egyezményvel Nyugat-Európa egysége felé az első gazdasági lépések megtörténtek.”⁵⁸¹

Az első emigráció irodalmi szerepe pedig leginkább az, hogy Marokkó és Óceánia bemutatásával olyan tájakat tár föl Faludy és így a magyar irodalom számára, melyekről

⁵⁷¹ *Amerikai jelentés VII.*, Haladás, 1946. ápr. 11., 4.

⁵⁷² *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 108.

⁵⁷³ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 213.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 112.

⁵⁷⁴ *Két találkozás Jan Masarykkal*, Menora, 1968. szept. 7., 7.; *Levelek az utókorhoz*, Torontó, 1975, 73.

⁵⁷⁵ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 131.

⁵⁷⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 224., 230.

⁵⁷⁷ *I. m.*, 176.

⁵⁷⁸ *I. m.*, 177.

⁵⁷⁹ *I. m.*, 179.

⁵⁸⁰ *Őszi harmat után*, Bp., 1947, 135. és 138.

⁵⁸¹ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 164–165.

korábban nem születtek versek. A marokkói évek szexust fölszabadító hatására pedig már korábban részletesen kitértem.

Második emigrációja 1956. december 1-től 1988 szeptemberéig, ha a végleges hazatelepülést tekintjük, 1989-ig tartott.

Másodszori kitelepülésének indokát legteljesebben egy Böszörményi Gézának adott interjújában foglalta össze. „A feleségem ’56-ban, az akkori Népszavában három cikket írt az ÁVO-ról. Ez azt jelentette volna, hogyha maradunk, akkor őt becsukják, nem lehetett tudni, mennyi időre. [...] Magam is abban a helyzetben voltam, hogy nem voltam biztos benne, hogy velem mi történik, ha maradok. És Recsk után még egy börtönt az ember nem tud élve kibírni, ezt is tudtam. Ezenkívül sok mondani- és írnivalóm volt még. Ha nem lett volna, talán maradtam volna, de sok minden volt, amit csak külföldön lehetett elmondani.”⁵⁸²

E bő három évtized eseményei sokkal ismertebbek az első emigrációénál, így elegendő nagyobb vonalakban áttekinteni. 1956. november 30-án éjjelén hagyta el Magyarországot a zöld határon át. Bécsben, Münchenben és Párizsban⁵⁸³ időzik feleségével, majd 1957-ben előbb dél-amerikai, majd észak-európai előadókörúton vesz részt. 1963-ig Londonban él, az itt megjelenő Irodalmi Újság szerkesztője. Haldokló feleségével Bolzanóba utazik, majd visszatér. Az őszi halál után Franciaországban utazgat, Konstantinápolyba utazik, Tangerben nyaral. 1965-ben Firenzébe, 1966-ban Máltára költözik. 1966-ban visszatér Londonba, de 67 nyarat a tengerparti Fowey-ban tölti. Decemberben Torontóba költözik, de 68-tól ezzel párhuzamosan New Yorkban dolgozik. 1978-ban hónapokra Tangerbe költözik. Közben többször utazgat, Spanyolországban, Angliába. 1987-ben, ismét pár hónapra, Dubrovnikba költözik.

Tehát ezek az esztendőök is elég mozgalmasak, különösen hogy a rövid állomásokat – belföldi utazgatások, philadelphiai lakás stb. – számba sem vettem. Ugyanakkor az utazások két kitüntetett időszakra esnek: ’56 után politikai agitáció miatt, 64 és 66 között a felesége halála okozta traumát enyhítendő. A köztes korszakok az első emigrációhoz képest kifejezetten nyugodtan telnek.

A két emigrációt összehasonlítva, a másodiknak egyik jellemzője, hogy intenzíven bekapcsolódik a nyugati irodalmi életbe, sőt annak egyik szervezőjeként tevékenykedik. Már nem huszonéves kezdő költő, aki a világháború eseményeiben sodródva néha havonta változtatja lakhelyét, hanem elismert alkotó, a Kisfaludy Társaság volt tagja, recsksi múltja miatt az emigránsok legnagyobb hányada részéről megbecsült alkotó.

1957 márciusától 1962 októberéig a londoni Irodalmi Újság szerkesztője. „Hármas célunk volt: hogy magas irodalmi színvonalú folyóirattal szolgáljuk az emigrációt, hogy ’56 forradalmi eszméit hirdessük és fenntartsuk, és hogy a Magyarországon üldözött írókat segítsük.”⁵⁸⁴

⁵⁸² BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³, 378.

⁵⁸³ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000, 107.; *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 76.

⁵⁸⁴ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 165.

Az irodalomszervezői aktivitásnak az újságszerkesztésen betöltött szerepén felül is ékes tanújelét adta. Már 1957 november elején észak-európai előadókörutat tesz: céljai Reykjavík, Koppenhága és Stockholm.⁵⁸⁵ 1958. március 29-én a PEN Klub ülésén tart előadást.⁵⁸⁶ 1959. augusztus elsején bécsi előadói esten vesz részt.⁵⁸⁷

És tulajdonképpen mindez végigvezethető az elkövetkező évtizedeken. Bizonyítékként a nyolcvanas évekből nézzünk meg három tanévet. 1980–81-ben Lake Hope-on, Chicagóban, Pittsburghban, az ohiói Columbusban, a Philadelphia melletti Magyar Tanyán, New Yorkban, Manville-ben, Los Angelesben, valamint angolul az ottawai Carleton és a torontói egyetemen meg egy torontói fesztiválon adott elő.⁵⁸⁸ 1983–84-ben Münchenben, Bécsben, a torontói egyetemen, Columbusban, New Yorkban, valamint a vancouveri egyetemen tartott előadást, az utóbbi helyen kerekasztal-beszélgetésre is hívták. Torontóban, Vancouverben és Chicagóban négy költői estet tartott.⁵⁸⁹ Végül 1987-ben előadásokat tartott New Yorkban, Connecticutban, Torontóban és Chicagóban.⁵⁹⁰

Ezzel egy időben viszont gyakorlatilag kitörlődött a hazai irodalmi emlékezetből. 1989-ig összesen kétszer, 1987-ben jelent meg verse a vasfüggöny ezen oldalán: júliusban a Vigília öt versét, szeptemberben a Mozgó Világ hét szonettjét közölte.

A gyakorlatilag a rendszerváltásig tartó hazai cezúra magyarázatot kíván: a hazai hanyagolás okai Faludy politikus alkatában, a politikai – és részben a lázadó – szerep gyakorlásában rejlik. A minimális, sokak által gyakorolt gesztusokat sem tette meg a Kádár-rendszernek, sőt gyűlölettel izzó írásokat ontott. A távolság vagy az életkori érettség tette, de míg Rákosinak kifejezetten hízelgő, sematikus verseket és cikkeket is alkotott, Kádár és egész rendszere irányában gyűlölettel viseltetett.

És ami talán még kevésbé volt szerencsés: indulatát kiterjesztette a kor irodalomtudósaira is. Béládit, Szabolcsit „leketlen provinciális opportunist[á]”-nak nevezte,⁵⁹¹ hazatérve Aczél, Szabolcsi, Sötér és Waldapfel ellen ír szonettet,⁵⁹² de még haldokolva is kikel Aczél György, Keszi Imre⁵⁹³ vagy épp Béládi Miklós ellen.⁵⁹⁴ *A magyar*

⁵⁸⁵ Faludy György, Irodalmi Ujság, 1957. nov. 1., 10.

⁵⁸⁶ *A Nemzetközi PEN Klub*, Irodalmi Ujság, 1958. márc. 15., 10.

⁵⁸⁷ *Szerzői est Bécsben*, Irodalmi Ujság, 1959. aug. 15., 16.

⁵⁸⁸ Faludy György, Irodalmi Ujság, 1981/10, 24.

⁵⁸⁹ Faludy György, Irodalmi Ujság, 1984/4, 24.

⁵⁹⁰ Faludy György, Irodalmi Ujság, 1988/4, 24.

⁵⁹¹ *Államosított irodalomtörténet*, Irodalmi Ujság 1987/1, 17.

⁵⁹² *Irodalmi hatalmasságok*, 1988; *Verseik*, Bp., 2001, 714.

⁵⁹³ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 248., 252.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 110–111., utóbbiban Keni Imreként emlegetve.

⁵⁹⁴ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 101.

irodalomtörténet 1945–70 („*Sóska*”) kötetét a sárga földig lehúzta.⁵⁹⁵ Érdekes, hogy ugyanekkor haláláig visszatérően arra panaszkodott, hogy a hazai irodalompolitika megpróbálta kitörölni emlékét, s az irodalmárok sem vélekedtek róla szebben, mint ő róluk.⁵⁹⁶

A hazai recepcióba való visszatérés a nyolcvanas évek végén következik be. A 87-es verseket 89-ben újabbak követik. 1988-ban hazalátogathat, itthonról kapcsolódhat be az *Élet és Irodalom* egyik vitájába.⁵⁹⁷ Az ok: Böszörményiek a Kongresszusi Központban bemutatják a *Faludy György, költő* filmet. Talán valós, amit Faludy a lehetőség okáról írt: egy chicagói magyar vendéglős megnyerte számára Király István rokonszenvét.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ *Államosított irodalomtörténet*, Irodalmi Újság 1987/1, 17.; FALUDY György, Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991, 96.; kicsit enyhültebben: *A Pokol tornácán*, Bp., 2001, 255.

⁵⁹⁶ *A Pokol tornácán*, Bp., 2001, 254.

⁵⁹⁷ *Válasz Mihályi Gábornak*, *Élet és Irodalom*, 1988/47, 3.

⁵⁹⁸ *A Pokol tornácán*, Bp., 2001, 244.

5.4. Faludy György, (az olvasott) költő

Mikor az első portréfilm elkészült Faludyról, sokatmondó címet kapott: *Faludy György, költő*. És tényleg, nem megvetendő szerep a költőé sem. Áttekintése mégis szétaprózódik: hiszen hol korábbi költőelődök bőrébe bújik (l. a következő Villon-fejezetet), hol a kortársakkal szemben zengi a régi, veretes versek nagyságát (így a pusztulás-mítoszok közé, a kultúra vesztéről szóló végső fejezetbe került ennek bemutatása). A költőszerpek közül tehát csak az egyik a „Faludy György, költő” szerep, melyet ebben a részben tárgyalnék.

Ugyanakkor legalább olyan fontos, mint a sokkal ismertebb Villon-szerep. Mint már korábban céloztam rá, Faludy műveiből leszűrhető önképének egyik sarkpontja, hogy költőnk nagy költő. Bárhová megy, fölismerik, arcképe ismert nyájas olvasói körében, énekes ifjú fiának vallja a vén Magyarország.

A Pokolbeli víg napjaim három lényeges szövegváltozata számos szép példát tartalmaz erre a tárgykorra is.

Bár néhány szerénytelen megjegyzés mindegyik kiadást végigkíséri, viszonylag kicsi ezek száma, akkor is jellemzően nem saját szájából hangzanak el. Így Lorsy Ernő mutatja be a megnyerni kívánt kormányzói titkárnak e szavakkal: „Faludy barátom, Magyarország legnagyobb élő költője.”⁵⁹⁹ – míg él Babits, Radnóti, Szabó Lőrinc, Füst Milán, Illyés Gyula, hogy a pályatársakról, például Vas Istvánról ne is szóljunk. Az pedig egyszerű ténymegállapítás, hogy az őt vallató ávós a záró verssort a neves négysorosból „Francois Villon egyik verséből idézte, az én fordításomban.”⁶⁰⁰

De amikor a későbbiekben a magyar olvasókhoz szólt, jobban kidomborította saját szerepét. Ennek pedig a legegyszerűbb módja tényleg az, ha mindenkiről kiderül, hogy Faludy-versekkel kel és fekszik.

Hogy „koszorús költő”-nek nevezte a kommunista Orbán László,⁶⁰¹ elképzelhető. Talán a tanár keze is benne lehet, hogy a szociáldemokrata nyári szabadegyetem munkás hallgatói „Flórián Geyer dalát szerették leginkább, meg az «Itt jönnek már a foltozott irhájú német zsoldosok» és a «Mit érdekel, landksnecht, a pápa s a véghetetlen hitviták» kezdetű

⁵⁹⁹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 143.; *Pokolbeli víg napjaim*, 26, Menora, 1969. márc. 29., 5.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 160.

⁶⁰⁰ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 275.; *Pokolbeli víg napjaim*, 82, Menora, 1970. máj. 9., 5.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 345.

⁶⁰¹ *Pokolbeli víg napjaim*, 47, Menora, 1969. aug. 30., 5.; *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 245.; hiánya: *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 209.

verseimet, melyeket Buday oly szépen megzenésített.”⁶⁰² De azon az olvasó már fölkapja a fejét, hogy mindenki Faludy úti beszámolóját olvassa. A niklai jegyző „olvasta a Dolgozók Világlapjában hétről-hétre megjelenő cikksorozatokat, melyben amerikai élményeimet írtam meg.”⁶⁰³ A kurcsibráki állomáson pedig „[a]z íróasztalnál kövérkés, izzadt ávós hadnagy ült: mint láttam, a Dolgozók Világlapját olvasta. A lap éppen amerikai hadiélményeimet közölte folytatásban. Mindig négy oldalt közölt: az ávós a harmadiknál tartott.”⁶⁰⁴ Sőt azt is közli, hogy „[e]l sem mondhatom, mennyi örömünk volt a verseiből a munkaszolgálatban.”⁶⁰⁵

Hogy az arculatépítésben a Menorába íráskor túlzásba esett, azt Faludy is észrevehette: kétszer is korigál. Másodszor akkor, amikor a főtebb idézett állításokat módszeresen egytől-egyig kihagyja önéletírása következő kiadásakor. Először viszont még rögtön az első változat megírásakor, a szekszárdi élménynél, találó öniróniájával. „Mérhetetlen hiúságomnak tudható be, hogy amikor a városparancsnok alezredes a szekszárdi Koronában borivás közben laposakat pislantott felém, arra gondoltam, hogy ennek megmondták: költő érkezett a városba, Budapestről, illetve az Egyesült Államokból, annak is a hadseregéből, és talán, tolmács segítségével el szeretne beszélgetni velem. Sőt azt is megmondták neki, hogy a Népszavában szép és érdekes cikkeket írok a parancsnoksága alatt álló városról.”⁶⁰⁶ Valójában az orosz Faludy ingét rabolja el a davajgitárral.

Összességében a csak angolul olvasható eredeti és a Menóra változatának eltéréseire jól jellemző az a szerénynek egyáltalán nem mondható életmű-értékelés, melyet a cikkekről írt fejezetben már idéztem, s a újságközlés óta, a szamizdat-verziókon át egészen a mai kiadásokig öröklődik a *Pokolbeli víg napjaim* szövegében: „De a magyar irodalom történetébe, ahová minden biztonnyal bekerülök, ebbeli tevékenységem, elsárgult cikkeim Hitler és az atombomba ellen, aligha érdemelnek említést.”⁶⁰⁷ Az angol eredetiben ennél lényegesen tömörebb és éppen ellentétes irányú e mondat megfelelője. „De a magyar irodalom történetében aligha érdemlek említést.”⁶⁰⁸

Nem véletlen, hogy önképe megváltozásával az erről leírt véleményén is módosítani volt kénytelen. Míg eredetileg azt írta, „ily dolgokban én magam épp oly szerény, szemérmes

⁶⁰² *Pokolbeli víg napjaim*, 52, Menora, 1969. okt. 4., 5.; a többi verzióból hiányzik.

⁶⁰³ *Pokolbeli víg napjaim*, 52, Menora, 1969. okt. 4., 5.; a többi verzióból hiányzik.

⁶⁰⁴ *Pokolbeli víg napjaim*, 55, Menora, 1969. okt. 25., 5.; a többi verzióból hiányzik.

⁶⁰⁵ Uo.

⁶⁰⁶ *Pokolbeli víg napjaim*, 54, Menora, 1969. okt. 18., 5.; a többi verzióból sajnos ez is hiányzik.

⁶⁰⁷ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 208.; *Pokolbeli víg napjaim*, 35, Menora, 1969. máj. 31., 6.

⁶⁰⁸ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 185.

és rezervált vagyok, mint ő maga.”⁶⁰⁹, később kénytelen volt kiegészíteni: „(Csak verseimben nem vagyok és nem is lehetek az.)”⁶¹⁰

Ehhez képest finomodott hát a Demszky-féle kiadás szövege, akkor is, ha új, saját fontosságára utaló megjegyzések is bekerültek a szövegtestbe. Így másként okolta meg a marokkói devizaátutalás jelentőségét 1969-ben és két évtizeddel később.

„Katonaszökevénynek, hazaárulónak számítottam a magyar hivatalosak részéről, s a Magyar Nemzeti Bank aszott tenyeréből még nem gurult ki nyugati valuta emigránsnak”⁶¹¹ – olvashatjuk napjainkig. Míg korábban csak annyit állított: a bank „emberemlékezet óta még nem utalt ki dollárt és más valutát állampolgárainak”.⁶¹²

Talán Faludy felfokozott éntudatából fakad, hogy saját szerepét ne pusztán mint jó-rosszabb művek megalkotójának, hanem mint élő emlékezetnek tudja be. Magát a múlt hiteles őrzőjének, a megtörtént események hiteles tanújának tartja.

Ennek bizonyítására elég csak az ismét legnyíltabban fogalmazó Menora-változat három passzusát idéznem. Nagy prózáirói elődei, Jókai, Mikszáth, Móricz és az Édes Annát alkotó Kosztolányi szerepét abban látta, hogy megírták az 1840 és 1940 közötti Magyarországot. Ugyanakkor hiányolja az ezt követő három évtized, az 1940–70-es évek láttelejét. (E sorokat 1969-ben írta). „A fő baj ott van, hogy az utolsó harminc esztendő Magyarországnak sorsát, embereit, társadalmát senki fel nem dolgozta nagyvonalú és művészi regényben. Még keserűbb, hogy az utókorban sem bízhatunk. Tíz-tizenöt év múlva mindenki, aki érett fejjel nézte végig a dolgokat, meghal vagy eltompul. A fiataloknak, dokumentumok és forrásmunkák híján egyszerűen nem lesz módjukban ezt a korszakot feleleveníteni és megidézni.”⁶¹³

Ezt a szerepet tehát magára osztotta. Azért nem vállal Vámbéry mellett politikai megbízást, mert „Talán szükségem volt a rögeszmére, hogy én vagyok az egyetlen hiteles szemtanú”.⁶¹⁴ Könyvét pedig utolsó állításig igaznak tartotta, elítélve minden kommunistát, akit „nem is lehet meggyőzni. Kivált tényekkel nem, melyek kedvéért e könyvet írom”.⁶¹⁵

Ahhoz, hogy valaki megbízható történeti forrásként tekinthessen vissza az évtizedekkel korábbi eseményekre, míg esetleges jegyzeteit rég elhagyta menekülései során, természetesen kivételes memória szükségeltetik. Ennek megfelelően Faludy nem könyvekből

⁶⁰⁹ *My Happy Days in Hell*, London, 1962, 194.

⁶¹⁰ *Pokolbeli víg napjaim*, 37, Menora, 1969. jún. 14., 5.

⁶¹¹ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 177.

⁶¹² *Pokolbeli víg napjaim*, 30, Menora, 1969. ápr. 26., 5.

⁶¹³ FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 58, Menora, 1969. nov. 15., 5.

⁶¹⁴ FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 59, Menora, 1969. nov. 22., 5.

⁶¹⁵ FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 70, Menora, 1970. febr. 14., 5.

tanított a diákoknak, a szociáldemokrata tanfolyamon a strandon is „verseket mondtam nekik az egész világirodalomból”⁶¹⁶

De nem csak memóriáját mutatja kivételesnek. A dolgozatom végén – a verstani régimódiság tárgyalásakor – bemutatott irodalmi konzervativizmus egy archaikus költői szerepfölfogást szült. Faludy számára a poéta szinte papi alak, aki – mint már láttuk – politizál, vezeti népét, és nincs ideje holmi üzleti apróságokkal foglalkozni. Érdeemes megnézni halála előtt írt életrajzi kötetének kijelentéseit. „Soha nem mentem fel kiadóhoz, mióta első könyvem, a Villon-átköltések kiadását egy neves budapesti könyvkiadó «ki olvas ma verseket, Gyurka?! » felkiáltással elutasította, hanem megvártam, míg a kiadó jött hozzám.”⁶¹⁷ Az ismertség hangsúlyozásánál is érdekesebb az irodalmi tévedhetetlenség és a pénzügyek megvetésének hangsúlyozása. Amikor az Irodalmi Újság szerkesztésétől megfosztják, s könyvkiadásba fogva első kiadványukkal csődbe futnak: mintha ő lenne szívességet, hogy kikéri egy szakember tanácsát. De gyorsan hozzá is teszi a beszámolóhoz: „Egyébként ez volt életemben az egyetlen félóra, mikor pénzügyekkel foglalkoztam.”⁶¹⁸

Végül megemlítem, hogy van olyan visszaemlékezés, mely a műveken túl mindezt a szerzőről mint magánemberről is állította. Az Irodalmi Újság szintén londoni munkatársa, Határ Győző, valószínűleg túlozva, maró gúnnyal átítatott példákkal támasztotta ezt alá visszaemlékezésében. „Kultikus tisztelettel övezte önmagát és költői szerepét – hogy a Kitharoidész semmihez sem nyúl; semmi alantashoz, kilincs- és villanykapcsoló-javításhoz, képek, dísz tárgyak felakasztásához, általában semmihez, ami szög beverésével jár.”⁶¹⁹

⁶¹⁶ FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 52, Menora, 1969. okt. 4., 5.

⁶¹⁷ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 150.

⁶¹⁸ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 41.

⁶¹⁹ HATÁR Győző, *Életút*, 3, *Életünk*, 1994/9, 809.; A 809–810. oldal szép példája a kultuszépítésekkel együtt megjelenő kultuszrombolásnak.

5.5. Villon

„No ládd, a jóslatban próféta szólt
S ha nincs is évünk száma kétezer,
Sok híja sincs s e földön szerteszórt
Tenger népnél nagy hírbe létezel.

Nálunk meg, Pesten, pláne: régi könyved,
Mit bordélyokban szültél, könnyesen,
Selyembekötve olvassák s fölötted
Leányajkak csevegnek édesen.”⁶²⁰

A Faludy által játszott költői szerepek közül legismertebb a François Villon-i maszk. E mögött alkotta első publikált műveit, e mögött ragadta meg olvasóit, az ismertséget és a kritika figyelmét, s – bár ilyen állítanunk talán tiszteletlenség egy nyolcadfél évtizedet fölölélő alkotói pálya kapcsán –, legmaradandóbb műveit is Villon mögé húzódva alkotta.

Már láttuk, hogy Faludy iskolásként is kitűnt verseivel, de korai alkotásait később maga sem tartotta megörökítésre érdemesnek. Így is fiatalon, huszonhárom évesen jelentek meg első művei irodalmi lapban: a Független Szemle 1933. szeptemberi számában.⁶²¹ Itt egy Villonról írt bevezető levél és egy versfordítás, a neves *Négysoros vers* mellett négy, villoni balladának nevezett faludyáda látott napvilágot: a később kötete vezérversévé választott és egy évvel későbbre datált *Ballada a Senki Fiáról*, a *Rablóballada a Vörös Coquillard-ról*, a *Ballada a parlamenthez*, valamint a kötetben soha meg nem jelent *Ballada Marion L’Idole-nak*. A szerkesztő, Dénes Béla kapcsán már idézett levélrészlet alapján úgy tűnik, hogy a fordítások megrendelésre, legalábbis közlés fölajánlására, előzetes tapogatózásra születtek. A frissen alapított, mindössze hatodik számát megjelentető folyóirat szolgált az ekkor katonáskodó, 23. évét sem betöltött fiatalember számára ugródeszkeként, amikor a Magyar Hírlap visszautasította versei közlését.

Mindez azt jelenti, hogy a fordítás és a négy átköltés bő fél esztendővel megelőzte az első saját, eredeti Faludy-vers publikálását.⁶²² A négy ál-balladát újabbak is követik, immár a Magyar Hírlap vasárnapi irodalmi mellékletének hasábjain: a *Ballada az ókor asszonyairól*,⁶²³

⁶²⁰ PAPP Antal, *Levél François Villon-hoz*, részlet, Film, Színház, Irodalom, 1940/17, 15.

⁶²¹ Független Szemle, 1933/6., 3.

⁶²² F. Gy. *egyetlen szerelméről*, Független Szemle, 1934/3., 3.: április.

⁶²³ Magyar Hírlap, 1934. júl. 22., 27.; mai címe: *Ballada a múlt idők dámáiról*.

a *Nyári ballada szegény Lovise-ról*,⁶²⁴ *Az akasztófavirágok balladája*,⁶²⁵ a *Ballada a szép fegyvermesterné vénségéről*,⁶²⁶ a *Könyörgő ballada szegény borissza Jehan Cotart lelkéért*,⁶²⁷ a *Ballada a kalózok szeretőjéről*,⁶²⁸ a *Ballada egy kis borbélyról Brabantban*,⁶²⁹ a szintén kanonizálatlan *Ballada Moroa gyönyörű városáról*,⁶³⁰ valamint a 43 strófás *Testamentum*.⁶³¹ Ekkor jelent meg a Korunkban a *Ballada Villonról és kövér Margot-járól* és a *Ballada, amelyet, mikor már nem volt egy büdös vasa, ilyenformán irt Burgund hercegének*.⁶³² 1936-ban született *A haláltánc-ballada*, a *Ballada, melyben Villon embertársai bocsánatát kéri* és a *Szerelmes ballada D'Aussigny Yssabeau-nak*.⁶³³ A kötetmegjelenésre, tehát 1937 tavaszára már kész a *Chanson a párisi szépasszonyokról*. Valószínűleg a cenzúra miatt nincs ekkori megjelenése az állítólag korai, 1934-es *Ballada hűtlen barátnőmről, Cileáról* versnek, mely csak a háború utáni kiadásokba került be.

Ezt az átköltésrengeteget úgy alkotta, hogy miközben – mint láttuk – 1935 folyamán öt villoni műve jelent meg, saját verse csupán kettő, s ezek közül is egy valójában Anatole France novellájának parafrázisa.⁶³⁴

Mielőtt áttekintenénk a versek hatását, meg kell vizsgálnunk azt, miért éppen Villon szerepét választotta az ifjú költő.

Önmagában a szerepkeresésnek egyik oka – mint már vázoltam – Faludy próteuszi, szerepjátszó természete. Ezt egészítette ki szerencsésen az – emigrációról írt fejezetben fölvezetett – politikai környezet, a cenzúra kikerülésének vágya. „Villont azért választottam, mert ilyen álnév alatt sok mindent kimondhattam, amit, ha a magam neve alatt írom, nem tűrnék el.”⁶³⁵ S e törekvését siker is koronázta: a Villon-kötetek 1944-ig, a nyilas hatalomátvételig akadálytalanul megjelenhettek – míg költőjük már hatodik esztendeje emigránsnak, baloldali katonaszökevénynek számított. Faludy utólag így emlékezett vissza. „A könyveket kiadó Officina cég tulajdonosa, Lándy [!] Ödön elmondta nékem, hogy a háború idején, valahányszor egy könyv kiadását készítették elő, a kultuszállamtitkár engedélyét kellett kérniük. Valahányszor az én verseim új kiadását kérte, az államtitkár

⁶²⁴ Magyar Hirlap, 1934. aug. 19., 28.

⁶²⁵ Magyar Hirlap, 1935. febr. 24., 26.

⁶²⁶ Magyar Hirlap, 1935. máj. 26., 26.

⁶²⁷ Magyar Hirlap, 1935. szept. 8., 26.

⁶²⁸ Magyar Hirlap, 1935. szept. 29., 25.

⁶²⁹ Magyar Hirlap, 1935. okt. 20., 23.; mai változatának címe: *Ballada a brabanti borbélyról*.

⁶³⁰ Magyar Hirlap, 1935. nov. 10., 26.

⁶³¹ Magyar Hirlap, 1935. dec. 25., 25–26.

⁶³² Korunk, 1935/9, 655–657.; mai változataik: *Kerítőballada Villonról és kövér Magot-járól, Levél Jehan de Bourbon herceghez*.

⁶³³ Népszava naptár 1937, Bp., 28.

⁶³⁴ *Ballada Nulla Károly életéről*: Magyar Hirlap, 1935. jan. 13., 26.; *Anatole France: A judeai helytartó*: Magyar Hirlap, 1935. jún. 9., 27.

⁶³⁵ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 23.

haragosan elutasította. Mikor viszont a Villon újabb kiadásáért fordult hozzá, az államtitkár azt mondta: «Villon egy francia goliárd, aki tudomásunk szerint Párizsban él. A francia rendőrség őt illetően még nem küldött figyelmeztetést hozzánk, hát adja csak ki nyugodtan.»⁶³⁶ A kerek történet persze lehet kitalált anekdota, az 50-es Poe–Whitman–ördög-történet távoli párja – mindenesetre jól jelzi a kultúrpolitikai állapotokat. Elég utalnom a politikai fejezetre, melyben láthattuk: még a nyilasok sem támadták az átköltéseket.

De miért éppen Villon?

Kétségtelenül az egyik ok az éppen tetőpontjára érő Villon-kultusz. 1931-ben a művelt világ Villon születésének félezredes centenáriumát ünnepelte, a weimari Németország számos költője villoni és álvilloni verseket szerzett. Épp akkor, amikor Faludy Berlinben élt, egyetemi tanulmányait végezve.

A legnevesebb közülük Bertolt Brecht, aki 1930-as *Dreigroschenoperjába* számos motívumot és Villon-ötletet átemelt, így a Salamon-dalon a *Ballade des Dames du temps jadis* hatása érződik, míg a *Ballada, melyben Macheath mindenkítől bocsánatot kér* nyílt modernizálása a *Ballade de merci*-nek. Mindezért meg is kapta azt, amit később Faludy: „verset lopott François Villontól, pontosabban Villon egy kései és dilettáns fordítójától” – számolt be Márai.⁶³⁷ A Brechtől több verset is lefordító Faludy⁶³⁸ nemcsak hivatkozott kötete végén a német költőre,⁶³⁹ hanem ismerte is, sőt fia szerint 1930-ban, vagyis épp a *Háromgarasos opera* keletkezésekor Brecht lakásában vendégeskedett.⁶⁴⁰ Bár a neves drámaíró közvetlen hatása korlátozott volt Faludyra, s csupán egy költeménye, a *Ballada a kalózok szeretőjéről* mögött áll az epikus színház megalkotója, a kortársak Faludy Villonját leginkább hozzá kötötték.⁶⁴¹

A másik német példakép és forrás Paul Zech. Az ő 1929-ben és 1931-ben megjelent átköltéseinek szerepére az alábbiakban részletesebben is ki kell térnünk, de máris leszögezhető, hogy ő a villoniádák elsődleges forrása. Könnyen lehet, hogy Faludy őt is ismerte: állítása szerint 1933-ban sikertelenül próbálta levélben elérni – az amúgy Dél-Amerikába emigrált – költőt.⁶⁴²

⁶³⁶ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 248.

⁶³⁷ MÁRAI SÁNDOR, *Brecht, a tolvaj*, A Toll, 1929/9, 10.

⁶³⁸ *Dal a szegény B. B.-ről*, Magyar Hírlap, 1934. jún. 3., 29.; *Óda a lírikusról*, Magyar Hírlap, 1936. ápr. 5., 23.; *Ballada a katonáról*, Népszava naptár 1938, Bp., 52–56.

⁶³⁹ *Villon balladái* FALUDY György átköltésében, Bp., 1938⁴, 87.

⁶⁴⁰ Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2002, 98.

⁶⁴¹ RÓNAI Mihály András, *Faludy György Villon balladái*, Pesti Napló, 1937. júl. 4., 40.

⁶⁴² *Független Szemle*, 1933/6, 3.

Harmadikként csak kötetének utószavában említ meg egy bizonyos Ammert, aki a fordítás során az előzőkhöz hasonlóan nagy hasznára volt.⁶⁴³ A K. L. Ammer álnév alatt Berlinben sajnos év nélkül megjelent német Villon-kötet⁶⁴⁴ fordítója a bécsi hivatalnok, majd gyáros Klaus Klammer (1879–1959).⁶⁴⁵ A kötet német irodalomtörténeti szerepe, hogy Brecht *Koldusoperájában* ebből, és nem közvetlenül Villontól merít.⁶⁴⁶

Faludy sosem említette, de Pomogáts⁶⁴⁷ összevetette még a sanzonszerű balladaformát Erich Kästner verseivel. Tény, hogy Faludy a Villon-átköltések idején előszeretettel fordított Kästnert,⁶⁴⁸ s nyelvi hasonlóságok is megfigyelhetők a két verscsoportban.⁶⁴⁹ Mégis talán helyesebb a német költő munkásságával Faludy *A pompeji strázsán* kötetét összevetni.

A kortársak közül Mészöly Dezső és Komlós Aladár is a pesti eseményekhez analógiát keresve a német Villon-lázat említi, s az utóbbi arról is beszámol, hogy Csehországban „egy árneves költő ír szintén nagyszerű Villon-utánezatokat”. E költő Vítězslav Nezval, aki azonban Faludyval egy időben kezdett villoniádáinak publikálásába, Robert David álnéven.⁶⁵⁰ Bár az egyik vers csapnivaló magyar fordításban is megjelent, még hozzá a Faludyt is gyakran megjelentető Korunkban,⁶⁵¹ az évszámok miatt a német kultusz hatásairól, közös gyökerekről van pusztán szó.

Adva volt tehát egy Villon-kultusz, Faludy kötetével egy időben Pesten két Villonról szóló amerikai filmet is bemutattak – de ez persze csak az egyik tényező a választásban. Szerencsénkre Faludy első átköltés-publikálása kapcsán maga is kifejtette, miért véli Villont magához közelállónak. „Villon a XV. század francia zsványköltője, a poeta laureatus és többszörös gyilkos, az első igazi – proletárköltő és Bert Brecht szellemi ősapja, nálunk úgyszólvánteljesen [!] ismeretlen versei pedig – legalább az én nézetem szerint – remekművek s ő maga meg mai szemmel nézve is a legnagyobb francia költők egyike”.⁶⁵²

⁶⁴³ *Villon balladái* FALUDY György átköltésében, Bp., 1938⁴, 87.

⁶⁴⁴ François VILLON, *Des Maisters Werke. Ins deutsche ubertragen von K. L. Ammer*, Berlin, [é. n.]; idézi: *The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints*, 638, London, 1979, 158.

⁶⁴⁵ *Brockhaus Enzyklopädie*, 10, Wiesbaden, 1970, 221.

⁶⁴⁶ NAGY Csaba, *Faludy Villonja*, Irodalmi Újság, 1978/5–6, 17.

⁶⁴⁷ POMOGÁTS Béla, *Faludy Villonja*, Életünk, 2000/5, 454.

⁶⁴⁸ *Allegória a piramisokról*, Független Szemle, 1933/3, 2.; ugyanez: *A piramisok*, Magyar Hirlap, 1934. jún. 3., 29.; *Varga Pál tragédiája*, Magyar Hirlap, 1934. dec. 25., 32.; *Tavas van, uraim*, Magyar Hirlap, 1935. ápr. 14., 26.

⁶⁴⁹ Például az utóbbi, *Tavas van, uraim* jampec szava.

⁶⁵⁰ *52 hořkých balad věčného studenta Roberta DAVIDA*, Praha, 1936; *100 sonetů zachránkyni věčného studenta Roberta DAVIDA*, Praha, 1937; vö. SÁNDOR László, *Robert David, napjaink cseh „Villon”-ja*, Korunk, 1937/5, 470–471.; ZÁDOR András, *Nezval = Világírodalmi lexikon*, 9, Szerk. KIRÁLY István, Bp., 1984, 283.

⁶⁵¹ Robert DAVID [valójában NEZVAL], *Ballada François Villonhoz*, Korunk, 1937/5, 392. Berkó Sándor fordítása.

⁶⁵² *Fordító levele a szerkesztőhöz*, Független Szemle, 1933/6, 3.

Hasonló korai modernséget látott Villon munkásságában fél évszázaddal később is: „Villont Európa első «nagyvárosi költőjének» nevezték, aki verseiben a középkort és az újkort egyesítette, és az emberi szenvedélyeket és a szenvedéseket tragikus erővel tudta kifejezni.”⁶⁵³

A modern hangvétel mellett a 37-es idézet a zsványságot külön is hangsúlyozza. A Kakuk Marciéhoz hasonlítható vagabund-hős, a korlátozott életrajzi adatok miatt Jack London-i csavargónak is beállítható történelmi Villon is rokon Faludy – műveiből tükröződő – személyiségével. Ahogy öregén fogalmazott: „Inkább a Carmina Burana kóborló vágánsaival érzek rokonságot, de természetesen Villon lázadó szelleme is közel áll hozzám.”⁶⁵⁴

S nyugodtan hozzátehetjük: Villon aktualitását fokozta a két költő kora is. A Faludy-féle kötet utószavának kezdő szavai – „A tizenötödik század elején Franciaország a pusztulás szélén állt”⁶⁵⁵ – a világháború kirobbanása előtti Magyarországot, Közép-Európát juttathatják eszünkbe. A kortársak egy része, mint Mészöly Dezső is célzott rá, az elmúlt világháborúra és Trianonra gondolhatott. „Néhány év alatt elsüllyedt egy magabízó, elégedett világ, hogy helyet adjon a vajúdó új korszaknak, mely minden inkább, mint magabízó és elégedett.”⁶⁵⁶ A szociáldemokraták, a kötetet is kiadó Népszava, a lelkesen parafrázáló Endrődy Béla, s maga Faludy is már az új világégés előszeleit vizionálhatta.⁶⁵⁷

Adva volt tehát egy a korban már nem ismeretlen, ugyanakkor irodalomtörténetileg hiteltelen Villon-portré. Mint e vázlatos áttekintésből is látszik, Faludy Villon-ismerete nem szaktudományi műveken, korabeli forrásokon, sőt nem is Villon-szövegeken alapult.

A Faludy-versek hemzsegek is az anakronizmusoktól. Bennük kánkánt (*Ballada a Senki Fiáról*) és tangót táncolnak (*Ballada a kalózos szeretőjéről*). Az Itáliában éppen megjelenő tarokkot, méghozzá pesti verzióját játsszák (*Könyörgő ballada szegény borissza Jehan Cotart lelkéért*). Párizs környékén akáciák – a szövegkörnyezetből egyértelmű: akácok – nőnek, bár őshazájukat még föl sem fedezték (*Testamentum*). Villon névjegyet említ, mely a korban csak Kínában létezett (*Ballada, melyben Villon mester embertársai bocsánatát kéri*).

Mint már Marc Martin is megállapította, Párizs sokkal inkább az Ady óta nálunk is ismert, századeleji arcát mutatta, s nem mint félévezreddel korábbi hely szerepel. A ráadásul hibásan írt *Ile des Cygnes*-t például 1827-ben mesterségesen hozták létre (*Könyörgő ballada*

⁶⁵³ *Test és lélek*, Bp., 1988, 700.

⁶⁵⁴ FALUDY-KOVÁCS Fanny, Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel, Bp., 2007, 26.

⁶⁵⁵ 79.

⁶⁵⁶ MÉSZÖLY Dezső, *Villon Magyarországon*, [Bp.], [1942], 78.

⁶⁵⁷ Erre is céloz Mészöly: *i. m.*, 49–50. Hogy nem túlzás fölvetésem, bizonyíték az 1938-as *A pompéji strázsán* kötet címadó verse, kivált végső strófái.

szegény borissza Jehan Cotart lelkéért). A Rue du Bac-nak nevet adó kikötőt is csak 1564-ben építették meg (*Kerítőballada Villonról és kövér Margot-járól*). Éppilyen értelmetlen Champs de Mars-nak nevezni a káposztaföldeket Gabriel 1765-ös katonai iskolájának megépülte előtt (*A testamentum*). A legföltűnőbb anakronizmust, a Boulevard Sant Denis (!) említését⁶⁵⁸ első emigrációja után szerencsére Grande Rue Saint Jacques-ra változtatta. Az efféle példák jól mutatják, hogy a bemutatott tér többi eleme, a visszatérő Place de Notre Dame, Montmartre, az említett Rue Saint Jacques s az egyszer fölbukkanó Camps-Elysées is, bár léteztek, egészen más referenciára vonatkoztak, mint a XX. században.

Hasonló a helyzet számos korábban is létezett fogalommal. Így a két világháború között más hangulata volt a proletár szónak (*Rablóballada a Vörös Coquillard-ról*), mint a középkorban.

Sajnálatos, hogy az eddig bemutatottak ellenére, még a legfrissebb szakmunkák között is van olyan, mely azt próbálja bizonygatni, hogy Faludy igenis közvetlenül Villontól merített.⁶⁵⁹ Pedig ezen fölfogás tévességét nemcsak irodalomtörténészek bizonyították be – hanem már Faludy is ezt írta. Mind az első balladák publikálásakor, mind az összes kötetmegjelenésben.

Hogy a Villon-maszk valójában Paul Zeché, azt Faludy már az első pillanatban sem cáfolta. Már idézett levelében egyszerre emelte ki a versek átköltés műfaját és Zechet mint forrást. „De meg kell vallanom: a fordítás nem az, amit »Übersetzung« hanem az, amit »Umdichtung« néven neveznek – nagyon is szabad fordítás, néhol egész versszakokat írtam bele és máshol szándékosan félreértettem a szöveget, mert félreértve jobban tetszett – nekem.” „Én a magam részéről nem sokat törődöm ezzel – a versek szépek és így teljesen mindegy, hogy kinek a neve alatt jönnek. Legfeljebb egy baj van: a versek francia eredetije nincs nálam, hanem Paul Zech, a német író és Villon-fordító tulajdonában vannak. Tehát írtam Zechnek, hogy az eredeti szöveget újra küldje el nekem. Választ nem kaptam: tudomásom szerint ugyanis Paul Zech azoknak az internálótáboroknak az egyikében ül, ahová Ludwig Rennt, Tucholskyt és Tollert is bezárták, mióta Bonaparte Adolf lett a kancellár... Így az eredeti szöveggel szolgálni, sajnos, nem tudok. Az említett versek *német* fordítása azonban megtalálható »Die Lasterhafte [!] Lieder und Balladen des Meister Francoys Villon, erste Gesamtausgabe [!] in die [!] Übertragung [!] von Paul Zech E Lichtenstein Verlag, Weimar, 1929« című könyvben.”⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ *Ballada a szép fegyvermesterné vénségéről, VILLON balladái. FALUDY GYÖRGY átköltésében*, Bp., 1938⁴, 49.

⁶⁵⁹ POMOGÁTS Béla, *Faludy Villonja*, *Életünk*, 2000/5, 449–457.; POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000, 54–57.

⁶⁶⁰ *Fordító levele a szerkesztőhöz*, *Független Szemle*, 1933/6, 3.; a cím idézésben nyelvi hibákkal.

Vegyük példaként elsőként publikált s kötetének élére helyezett versét, a *Ballada a Senki Fiáról*t. Faludy-Kovács Fanny például ezen próbálta bizonyítani a villoni eredetet.

„Nézzük csak közelebbről a Des contraires című ballada egyik sorát!

Szabó Lőrinc: «**Befogad** és **kitaszít** a világ!»

Mészöly Dezső: «Ország-világ **vendégel** és **kilök**»

Kosztolányi Dezső: «Engem mindenki **megölel** s **megöl**»

Faludy: «**Megáldva** és **leköpve** mindenütt» (Ballada a senki fiáról)⁶⁶¹ [kiemelés Faludy-Kovács Fannytól]

A refrén helyett vessük össze mindjárt az egész első versszakot Paul Zech *Die Ballade von den Vogelfreien*ével:

Vor vollen Schüsseln muß ich Hungers sterben,	Mint nagy kalap, borult reám a kék ég,
am heißen Ofen frier ich mich zu Tod,	és hú barátom egy akadt: a köd.
wohin ich greife, fallen nichts als Scherben,	Rakott tálak között kivert az éhség,
bis zu den Zähnen geht mir schon der Kot.	s halálra fáztam rőt kályhák előtt.
Und wenn ich lache, habe ich geweint,	Amerre nyúltam, csak cserepek hulltak
und wenn ich weine, bin ich froh,	s szájam széléig áradt már a sár,
daß mir zuweilen auch die Sonne scheint,	utam mellett a rózsák elpusztultak
als könnte ich im Leben ebenso	s lehelletemtől megfakult a nyár
zerknirscht wie in der Kirche niederknien...	csodálom szinte már a napvilágot,
ich, überall verehrt und angespien. ⁶⁶²	hogy néha még rongyos vállamra süt,
	én, ki megjártam mind a hat világot,
	megáldva és leköpve mindenütt. ⁶⁶³

Minimális nyelvtudással vagy szótárral is látszik, hogy a két szöveg összefügg. Bár Faludy Zech versét csak követi, nem híven fordítja, mégis egyértelmű a forrás. Vagyis Faludy nem Villont költi át, hanem a kortárs Zech-et. Zech pedig Villont fordított (*Vierzeiler: Négyesoros vers*), költött viszonylag hüen át (*Die Ballade von Villon und seiner dicken Margot: Kerítőballada Villonról és a kövér Margot-járól*) vagy írt valami egészen újat hasonló modorban (*Die Ballade von einem netten kleinen Barbier: Ballada a brabanti borbélyról, Eine Bettel-Ballade für meinen armen Bruder Jean Cotard: Könyörgő ballada szegény borissza Jehan Cotart lelkéért*). Faludy pedig formailag mindig eltérve, tartalomban vagy kissé, vagy nagyobb mértékben elszakadva írta Zech-átköltéseit.

⁶⁶¹ FALUDY-KOVÁCS FANNY, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, xxx.

⁶⁶² PAUL ZECH, *Die lasterhaften Balladen und Lieder des François Villon*, München, 1981, 33.

⁶⁶³ *Verse*, Bp., 2001, 59.

Bár Paul Zech kötetéből napjainkra közgyűjteményben nem maradt országunk területén, Faludy korában a kötet korántsem volt ismeretlen. A legszebb példa erre a már említett epigonság. Sebesi Ernő volt az első 1937 nyarán, aki Faludy hatására Villon-verset fordított. S – a később Villont s epigonjait mégis eredetibb módon követő Erdődy Jánossal szemben – ő sem franciából dolgozik, hanem Zech német átirataiból. *Kis, szerelmi balladája*⁶⁶⁴ nem más, mint egész hű fordítása Zech *Eine kleine Liebesballade, gedichtet für Jeanne C. de Quée* versének.⁶⁶⁵

A siker kirobbanó volt. Bár a féltékenyebb kortársak, így Mészöly a Villon-láz kezdetét 1939 végére teszik, ennek számos adatunk ellentmond.

A szerkesztőség több tagjának, így Rónay Máriának⁶⁶⁶ és Gosztonyi Lajosnak⁶⁶⁷ a visszaemlékezése megerősítette, hogy a mellékletet vezető Felek Gyéza milyen elragadtatással közölte Faludy verseit.

Faludy maga több alkalommal megírta s megemlítette, hogy lelkes olvasói körében milyen kultusz alakult ki már a folyóirat megjelenésekor. Legnevesebb az önéletrajzát indító jelenet: miként ismerkedett meg a szerkesztőségben első feleségével. „A Faludy-verseket – szólaltam meg végül – a szerkesztőségi példányokból is kitépik és hazaviszik. Nincs mit kimásolnia. – Honnét találta ki, hogy éppen Faludy-verset keresek? – Mert csak azokat keresik.”⁶⁶⁸ Egyik interjújában az állította: már szombat éjjel sor állt a Magyar Hírlap nyomdájánál, hogy a vasárnapi Villon-verset korábban olvashassák.⁶⁶⁹

Mindez bizonylón túlzás, de volt alapja a mítoszteremtésnek. Az első – eredeti – Faludy-ballada hírlapbeli megjelenését követő melléklet rögtön három új művet is közöl, az olvasói igényre hivatkozva. „A Vasárnap mult számában nagy érdeklődést keltett a fiatal Faludy György kiforratlanságában is erős lendületű balladája”.⁶⁷⁰ Szintén a felkeltett figyelemre emlékezett vissza a már említett Rónay Mária is.⁶⁷¹

Mindez csak fokozódott a gyűjteményes megjelenést követően. Az Officina kiadójának visszaemlékezése szerint az újságközlésekre figyeltek föl, s ők kezdték keresni az ismeretlen költőt, hogy megnyerjék egy verseskötet kiadásához. S csak a találkozáskor derült

⁶⁶⁴ SEBESI Ernő, *Villon: Kis, szerelmi ballada*, Magyar Hírlap, 1937. aug. 22., 22.

⁶⁶⁵ PAUL ZECH, *i. m.*, 97.

⁶⁶⁶ RÓNAY Mária, *Négyszemközt Faludy Györggyel*, Literatura, 1937, 228.

⁶⁶⁷ GOSZTONYI Lajos, *Két kötet vers*, Magyar Hírlap, 1938. jún. 12., 25.

⁶⁶⁸ *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987, 11.

⁶⁶⁹ BORSZÉKY György, *Beszélgetés Faludy Györggyel a száműzetésben*, Kapu, 1997/8, 75.

⁶⁷⁰ Magyar Hírlap, 1934. jún. 3., 29.

⁶⁷¹ RÓNAY Mária, *Négyszemközt Faludy Györggyel*, Literatura, 1937, 228.

ki, hogy Faludy nem más, mint a régről ismert Leimdörfer György, a kiadót vezető testvérpár öccsének fásori osztálytársa.⁶⁷²

Ennek ellentmond Faludy visszaemlékezése. Miután Grill visszautasította a kötet kiadását, fölkereste az Officinát, hogy a saját pénzén megjelentesse a verseskönyvet 1050 példányban. S a kiadó be is csapta: még kétezret kinyomtatott, saját hasznára adva el vidékre.⁶⁷³

Bármily mértékben is szépítenek / túloznak a beszámolók, a könyvnapra időzített kiadás hatalmas üzleti siker volt. „Az első kiadást 30 nap alatt szétkapkodták, a második két hónap alatt fogyott el, hogy aztán folyamatosan jelenjék meg évente legalább háromszor” – írta a kiadó.⁶⁷⁴ Ebben része lehetett a sokak által kiemelt ízléses megjelenésnek, a régi fametszeteknek és a durva, nyersvászon kötésnek.

Még az első kiadás sikerét jelezte, hogy rögtön augusztusban föltűnt egy epigon – éppen a Magyar Hirlapban. Sebesi Ernő, eperjesi orvos⁶⁷⁵ *Kis, szerelmi ballada* című villonládájának⁶⁷⁶ Faludyéval egyező forrását elébb tártuk föl.

S míg Faludy kiszorul a magyar közéletből, emigrálnia kell, e verseinek újabb és újabb kiadása jelenik meg: 1944-ig 11, 1947-ig 14, haláláig legalább 43. Az utóbbi számok mindenképpen fenntartásokkal kezelendők: bármily döbbenetes, valószínűleg alulbecslésekről van szó. Az emigrációban és szamizdatban, gyakran jogdíj nélkül kiadott kötetek katalogizálása szinte lehetetlen feladat, mivel nincs olyan közgyűjtemény, mely összegyűjtötte volna őket. Hiszen jelent meg kötet Stockholmban, Tel-Avivban és New Jerseyben, készült illegális kiadás az Officina kiadóban éppúgy, mint a honvédelmi minisztériumban. Ugyanakkor nekem is sikerült olyan kiadáshoz jutnom, mely az Országos Széchényi Könyvtár nyilvántartása szerint nem is létezik. S akkor még nem beszéltünk a gépirással sokszorosított változatokról.

Az irodalmi siker tehát üzletivé vált: a kiadásokat szétkapkodták, s ahogy a mottóként választott versrészlet is bizonyítja, tömegek olvasták. Főleg a fiatalok s az antifasiszták: a villonládák olyasfajta jelképpé váltak, mint egy másik generáció számára James Dean vagy a Beatles. „[B]eszéltek róla, kézről kézre adták, lányok olvasták a pad alatt az iskolákban, fiúk vihogtak egy-egy passzusán, hivatalokat és klinikákat járt be, mint leküzdhetetlen epidémia.”⁶⁷⁷

⁶⁷² LANDY Dezső, *Brazíliai levél a 70 éves Faludy Györgyhez*, Irodalmi Újság, 1980. szept.–okt., 5.

⁶⁷³ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 45.

⁶⁷⁴ LANDY Dezső, *Brazíliai levél a 70 éves Faludy Györgyhez*, Irodalmi Újság, 1980. szept.–okt., 5.

⁶⁷⁵ Sz[EBERÉNYI] Z[oltán], *Sebesi Ernő, Új magyar irodalmi lexikon*, 3, Szerk. PÉTER László, Bp., 1994, 1789.

⁶⁷⁶ 1937. aug. 22., 22.

⁶⁷⁷ Dr. SEMJÉN Gyula, *François Villon*, Magyar Kultúra, 1940. máj. 20., 5.

S tényleg járványként terjedt, átragadva a széles nagyközönségre. Ahogy egy Villonfordító keserűen látta: „1939-ben a koratéli influenza-járvánnyal egy időben kezdett terjedni, de átnyult az újesztendőbe, a tavaszba is. A jámbor pestiek eleinte meglepetten kapkodták fejüket: a hirdetőoszlopokon öles betűk harsogták a középkori francia költő hirtelen támadt sikerét: hogy verseit a legkitünőbb színészek szavalják, a legnépszerűbb dizőzök éneklik s *Testamentuma* orgonakiséret mellett kerül előadásra. [...] S terjedt a Villon-láz, mint az erdőégés. Délelőtt Villon-délelőttök voltak, délután Villon-délutánok, este Villon-esték”⁶⁷⁸

A Faludy-féle Villon-kultusznak, az epidémiának jellemző tünete az említett Villon-estek és matinék sorozata. „Vasárnap délelőtti matinékon, a Corso-moziban és másutt, Rác Vali énekelte, ifjú színészek szavalták átköltéseidet, lópaták dobogtak a pódiumon, amikor «pestis-csengőkkel jött a dögvész», s taps-orkánok a nézőtéren egy-egy ballada után.”⁶⁷⁹ A legnevesebb helyszín mégis a Zeneakadémia Nagyterme, a maga Villon-estjeivel. Ezekből Marc Martin 16-ot számolt össze 1937 és 1941 között. Olyan neves és ünnepeelt színészek vállaltak benne részt, mint Ascher Oszkár vagy Szelezky Zita. Faludy szerint az előadások az 1944-es betiltásig telt házzal folytak, s Bajor Gizi és Major Tamás is föllépett.⁶⁸⁰ „Ezek a zeneakadémiai estek pedig úgy tele vannak lelkes, átfűlt közönséggel, mint egy évtizeddel ezelőtt, [!] az Ady-estek, amikor Ady-estre menni nem szórakozás volt, hanem tüntetés és hitvallás.”⁶⁸¹

A hatást természetesen ellenhatás követte. A támadást a Nyugat hasábjain Devecseri Gábor indította el.⁶⁸² Anélkül, hogy Faludyt megnevezte volna, egyszerre ítélte el a költőt, akiben nincs meg a „minimális tisztelet az irodalom iránt”, s a műveletlen közönséget, mely az átköltések után nem is kíváncsi az eredeti Villonra. Devecseri véleményéből napjainkra az tetszik a legnagyobb tévedésnek, hogy Szabó Lőrinc fordítása után feleslegesnek tart bárminő újabb próbálkozást, vagyis közvetetten Vas István, Radnóti Miklós és Mészöly Dezső munkásságát is.

A rövid fölvetés élesen megosztotta a hozzászóló irodalmárokat és újságírókat. Elsőként az újvidéki Hídban Kossa János kelt karakánul Faludy védelmére. „Bizonyos

⁶⁷⁸ MÉSZÖLY Dezső, *Villon Magyarországon*, [Bp.], [1942], 14.

⁶⁷⁹ LANDY Dezső, *Brazíliai levél a 70 éves Faludy Györgyhez*, Irodalmi Újság, 1980. szept.–okt., 5.

⁶⁸⁰ *Faludy élete képekben*, Bp., 2000, 45.

⁶⁸¹ BOLDIZSÁR Iván, *Különvélemény Villon-ügyben*, Film, Színház, Irodalom, 1940/16, 15.

⁶⁸² DEVECSERI Gábor, *Villon átköltése*, Nyugat, 1937/11, 368–369.

litterátorok, kritikusok sok kifogásolni valót találtak Faludy átköltéseiben. Azt is mondták, hogy az ilyen átköltés, a hamisítás sőt plágium határán mozog. Hát ez olyan irodalmi kukacoskodás, literátus szörszálhasogatás”. Hiszen „minden kor saját képére hamisítja és formálja a régieket, öntudatlanul is. Ő ezt tudatosan teszi.”⁶⁸³ S ezzel „a mi korunknak virágoztatja és gyümölcsözteti elszállt korok majdnem elfelejtett veteményét.”⁶⁸⁴

A nagyobb tömegekhez eljutó Pesti Naplóban pedig Rónai Mihály András – a költőnek később bizonyíthatóan barátja – kelt Faludy védelmére, esztétikai érvekkel, „vitatható jogosultságú, módszerű és szabadságú, de vitathatatlan szépségű” átköltéseit említve kritikájában.⁶⁸⁵ Az előző kettőhöz hasonló érvekkel, de még náluk is jobban dicsérte a korábbi kötetet, Rónaihoz hasonlóan kritika ürügyén, Szabó István, a Pásztortűz hasábjain.⁶⁸⁶ Szintén védelmére kelt a Magyar Hirlap munkatársnője, Rónay Mária, aki költőnket Macphersonhoz és Thalyhoz hasonlítva azt írja, hogy „a jó misztifikátorok egyúttal jó írók is voltak”.⁶⁸⁷

Ehhez képest kisebbségben voltak azok az – amúgy jóval ismertebb és elismertebb – alkotók, akik – mint majd látni fogjuk – Szabó Lőrincsel egy véleményen voltak. Így a Katolikus Szemle, mely többször támadta fordítási gyakorlatát és szociáldemokrata szellemiségét⁶⁸⁸ is, többek között Révay József tollából.⁶⁸⁹ A *Dicsértessék* kötet ürügyén mind szellemében, mind stílusában bírálta Rónay György, a Vigília hasábjain.⁶⁹⁰ Hasonlóan udvarias Laczkó Géza a Pest napilapban. („Ha van valódi Villon, miért költsünk másikat?”)⁶⁹¹ Annál támadóbb a szinte acsargó Eckhardt Sándor, aki a Magyar Szemlében Faludyt nyíltan „romlott fantáziájú” -nak, burkoltan irodalmilag műveletlennek és a gondos munkát kerülőnek tartja, „fércelmény”-eit⁶⁹² és „tákolmánya”-it⁶⁹³ pedig „cinikus, pökhendi aszfalthang”-únak,⁶⁹⁴ dekadensnek és forradalminak nevezi.

Az a kritikusi réteg, mely döntésre volt hivatott, nem töltötte be feladatát. Így a viszonylagos kudarc láttán lépett pástra az igazi kihívó, Szabó Lőrinc. 1940-ben, Faludy sikereire rájátszva, megtévesztően hasonló kivitelben két fordításkötete is megjelent,

⁶⁸³ POÓR János, *Faludy György műfordításai*, Híd, 1938/4, 118.

⁶⁸⁴ *I. m.*, 119.

⁶⁸⁵ R[ÓNAI] M[ihály] A[ndrás], *A Pompeji Strázsán*, Pesti Napló, 1938. aug. 14., 37.

⁶⁸⁶ SZABÓ István, *A Pompeji Strázsán*, Pásztortűz, 1938/8, 442–443.

⁶⁸⁷ R[ÓNAY] M[ária], *Faludy György versei és műfordításai*, Literatura, 1938/10, 266.

⁶⁸⁸ SZEGEDI Gergely, *Amikor irodalmi nagyságok mögé menekül az írói bátorság*, Katolikus Szemle, 1938/9, 551–553.

⁶⁸⁹ RÉVAY József, *Egy műfordító művészetlen hamisításai*, Katolikus Szemle, 1939/9, 551–553.

⁶⁹⁰ RÓNAY György, *Látszat és valóság*, Vigília, 1938. [jún.?] 414–416.

⁶⁹¹ LACZKÓ Géza, *A Villon-ügy*, Pest, 1940. márc. 8., 7.

⁶⁹² ECKHARDT Sándor, *Szegény Villon...*, Magyar Szemle, 1940/38, 318.

⁶⁹³ *I. m.*, 320.

⁶⁹⁴ *I. m.*, 319.

mindegyikben kevély odavágásokkal. Míg balladagyűjteményében pusztán tiltakozik a Villon-versek „hamisít”-ása ellen,⁶⁹⁵ a *Nagy Testamentum* jegyzetanyagában már hosszas kifakadást önt elénk. „Az ál-Villonkodás lezajlott németországi divatja néhány évvel az én első Villon-könyvem megjelenése után nálunk is utánzásra talált és olyan versekkel, amelyeket nem Villon írt, olyan modernista-impreszionista hamisítványokkal, amelyek – ez a legfőbb hiba – még csak nem is villonszerűek, jó időre megtévesztette a közönség egy részét. Az anti-Villon-nak ezek a modern stílus-izléstelenségei egy félévezred presztízseit hazudják magukra, hogy legalább mint «fordítás» vagy «átköltés» megszerezzék a minden igaz költészethez szükséges lírai hitel pótlékát. Laczkó Géza, Eckhardt Sándor és más szakértők erőteljes kritikai cikkei újabban aztán széles körök számára is leleplezték ezeket a Villonra ragasztott, ötszázévesnek feltüntetett mai kitalálásokat és az irodalmi tisztesség nevében követelték, hogy senki se adja ki világirodalmi nevek alatt a saját torzszüleményeit. A «Villon-ügy»-ből csak az izléstelenség, rosszhiszeműség vagy tudatlanság támaszthatott «Villon-vitát», mert hiszen itt vitának még csak helye sincs.”⁶⁹⁶

Szabó Lőrinc gyűlölettel átítatott írása a heves indulattól fakadóan torz és ferdítő. Odáig jutott, hogy Brechtet is mint „modern sanzonköltő”-t intézte el. A kortársak joggal kérték ki a „torzszülemény” megnevezést a Faludy-átköltésekre – hiszen Szabót leszámítva még a bírálók is elismerték a versek szépségét, sikerültségét, a költő tehetségét. Devecseri „még a fordításokból is kitűnő képességeit”⁶⁹⁷ említi, a másik Nyugatban megjelent cikk, Bálint György műve pedig kénytelen leszögezni: „[e]l kell ismerni, hogy tehetséges is a maga műfajában, csak éppen Villonhoz nincs semmi köze.”⁶⁹⁸ Rónay György egyenesen „valóban felejthetetlenül sikerült Villon-parafrázis”-t emleget.⁶⁹⁹

Közben ugyanis Szabó harcát a Nyugat újabb írással támogatta: a májusi lapszám utolsó oldalán Bálint György ítélte el Faludy műveit. „Sem a formát, sem a tartalmat nem őrizték meg. Alaphangjuk is más. [...] Nem balladák: modern sanzónok irodalmi igényű kabarék számára.”⁷⁰⁰

De Szabó kötete a harcok epilógussal csak kiélezte a vita hangnemét. Márciusban a visszafogottabb Lovass Gyula a Napkelet kritikájában szöveghűbbnek, „de költőileg nehézkes, száraz, ízetlen”-nek nevezte Szabó fordításait.⁷⁰¹ Májusban a Korunk még csak a

⁶⁹⁵ *A szegény VILLON tíz balladája. És a Szép fegyverkovácsné panasza*, Ford. Szabó Lőrinc, Bp., [1939]², 70.

⁶⁹⁶ François VILLON *Nagy Testamentuma*, Ford. Szabó Lőrinc, Bp. [1940], 141.

⁶⁹⁷ DEVECSERI GÁBOR, *Villon átköltése*, Nyugat, 1937/11, 369.

⁶⁹⁸ BÁLINT György, *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról*, Nyugat, 1940/5, 272.

⁶⁹⁹ RÓNAY György, *Látszat és valóság*, Vigilia, 1938 [jún?] 415.

⁷⁰⁰ BÁLINT György, *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról*, Nyugat, 1940/5, 272.

⁷⁰¹ LOVASS Gyula, *Szabó Lőrinc: A szegény Villon tíz balladája*, Napkelet, 1940/4, 217.

Villon szellemét támadóknak válaszolt. Pap Gábor szerint egy pesti „piciny mag” számára „sok nekik a középkor ébredő humanizmusa”, mikor Faludy „reflektorait korunk sötétsége ellen szegezte”.⁷⁰² Júniusra a lap már Szabó munkáját Faludy után „kissé száraz és idegenül” hangzónak nevezte.⁷⁰³

A vita végpontja egy megveszekedett hangvételű mű megjelenése. Just Béla *Botrány. Szabó Lőrinc és Vas István Villon-fordításának bírálata* címmel önálló kötetet jelentetett meg, melyben pontról pontra mutatta ki az említett költők tévedéseit, félreértelmezéseit, támadható nyelvhelyességű passzusaikat. Stílszerűen a címlapra egy ostort helyezett el a kiadó szerző. Bár érvei zömét el kell fogadnunk – hiszen Szabó és Vas is változtattak a versek későbbi kiadásán, s Vas Testamentumának e korai verzióját sok bíráló következetesen hibáztatta –, a stílus mégis döbbenetes, szakmai vitához méltatlan. A mű szándéka az volt, hogy a Faludy-féle hiteltelen fordításokkal szemben tökéletesnek kikiáltott és szembeállított Szabó-fordításokról bebizonyítsa: hűtlenségben csak fokozati különbségek rejlenek. Mint tudjuk, az alapföltetés is téves, hiszen Faludy nem Villont használta alapszövegül, de amikor a kritikus a Szabó Lőrinc-versek olvashatóságát, érthetőségét vitatja, már a szerző elvakultságáról beszélhetünk.

Az utolsó cikk írója a már idézett, epidémiá-hasonlatot bedobó dr. Semjén Gyula, középiskolai tanár, mellékesen műfordító. A Magyar Kultúrában ő is elismeri Faludy tehetségét, de a villoniádák aszfaltbetyár, „pökhendi, pimasz hang”-ját elutasítja. Álláspontja Eckhardt véleményének megismétlése, lényegesen szűkebb háttérismeretekkel.

A Villon-vitát azonban sose sikerült lezárni. A költő – életrajzi okból történt – távolléte, a későbbi elhallgatás következményeként napjainkig a verseket istenítő olvasók, valamint gyakran a minden irodalmi értéket elvitató irodalmárok tábora áll egymással szemben. Maga Faludy meglepő rugalmasságot tanúsított idősebb korában, amikor tulajdonképpen a támadók egyik érvét elfogadta. Bár az átköltések jogossága mellett kitartott, szerinte eljárása védhető és a megjelenéskor is egyértelmű volt, a művek irodalmi értékét maga is mintegy kétségbe vonta. „A Villon-balladák megjelenését a demokrata és baloldali sajtó, úgy hiszem, a megérdemelnél nagyobb dicsérettel fogadta. A dicséret, ha ugyan helyesen látom, nem annyira a kötet költői érdemeinek szólt, mint annak, hogy a szabadság hangja és a fasizmus elleni támadás félreérthetetlenül kihangzott a versekből.”⁷⁰⁴ Ezzel együtt „igazi Villon”-nak Tóth Árpád, Vas István, sőt Szabó Lőrinc fordításait tartotta.⁷⁰⁵

⁷⁰² PAP GÁBOR, *Kultúrkrónika: Morzsák a kor asztaláról*, Korunk, 1940/5, 440. és 441.

⁷⁰³ BERKÓ SÁNDOR, *Villon Nagy Testamentuma*, Korunk, 1940/6, 572.

⁷⁰⁴ FALUDY-KOVÁCS FANNY, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 23.

⁷⁰⁵ *I. m.*, 24.

Áttekintve a neves duellumot, a legföltűnőbb az, hogy milyen sokan nyilvánítottak véleményt – pedig a legkiválóbbak, így Babits tudatosan kerültek a tűzvonalat.⁷⁰⁶ Ha őszinték vagyunk, túl sokan is küzdöttek. Lényegesen többen boncolgatták a fordítások hűségét, mint akik képesek lettek volna a valódi Villont és Faludyt összevetni: ehhez ugyanis a francia nyelv archaikus változatának tudása mellett kultúrtörténeti ismeretek is szükségesek. Ezért nevezte Marc Martin az egész affért álirodalmi vitának. A francia szerző szerint csakis Eckhardt tudta volna a két szerzőt összevetni, ő viszont méltatlan módon küzdött, amikor a Villon-versek próza fordításával vetette össze Faludy verseit. Magam az ifjú Mészölyt is a kompetensek körébe sorolnám, ő azonban a pusztán elítélésen túl őrizkedett a pontonkénti hibák kimutatásától.

Amikor Devecseri Szabó fordításainak kitűnőségével küzdött, akkor Just Béla, Mészöly Dezső azt bizonyította be, az anyanyelvű Marc Martin azt erősítette meg, hogy valójában ezek is bővelkednek a gyakran értelemzavaró félfordításokban, kihagyásokban és magyartalanságokban.

Mint láttuk, még Faludy elítélői is elfogadták, hogy versei jók. Sokszor nem is annyira a valóban támadható költői formával, hanem a beléjük plántált tartalommal, a stílussal vagy a társadalmi töltettel hadakoztak. Ez a vita egyik mai szemmel is érdekes pontja: konzervatív, az irodalmi intézményrendszer által elismert kritikusok és alkotók a jó ízlés nevében utasították el a villoniádákat. Eckhardt Sándor, egyetemi tanár, a *Becsületrend* lovagja lapjában szexualitásuk és forradalmi voltuk miatt ítélte el Faludy műveit⁷⁰⁷ – s közben még az eredeti Villont is pornográfának nevezte.⁷⁰⁸ Valami hasonló következett be, mint három évtizeddel korábban Ady színrelépése után: a kritikusai szakma inkább saját egzisztenciáját, a társadalmi elvárásokat követte, mintsem hogy saját szakmai szerepét, irodalmi feladatát töltötte volna be. Marc Martin egyenest úgy fogalmaz, hogy a kultúra demokratizálódásának hívei s a hivatásos irodalmárok, másként a tömegkultúra és az elitkultúra csaptak össze.⁷⁰⁹ Ez pedig Faludy életére mindvégig kihatott: mint a második emigráció bemutatásakor már láttuk, ellenségesen viselkedett az irodalmárokkal szemben.

A második érdekesség a Faludy egész pályájára jellemző igazán laza viszonyulás mások – törvénycikkelyeket tekintve persze már elévült – szerzői jogaihoz. Mint áttekintettük, ebben egyszerre követett hazai hagyományokat (Thaly Kálmán), neves irodalmi elődöket

⁷⁰⁶ Bizonyítható, hogy Babits elítélte Faludy átköltéseit: *BABITS MIHÁLY beszélgetőfüzetei*, II, Bp., 1980, 479. és 481.

⁷⁰⁷ ECKHARDT Sándor, *Szegény Villon...*, Magyar Szemle, 1940/38, 320.

⁷⁰⁸ ECKHARDT Sándor, *Szegény Villon...*, Magyar Szemle, 1940/38, 319.

⁷⁰⁹ Marc MARTIN, *Villon, ce Hongrois*, Bp., 1995, 237.

(Macpherson, Chatterton s az 1936-os *A misztifikáció védelmében* többi hivatkozott szerzője), valamint a legfrissebb német szerzőket. A kommunista Brecht a burzsoá tulajdonjog téves irodalmi alkalmazóinak nevezte átköltése támadóit. Faludy pedig Karl Kraust és az ő Fackelét idézte: „a vers azé, aki – legjobban megírja”.⁷¹⁰

Faludy a Villon-balladákkal nem ment ilyen messzire. Imént idézett nyilatkozatában, sőt a kötet címében, a kísérő prózai kommentárban is fölhívta a figyelmet a hiteltelenségre, arra, hogy átköltés. Bár ezt a legtöbben elismerték, ennek ellenére újra és újra plágium-vád hangzott el, s az említett legnevesebb misztifikátorokkal kapcsolták össze nevét. Hogy megint a régmúltban tallózzunk: az iliászi pörhöz fogható vita hívta föl a figyelmet a szerzői és a fordítói jogokra.

Kritikatörténeti szemmel akkor is tanulságosnak nevezhető a korabeli sajtóvita tanulmányozása, ha a posztmodern látásmód elfogadása esetében mára az egész kérdéskör értelmetlenné is vált.

Majd évtized kellett ahhoz, hogy Komlós Aladár kimondja az Új Idők hasábjain, hogy fordítás és átköltés mellett további kategóriák is létezhetnek. Majd újabb évek múltán az irodalom és képzőművészet számos területén értelmezték át a műalkotás egyediségének romantikus toposzát. Andy Warhol három évtizeddel később festékekkel leöntött sajtófotókat, fogyasztási termékek és bankjegyek másolatait állította ki galériákban. Irodalmunkban Esterházy Péter szinte ollóval írta pár művét, de föltűnő a hasonlóság a kortárs Weöres Sándor öregkori *Psyché*-kötetével és Parti Nagy Lajos több írásával is. S bár hasonló viták – jellemzően szintén pályájuk kezdetén tartó alkotók esetén – napjainkban is kirobbanhatnak – így a közelmúltban Bódis Kriszta könyvére kiáltottak plágiumot⁷¹¹ –, korántsem tekinthetjük Faludy tettét példátlanoknak, ahogy annak idején Laczkó Géza fogalmazott.

Azzal, hogy egyszerre gyúrta össze az ötszáz éves Villont, az ötvenesztendős Zechet és húszéves önmagát, Faludy mai szemszögből egy korát megelőző posztmodern aktust követett el. S ez kiválthatta a kortársak haragját, de nevetséges, amikor friss munkák is elítélik ezért.

Végül leszögezhető, hogy egyértelműen Faludy érdeme, hogy Villon-kultuszt teremtett hazánkban. A harmincas években költeni kezdő Faludyt már értelemszerűen számosan megelőzték Villon hazai fölfedezésében. Az első részleteket Szász Károly fordította, formailag Faludyhoz hasonlóan hűtlenül. Tóth Árpád két vallásos balladát ültetett át a Nyugatnak, ahogy Kosztolányi is átköltötte egy versét. A nemzedéktársak közül

⁷¹⁰ RÓNAY Mária, *Négyszemközt Faludy Györggyel*, Literatura, 1937, 228.

⁷¹¹ SINKÁNÉ Sinka Rita, *Artisza*, Magyar Narancs, 2006. nov. 23., 4.

jelentősebb József Attila, aki egyszerre vívott ki jelentős szerepet a Villon-magyarításokban, mind a mennyiséget tekintve, mind a nyelvi normától eltérő elemek alkalmazásával, valamint azzal, hogy költészetére is hatást gyakorolt elődje.

Ám ezeket a verseket a Faludy-kötetig nem olvasták, üzleti sikert nem arattak. Mint Szabó Lőrinc esetén jól tanulmányozható: korábbi fordítások újrakiadása, újabb művek születése köszönhető az átköltések nyomán támadt népszerűségnek. S a Faludy-féle Villon-láz hatására – kimutathatóan azzal egy időben – kezd el Villont átültetni Vas István (1940) és Mészöly Dezső (1942). Munkáiknak mind költőileg, mind nyelvileg nehezen megkérdőjelezhető értéke így közvetve a hamisító költő tettét is jobb színben tünteti föl.

5.6. A humanista

A Villon-maszkkal egyidejűleg egy azzal rokon, de tágabb szerepkör is kialakult, s végigkísérte egész pályáján: a humanisták modern megfelelőjének tartotta magát.

A humanista tradícióhoz való fordulást tökéletesen magyarázza a kor szelleme. Részben az első emigrációjához vezető politikai események, majd a hidegháború és a föllángoló újabb fegyveres konfliktusok – például a szerb–horvát polgárháború – kapcsán jutott eszébe a humanisták pacifizmusáról írni.⁷¹²

Másrészt e szerepfelfogás szervesen illeszkedik a közép-európai, harcoss humanizmust hirdető írócsoport hazai virágzásához. Legjellemzőbb fórumuk az 1934-ben induló *Apollo* volt, mely ha lazán is, de köthető a pályáján ekkor induló *Faludy*hoz: a költőt először közlő, őt Villon-fordításra fölkérő, így az előbbi fejezetben említett Dénes Béla volt a folyóirat alapító szerkesztője, majd egy ideig felelős kiadója. A lap bővelkedett a humanizmusról szóló írások közlésében, így Kardos Tibor, Thomas Mann, Thienemann Tivadar, Márai Sándor, Halász Gábor, Bóka László, Babits Mihály vagy Cs. Szabó László tollából. 1936-ban bekapcsolódott a humanista recepcióba a *Faludy*-írást is közlő *Szép Szó* is, Fejtő Ferenc, Karel Čapek és Trencsényi-Waldapfel Imre írásaival. Az ekkori fokozott érdeklődést egyszerre okozta Erasmus halálának centenáriuma – melyről egyként megemlékezett Thienemann Tivadar⁷¹³ és Trencsényi-Waldapfel Imre, aki még Erasmus halálának évét is elnézte⁷¹⁴ – valamint az irodalompolitika. 1936. június 8–13. közt ugyanis a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága Budapesten tartott nemzetközi ankétot a „humanista szellem feladatáról a mai lélek formálásában”.⁷¹⁵ Thomas Mann vagy Huizinga fölszólalását élénk sajtóvisszhang követte, mely nem kerülhette el a fővárosban élő *Faludy* figyelmét.

Azonban az Erasmus-szerep fogantatása itt mégis eltér a Villon-évforduló hatásától: *Faludy* a modern humanizmust hirdető csoport első tagjaihoz tartozik, részben formálta is, s nem csupán követte a kortársak gondolkodását. Erasmusról szóló részletes, kutatásokat is igénylő esszéje már 1935 őszén megjelent,⁷¹⁶ így míg az *Apollo* hatásáról joggal beszélhetünk, a 36-ban induló *Szép Szó* csak a fiatal baloldali írók hasonló gondolkodását példázhatja, s a későbbi művekre hathat.

⁷¹² *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. júl. 11., Ahogy tetszik II.

⁷¹³ A magyar rádióban elhangzott előadását közli: THIENEMANN Tivadar, *Erasmus*, *Apollo*, 1936/2, 180–187.

⁷¹⁴ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Erasmus halálának háromszázadik [!] évfordulójára*, *Szép Szó*, 1936. szept., 381. és 386.

⁷¹⁵ BABITS Mihály, *A humanizmus és korunk*, *Apollo*, 1937/1, 1.; vö. még: MÁRAI Sándor, *Humanizmus*, *Apollo*, 1936/2, 188.

⁷¹⁶ *Rotterdami Erasmus, a modern kétkedés-evangélium apostola*, *Literatura*, 1935/19, 292–297.

Köztudott, hogy a reneszánszban fölvirágzott humanizmus az antik Rómáig, a Scipio-kör humanitas-eszméjéig vezethető vissza. A humanizmusról író Faludy részint az antikvitásba is tekint, de sokkal inkább saját korát tartja szem előtt. Ahogy többi történelmi munkája kapcsán is láthattuk: amikor régi alakokról ír, következetesen politizál. Így már említett első cikkét ekként fejezi be: „Németországban, Olaszországban és Európa legtöbb államában olyan erők jöttek működésbe, amelyek nemcsak a humanisták személyét és a humanista gondolkozást, hanem azt is, amit Platontól Thomas Mannig európai kultúrának nevezünk, halállal fenyegetik. Itt arról van szó, hogy minden humanista, amennyiben valóban az, és nem mint apolitikus szobatudós, elveit hangoztatni nem merő fasiszta vagy várakozó álláspontra helyezkedő sztalinista nevezi magát annak, írásának minden betűjével és ha kell, utolsó csepp véréig kitarson a harmadfélezeréves humanizmus őrhelyén.”⁷¹⁷

De mint az idézetből láttuk, Faludy a történelmi helyzetek rokonítása terén is továbbment, tisztelt kortársait, nemegyszer barátait s magát is humanista szerepbe bújtatva. „Az elmúlt nyolcvan évben újra felbukkant valami, ami a múlt idők humanistáinak mentalitásához hasonló. Az újabb keletű humanisták álláspontja meglepően hasonló tizenötödik századi elődeikéhez” – fogalmazott Erasmus-kötete epilógusában.⁷¹⁸

Következetesen XX. századi humanistaként említi Anatole France-t⁷¹⁹ és Thomas Mannt. (Alkalomadtán az utóbbitól külön kiemelve *A Varázshegy* Settembrinijét és – a magyarországi értelmezést követve – a *Mario és a varázslót*.⁷²⁰) Mellettük ideszámítja Camus-t, Moraviát, Unamunót, személyes ismerősei közül pedig Bertrand Russelt, Madariagát.⁷²¹

A humanizmus-fogalom kortalanná tágításában Faludy kortársai gondolkodását tükrözte. Fejtő szerint humanista Settembrini és Marx,⁷²² Márainak Mann és íróársai,⁷²³ Huizinga vagy Babits saját magát tartotta annak⁷²⁴ – arra nem is térve ki, hogy ki a századfordulós amerikai filozófusokat,⁷²⁵ ki Georgét és Hitler *Mein Kampf*ját nevezte humanistának.⁷²⁶

⁷¹⁷ *Humanisták fegyverben*, Népszava naptár 1937, Bp., [1936], 93.

⁷¹⁸ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 281.

⁷¹⁹ „Anatole F.”, Magyar Hírlap, 1993. ápr. 10., Ahogy tetszik II.

⁷²⁰ *Humanisták fegyverben*, Népszava naptár 1937, Bp., [1936], 90.

⁷²¹ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 282.

⁷²² FEJTŐ Ferenc, *Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról*, Szép Szó, 1936. nov. 161. és okt. 9.

⁷²³ MÁRAI Sándor, *Humanizmus*, Apollo, 1936/2, 188.

⁷²⁴ BABITS Mihály, *A humanizmus és korunk*, Apollo, 1937/1, 1.

⁷²⁵ REMÉNYI József, *Amerikai humanizmus*, Apollo, 1937/2, 114–118.

⁷²⁶ FARAGÓ László, *A harmadik humanizmus és a Harmadik Birodalom*, Apollo, II, 1935, 129–288.

A szűkebben – más megfogalmazásban tárgyszerűen – humanisták közül Faludy a legtöbbször emlegette a következőket: Gianfrancesco Poggio Bracciolini, Lorenzo di Valla, Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola, Reuchlin és Morus Tamás. Mind szerepel említett korai esszéjében, s mind legalább tízszer fölbukkan Erasmusról írott kötetében.

A humanisták közé sorolta Ulrich von Huttent is.⁷²⁷ Az ő alakja már költői szerepként is felfogható. Az *Európai költők antológiájába* került be a saját versként soha föl nem vállalt *Német parasztdal a XVI. századból*. Ennek dalolója egy az udvaroncot követő lázadó paraszt. Huttent minden strófa megidézi: a refrén szerint „Ulrich von Hutten a vezérünk, / s a szabadság a jelszavunk.” Bár hat évtizeddel később a *Landsknecht*ként is emlegetett költeményt a névlegesen fordításait tartalmazó kötetben publikálta, újabb, villoniáda-jellegű utánérzéssel van dolgunk. A megmozgatott műveltséganyag túl bő, a teológiai viták Ádám köldökéről, Tiziano V. Károlyt ábrázoló festményei, Rotterdami Erasmus és Bianca d’Este megidézése meglepő lenne a német parasztháború résztvevőitől.⁷²⁸ Ugyanakkor a cenzúrárt kijátszó utánérzés jól beilleszkedik az ugyanitt megjelent, ám később saját versei közé átemelt *Koldusdal*, *Német zsoldosdal* és *Középkori kocsmadal* vonulatába.

Humanistaként említi Rabelais-t is.⁷²⁹ Így itt kell megemlítenünk legnagyobb prózafordítói vállalkozását: a Gargantua és a Pantagruel – szinte – teljes lefordítását. (A Pantagruel utolsó, kétes hitelű fejezeteit kihagyta, míg Gargantua-kézirata sajnos lappang, valószínűleg örökre elveszett.)

A humanisták közül legkedveltebb alakja mégis Erasmus. Harmadik ismert publicisztikája már róla szólt,⁷³⁰ s kilencvenhatodik évében egyik utolsó írását is róla publikálta.⁷³¹ Közben kevés prózakötetének egyikét is neki szentelte, egyetlen filológiai művét megalkotva. S ez utóbbin nekibuzdulva írta a verseket: 1969-ben a *Rotterdami Erasmushoz, I–3.* és a 2002-es *1970. Rotterdami Erasmus*⁷³² mellett említhető az 1996-os *Mint Erasmus meg More*. Ha pedig számba vesszük azon cikkeit és verseit, melyek csupán megemlítik a híres humanistát,⁷³³ egyértelmű jelét kapjuk az érdeklődésnek.

⁷²⁷ *Humanisták fegyverben*, Népszava naptár 1937, Bp., [1936], 89.; *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 158.

⁷²⁸ Erre egyszer ő maga is utalt: az első szövegközlésben. „A vers nem valódi Landsknechtnóta, meglátszik rajta a poeta doctus. Állítólag Johannes Secundus (1502–1536), V. Károly németrómai [!] császár udvari költője szerezte” (Korunk, 1937/11, 929.). Az életmű ismeretében inkább Faludy hamisítását valószínűsíthetjük.

⁷²⁹ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 62.

⁷³⁰ *Rotterdami Erasmus, a modern kétkedés-evangélium apostola*, Literatura, 1935/19, 292–297.

⁷³¹ *Rotterdami Erasmus*, Irodalmi Jelen, 2005/50, 3.

⁷³² *Viharos évszázad*, Bp., 2002, 60.

⁷³³ Az említett, negyedében csak Erasmusról szóló Hutten-vers mellé csupán a *Jegyzetek a kor margójára* ciklusból: Magyar Hírlap, 1991. nov. 23, Ahogy tetszik II.; 1992. júl. 11., Ahogy tetszik II.; 1992. okt. 31., Ahogy tetszik II.; 1994. márc. 19., Ahogy tetszik II.; 1994. júl. 9., Ahogy tetszik II.

A mennyiségi érveknél is jobb bizonyíték Erasmus tiszteletére életrajzi kötetének elfogult, Erasmust szinte tömjénező álláspontja. Ezt az író már előszavában vállalja: „a szerző igencsak szokatlan helyzetben találja magát, mert szívvel-lélekkel egy véleményen van alanyával, így időnként nagyobb szenvedéllyel kel védelmére, mint ahogy azt az illem megkívánja”.⁷³⁴ Míg 25 évesen még talált Erasmus életében szégyellnivaló döntést,⁷³⁵ három évtizeddel később már ezt is úgy értékeli, hogy „[t]ermészetesen igaza volt”.⁷³⁶

Szerencsénkre halála előtt maga Faludy is többször nyilatkozott arról, mi is ragadta meg ennyire a nagy humanista alakjában. „Rotterdami Erasmus tizenkilenc éves korom idején lépett életembe, szelíden, lábdobogás nélkül mint ahogyan humanistához illik. Annyi sok minden vonzott benne, hogy nem tudom megmondani, mivel hódított meg elsőnek. Talán a gyűlöletével a háború ellen; ebben az egyben rokonok voltunk. [...] A háború gyűlöletén kívül volt életünkben más mozzanat is, ahol némileg hasonlítottunk egymásra. Mindketten gyávák voltunk és hősiések” – utalt az inkvizíció, illetve Sztálin elleni, határokat azért ismerő kiállásukra.⁷³⁷

Egy újabb, Faludy által említett „közös vonás” sokkal erőltetettebb. „Egy másik találkozás korunkhoz kapcsol bennünket. Az 1500-as évek elején derűlátás árasztotta el az emberek kiválóbbjait. [...] Erasmus boldogan üdvözölte az eljövendő korszakot, mikorra az emberek jobb társadalomra és boldogabb életre várhatnak. [...] A következő évtizedek aztán kioltották optimizmusát. [...] Az 1900-as évek elején hasonlóan optimista korszak virradt, mikor az emberek a technika és a tudomány összefogásától anyagi és a «haladó» politikai pártoktól és iskoláktól szellemi létük javulását remélték. A reménykedésnek az első világháború vetett véget.”⁷³⁸ Megjegyzendő, hogy a háború kitörésekor szerzőnk még csupán négy esztendő volt, s mint a következő fejezetben láthatjuk, optimizmus sose jellemezte igazán költészetét.

Erasmusnak azonban nemcsak háborúellenes eszméi, az emberiség javíthatóságába vetett hite vonzhatta Faludyt. Tanulságos megnézni, milyen Erasmus-portré rajzolódik ki az olvasó számára az 1969-es életrajz végigolvastakor.

⁷³⁴ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 7.

⁷³⁵ A haldokló Huttennel való vitaközlést: I. *Rotterdami Erasmus, a modern kétkedés-evangélium apostola*, *Literatura*, 1935/19, 294.

⁷³⁶ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 216.

⁷³⁷ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 50.; vö. még: *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 49–50.

⁷³⁸ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 50.

Eszméi közül a többszörösen kiemelt békevágy⁷³⁹ mellett olyan modern fogalmakat említ, mint a liberalizmust⁷⁴⁰ [!] és a gyarmatosító politika elítélését.⁷⁴¹ Személyiségéből hangsúlyozza a szellemes irónia iránti vonzalmat⁷⁴² és a jó borok kedvelését.⁷⁴³ A Villon-szerepben berobbant költővel rokonítható az idézettel kiemelt szabadságvágy, pártoktól való függetlenség,⁷⁴⁴ valamint a „minden dolgok elleni lázadás”.⁷⁴⁵

Még saját életrajzának pár mitizált mozzanata is az Erasmus-maszkhoz köthető. Egyetemi tanulmányait mindketten Párizsban is folytatták, így Faludy kéjjel emelheti ki, mit is érezhetett egy alföldi a világvárosban jártakor.⁷⁴⁶ Később életük „szüntelen utazásban telt el”.⁷⁴⁷ Mint láttuk, Faludy indokolatlanul állította, hogy kötetait a nyilasok elégették volna – Erasmus műveit azonban a Sorbonne és az inkvizíció máglyára küldte, ahogy azt költőnk többször ki is emeli.⁷⁴⁸ Szintén mítoszszerű Csilléry András lefordulta a székéről Faludy pamfletjének olvastakor – a számos említés ellenére Csilléry az esetet túlélte, maradandó vagy súlyos sérüléséről nem tudunk, így az esetre nincs bizonyíték. Az meg az Erasmus-életrajzban olvasható, hogy az ellene írt dialógust olvasó Beda „rohamot kapott és összeesett”, bár nem halt meg.⁷⁴⁹

Hiába volt Ágoston-rendi barát, az Erasmus-alak szexualitásában is rokonítható Faludyval. Többször céloz rá, hogy sikerei voltak a nők körében,⁷⁵⁰ ismételten említi vérbaját.⁷⁵¹ Sőt olyan barátságokat is leír, melyek homoerotikusnak tűnnek. Így „kolostorbeli kedvence” barátságára „féltékeny” s idézett levelében „szerető”-nek nevezi.⁷⁵² Egyik tanítványa, Thomas Grey iránt érzett „rajongás”-a kapcsán pedig Faludy idézi a tiltakozó gyámot, aki Abélard-ral vetette össze Erasmust. Ne felejtsük, az életrajz az Eric Johnson-kapcsolat elején született, ugyanakkor még Stonewall előtt, s ekkor a homoszexualitást rejtőzködő diszkurzus jellemezte.

Így bár Faludy szerint nem sokban hasonlítottak egymásra,⁷⁵³ valójában kevés eltérést lelünk. Az egyik Erasmus szorgalma, munkabírása, melyet Faludy ellentétbe állított

⁷³⁹ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 161–165.

⁷⁴⁰ *I. m.*, 230.; liberalizmust említve.

⁷⁴¹ *I. m.*, 168.; az antikolonizmus szót legalább elkerülve.

⁷⁴² *I. m.*, 147.

⁷⁴³ *I. m.*, 133., 150.

⁷⁴⁴ *I. m.*, 217.

⁷⁴⁵ *I. m.*, 21.

⁷⁴⁶ *I. m.*, 66.

⁷⁴⁷ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 49.

⁷⁴⁸ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 72., 229., 276.

⁷⁴⁹ *I. m.*, 241.

⁷⁵⁰ *I. m.*, 60., 133.

⁷⁵¹ Legrészletesebben: *i. m.*, 200.

⁷⁵² Az idézett részek: *i. m.*, 114., 42., 41.

⁷⁵³ *A Pokol tornácán*, Bp., 2006, 49.

sajátjával.⁷⁵⁴ Fogadjuk el véleményét, bár az általa hátrahagyott korpusz mennyiségre sem megvetendő. Ami az igazán nagy, mindig ki is emelt eltérés, az az, hogy Erasmust „[a] művészet nem érdekelte”.⁷⁵⁵

A szerep eltanultát vizsgáljuk meg egy korai, eddig okkal nem említett verses művén. A Cserépfalvinál kiadott békeantológia, az 1938-as *Európai költők antológiája* Erasmus sírversét tartalmazza.⁷⁵⁶ Mivel tömör és jellemző példája a szerep alapjául szolgáló maszk átformálásának, érdemes alaposabban tanulmányoznunk.

Erasmus sírjára

Térj pihenőre az úton, vándor, e nyárfa tövében
és legyen szemed a könnytől egy percre nehéz,
mert itt tettük a föld mindent megemésztő ölére
Rotterdami Erasmus agg, hamuszürke fejét.
Rongy, fityegő kis iszákja a hátán volt a hazája,
rangra, parancsra, aranyra s hírre mit sem adott,
nem volt otthona, pénze, szerelme, családja se háza,
s gyűlölték a királyok, zsoldosok és a papok.

Ismeretlen latin költő (1536)

A jól sikerült epigrammának több hibája is fölkeltheti az elemző kíváncsiságát.

Először is a megformált Erasmus-alak hamis, semmilyen összefüggésben nem áll a történelmi Erasmus-képpel, amely pedig nagyon is érdekelte Faludyt: több cikke és kevés prózakötetének egyike is a tudós humanistáról szól.

A királyok nem gyűlölték: VIII. Henriket kiskora óta ismerte,⁷⁵⁷ V. Henrik koronázására meghívták,⁷⁵⁸ a szász választófejedelem Bölcs Frigyes könyvet rendelt tőle⁷⁵⁹ és udvarába hívta,⁷⁶⁰ a mi Mária királynőnk lelkes olvasója volt, s ismételten meghívta brabanti székhelyére,⁷⁶¹ ahogy Franciaországba invitálta I. Ferenc, Bécsbe Ferdinánd, Krakkóba Zsigmond.⁷⁶²

⁷⁵⁴ *I. m.*, 50.

⁷⁵⁵ *I. h.*; *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 126–127.

⁷⁵⁶ Ezt megelőző sajtóközlése: *Korunk*, 1937/11, 931. Alapszövegül inkább a Faludy szerkesztette kötetet választottam, ahol a szövegek gondozását is ő végezte.

⁷⁵⁷ *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006, 86, vö. még 179. és 202.

⁷⁵⁸ *I. m.*, 205.

⁷⁵⁹ *I. m.*, 203.

⁷⁶⁰ *I. m.*, 182.

⁷⁶¹ *I. m.*, 272.

⁷⁶² *I. m.*, 265.

Hogy a kortárs papok gyűlöltek volna Ágoston-rendi paptársukat, erős túlzás: III. Pál még bíborosi kalapot is ajánlott néki,⁷⁶³ tanítványa és barátja volt Stuart Sándor, Saint Andrews-i érsek,⁷⁶⁴ de baráti volt viszonya a spanyol Ximénes bíborossal⁷⁶⁵ vagy a magyar Oláh Miklós leendő érsekkel, ekkori kanonokkal és főesperessel is. Igaz, Faludy itt már nem ment olyan messze, mint a két évvel előbbi első változatban, amikor nem otthona, hanem „Istene” sem volt a teológia doktorának.

Ráadásul az egész vagillard-i, szegény kóborló szerep, mely a villoniádáknak is lényege, hiteltelen Erasmus személyére. Nemcsak kényelmes házai voltak, de a jó bort, a húst és a viszonylagos luxust sem vetette meg,⁷⁶⁶ egyik legfőbb hibája igenis hírnévkørsága volt⁷⁶⁷, s persze nem is út szélén temették el, hanem Bázelen, pompával.⁷⁶⁸

Mivel Erasmus 1536 júliusában halt meg, szinte kizárható, hogy valamely humanista, erasmista kortársa ennyire rosszul ismerte volna mesterét. Hogy hiteltelen, Faludy által költött verssel van dolgunk, azt alátámasztja az is, hogy semmi ilyen forrást, nevet nem ad meg: a kötetben megjelent összes többi „ismeretlen” megnevezésű alkotásról vagy Faludy maga állapította meg, hogy hamisítás,⁷⁶⁹ vagy már munkám előbbi részében sikerült ezt bebizonyítanom.⁷⁷⁰

De a barokkos⁷⁷¹ imitáció túlmegegy az eredet és a téma terén: Faludynak a versformákhoz való nagyúri hozzáállásában is ez figyelhető meg.

A humanista epigramma ésszerű formája a disztichon: ránézésre a vers tökéletesen meg is felel ennek. Ám a tördelés és az átsejltő verslábak csak a hatást teremtik meg, valójában minden párverset elront. A négy hexameterből három ott van, de a harmadik sor ötödik–hatodik lábai csak akkor lennének helyesek, ha a „megemésztő” szót rövid véggel olvasnánk. A négy pentametert meg következetesen elrontja. Az elsőt rögtön („és legyen szemed”: krétikus), a harmadikat a végén („s hírre mit sem adott”). A legizgalmasabb pedig a hangsúlyos helyzetben lévő, azonos képletű negyedik és nyolcadik sor: első felük tökéletes hexameter, második felük tökéletes pentameter: de utóbbinak hosszak egy morával. A cezúra nélküli ál-pentameterek a sor végén megteremtik a kívánt hatást – mégsem valódiak.

⁷⁶³ *I. m.*, 267.

⁷⁶⁴ *I. m.*, 135., vö. még 272.

⁷⁶⁵ *I. m.*, 184.

⁷⁶⁶ *Pl. i. m.*, 211.

⁷⁶⁷ Vö. még származásának titkolásával.

⁷⁶⁸ *I. m.*, 272.

⁷⁶⁹ *Zsoldosdal: Európai gyöngyszemek*, Bp., 2002, 6.; Középkori kocsmadal, Katalán koldusdal.

⁷⁷⁰ *Parasztmóta*.

⁷⁷¹ Az egyben korstílus megnevezést itt „örök barokk” értelemben használom, részben Lytton Strachey leírása nyomán (*Erzsébet és Essex = Lytton STRACHEY, Két királynő*, Bp., 1968, 13–14.).

Nem mintha nem sikerült volna Faludynak tökéletest is alkotnia, akár ugyanebben a kötetben, több helyen is. Hiszen disztichonban írni oly egyszerű, hogy még a mai diákoknak is lehet dolgozatfeladat. Hasonló esetről van szó tehát, mint az *Óda a magyar nyelvhez* strófáinak utolsó soraiban: a Berzsenyit is megidéző adoniszi sor bizonyíthatóan nem nyomdahibából tér el egy helyen a kívánt mértéktől.

5.7. A bomba prófétája

A középkori szellemű békevágyó humanistának és a modern idők környezetvédőjének egyaránt központi témája az atombomba. A XX. század szimbólumává vált tömegpusztító eszköz művek tucatjába került be. Említhetjük Pilinszky Jánost (*Apokrif*, 1954), Juhász Ferencet (*Szent Tűzőzön regéi*, 1969), Örkény Istvánt (*Budapest*, 1971 előtt), a francia Merle-t (*Malevil*, 1972), az amerikai Chaim Potokot (*The Book of Lights*, 1981), s filmek garmadáját, melyek közül a *Dr. Strangelove* emelkedik ki.

Az atombomba az egyik leggyakrabban földolgozott Faludy-motívummá vált. Ennek azonban szerzőnk esetében egy személyes oka is volt: mint majdnem minden lehető alkalommal utal rá, ő életét köszönhette a bomba bevetésének, a kapituláció miatt elmaradó japán szárazföldi offenzívának. A bomba rárakódott az emberiség horizontját érintő félelmekre, melyeket hatodfél évtized után így foglalt össze: „A világ sorsába vetett optimizmusomat – mely jókedvemtől független, mert ezt megőrizem – 1945 augusztusában vesztettem el, amikor az atombombák leestek Hirosimára és Nagaszakira. A világ pusztulása addig évmilliók távolságába vészett [...] míg most világossá vált, hogy száz atombomba legyártása után bármelyik vezetőnek módjában áll a világot elpusztítani, és az erre képes örültek nem ritkák a politikusok vagy államférfiak között. Vagyis a világ végének lehetősége közvetlen közelünkbe költözött.”⁷⁷²

Persze az apokaliptikus hangulat nem előzmény nélküli Faludy – 45-ig meglehetősen kicsiny – életművében. A harmincas években a diktatúrák megerősödése hívta elő a pompeji strázsa, a pusztulását váró város fölött virrasztó költő szerepét.

„Ki ás ki város, ha a tűz eléget?

Ha palotáid romsora kigyúl,

ha uccáid bedőlnek és széttépett

könyvtáraidra sűrű pernye hull?”⁷⁷³ – írja nem véletlenül a szociáldemokrata

vasasszonynak, Kéthly Annának ajánlva.

A második világháború után többé nem politikai mozgalmaktól, háborús pusztításoktól, a demokrácia bukásától tartott, hanem az atombombától, a nukleáris tél okozta globális pusztulástól. Az atombomba réme mintegy a nácizmus helyébe lépő szimbólum, hogy a hidegháború enyhülésével a környezetszennyezés rémének és a kultúra pusztulásának adja át helyét.

⁷⁷² 2001-es Szent Anna-tavi beszédéből: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 187.

⁷⁷³ *A pompeji strázsán*, XL., *A pompeji strázsán*, Bp., 1938, 86–87.

Szinte rögtön Hiroshima után a *Harc!*-ban publikálja első cikkét *A bomba és a béke* címmel.⁷⁷⁴ Érdekeség, hogy 1962-ben részletesen megismétli, szinte teljes egészében idézi hajdani cikkét. Persze nem kivételes memóriájának példáját látjuk ebben: egyik cikkében elejti, hogy a *Harc* – mára valószínűleg teljességében elveszett⁷⁷⁵ – példányai a birtokában voltak.⁷⁷⁶ A cikkben egyszerre ünnepli a tudományt, a Demokritosszal megindult, Szilárddal végződő sort, s ítéli el a bombát humanitárius szemszögből.

Hazatérte után újra tollhegyre tűzi, igaz nem saját neve, hanem csupán szignója alatt, a Népszava hasábjain. Ezúttal a cikk egésze elítélő, a kor követelményeinek is megfelelővé békeharcos: az egyetlen visszatérő motívum a föltalálók fölkötésének ötlete. „Már születésekor elhatároztam, hogy minden fordulóra felköszöntöm. Most is reménytelenül rázom öklömet ellene.”⁷⁷⁷

S ezt szinte be is tartja a következőkben. Bár életútjából fakadóan hosszasan feledésbe merül a téma, a lehető legaktuálisabb pillanatban, 1962-ben ismét fölbukkan. A hidegháború csúcspontján járunk: már áll a berlini fal, már lejátszódott a Disznó-öbölbeli „konfliktus”, de még a kubai rakétaválság előtt vagyunk. Kéthly Anna Népszavájának vezércikkékként jelent meg *A bomba és a béke*, s Faludy – azon felül, hogy fölidézi 17 évvel korábbi cikkét –, talán itt foglalja össze legteljesebben azt, amit még tucatszor elmond. A bombában a halandóságot látja, az emberiség elpusztulásának eshetőségét. „Az atombomba felfedezésével az egyéni élet céltalansága mellé az egész fajta, az egész emberi kultúra és civilizáció céltalansága, az individuális halálfélelem mellé a kollektív halálfélelem is bekerült az emberiség tudatába.”⁷⁷⁸

Amikor az évtized végén kibővítve magyarul is kiadja önéletírását, abba is belefoglalja – a később a szöveggözlés figyelembe nem vétele miatt kimaradt – világvége-váró mondatot: „a pusztulás árnya, melyet az atombomba ránkvet, értelmetlenné teszi az emberiség történelmét, kultúráját, tudományát, mely mind-mind csak a pusztulás felé vezetett?”⁷⁷⁹

Csak a részletes publicisztikai elemzés után jelenik meg a bomba képe költészetében is – majd negyedszázaddal az első robbantás után. 1968-ban költözik Amerikába, s ekkor írja meg *Repülőgép száll ki minden felhőből... versét*:

⁷⁷⁴ *Harc!*, 1945. szept. 1., 3.

⁷⁷⁵ Magyarország az újság írásakor hadban állt az USA-val, így a kötelespéldány-lelőhely OSZK-ban mindössze három szám olvasható (vö. POMOGÁTS panasztát, *i. m.*, 241.). A másik kötelespéldányos helyen, a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban a lapszámok lappangnak, a többi nagy könyvtár internetes katalógusa szerint csak a New York-i Public Library őriz belőle, de ezt az évfolyamot nem. Itthon az Országgyűlési könyvtár és a FSZEK őriz pár lapszámot, de nem ezt. Végül az OSZK hírlapgyűjteményének munkatársa által gyűjtött publikálatlan katalógus nyomán sikerült a lapszámok bő kétharmadára rábukkanni a Politikátörténeti Intézet Könyvtárában. A többi lapszám Lakatos Éva szerint elveszettek tekinthető.

⁷⁷⁶ *Két találkozás Jan Masarykkal*, Menora, 1968. szept. 7., 7.

⁷⁷⁷ yy, *Az atombomba születésnapjára*, Népszava, 1947. aug. 7., 4.

⁷⁷⁸ Népszava, London, 1962. ápr. 1., 1.

⁷⁷⁹ FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 62, Menora, 1969. dec. 13., 5.

„A bölcsélet mért érkezett először
s csak azután a győztes technika?

Mért nem fordítva? Mért nem Árkhimédesz
öntött már ágyút s atombomba hullt,
míg Néró kornyikált és Róma égett?”⁷⁸⁰

Ettől kezdve újra és újra az egész emberi civilizációt elpusztító apokaliptikus fegyverként tér vissza költészetében. Folytatja a sort az 1969-es *New York felé*,⁷⁸¹ majd az 1971-es *Apocalyptica*, rögtön indító sorával.⁷⁸² A legismertebb az 1980-as *Tanuld meg ezt a versemet*, melynek – kimondatlanul – egy atomcsapás utáni bunker az egyik színhelye.⁷⁸³

Ugyanakkor az atombomba csak egy a ránk fenyegető veszélyek, apokaliptikus víziók közül (környezetszennyezés, bűnözési hullám, kultúra visszaszorulása). Mintha a villoni balladák utódaiban a kaszás Halál képe helyett egy új, a régihez hasonló szerepű eszköz lenne.

S mégis több, hiszen politikai jelkép. Jól megfigyelhető ez abban a versben, amelyben a bomba önálló, egész szonettet kitöltő szimbólummá tágu. Az 1983-as *Nemcsak Japánra hullt...* tulajdonképpen újra elmondja a cikkekben már rég kikerült gondolatokat.

„Nemcsak Japánra hullt az atombomba.
Tovább porlasztja a reményt s kirág
minden morált. Kit érdekel a holnap,
ha éjjel felrobbanhat a világ?”⁷⁸⁴

A kilencvenes években, a hidegháború végével csökken a bomba okozta fenyegetés – és versek helyett inkább ekkori prózáiban jelenik meg a motívum. A hangsúly azonban nem a közösség pusztulására, hanem az individuum túlélésére kerül.

Az angolul 1988-ban kiadott *Notes from the Rainforest* hoz váltást. Amikor Faludy találkozik Laurens van der Post ezredessel, a bomba pusztító szerkezetből életmentő gépezetté válik. „A Dzsakarta melletti, hírhedt japán fogolytáborban raboskodott mint holland ezredes és tudta, hogy ereje legvégét járja. Én kedvezőbb körülmények közt vártam, hogy az 1945.

⁷⁸⁰ *Versek*, Bp., 2001, 502.

⁷⁸¹ „s ha nem veti az atomrobbantás / széjjel mindezt”: *i. m.*, 517.

⁷⁸² „Plutóniumot tart a holnap marka.”: *i. m.*, 537.

⁷⁸³ „Az is lehet, hogy odafenn
már nincs világ, s te odalenn
a bunker mélyén kérdezed:
hány nap még, míg a mérgezett
levegő az ólomlapon
meg a betonon áthatol?": *i. m.*, 635.

⁷⁸⁴ *I. m.*, 675.

szeptember 17-ére tervezett japán invázióra átszállítsanak Okinawába. A hadvezetőség félmillió veszteségre számított és nem vagyok olyan ügyes katona, hogy a partraszállás túlélésében reménykedhettem volna. Mindkettőnk életét az atombomba mentette meg. Azokat idéztük fel, akiket a japánok megöltek és akiket az atombomba elpusztított.”⁷⁸⁵

Ezt a gondolatot újra és újra előadja. Hazatérve megírja *Jegyzetek a kor margójára* cikksorozatában,⁷⁸⁶ egymás után háromszor is, s részletezi ekkor írt önéletrajzi kötetében is.⁷⁸⁷ 2002-ben írt verseskötetbe is bekerült. Míg más esztendőket a *Viharos évszázadban* legfeljebb két vers idézett meg, 1945-öt rögtön négy, ebből háromnak *Hiroshima* a címe. S bár egyre elkeseredettebb hangvételűek, az első kettő még a túlélését magasztalja, meglehetősen ironikus hangon. Így a *Hiroshima, I* a tervezett félmillió áldozatából saját, sok fegyver által okozott halálát játszatta újra le a „Megmenekültünk. Nagy az ára.” sorig és a kiábrándult zárlatig:

„Örüljünk hát és vigadozzunk,
áldjuk Szilárdot, Fermi, Tellert.
Százezer japánt feláldoztak,
s éltetnek százmillió embert.”⁷⁸⁸

A harmadik vers már a világ pusztulását várja, hiszen milyen világ az, hol nem katonák, hanem tudósok találják föl a pusztító szereket. Méghozzá, mint a zsidóságról szóló fejezetben láttuk, Faludyval rokon tudósok. A velük folytatott párbeszédet, Szilárd Leó New York-i 45-ös optimizmusát, haladásba vetett hitét, a szibériai atomnapok mezőgazdasági szerepét újra és újra földolgozta: interjúban,⁷⁸⁹ a Korona Pódiumon szokásos estjei egyikén, végül a *Pokolbeli napjaim után* lapjain.⁷⁹⁰

Az atombomba tehát a tudománytól elszakadt, először még csak fenyegető, majd a politikusok kezébe került, s így botrányos fegyverré vált. De utólag visszatekintve egyben egy letűnt kor jellemző tárgya. Pályája végén így jelenik meg egy 2000-es és egy 2002-es versében is. A címek már önmagában sokat mondanak: *A hidegháború*, illetve *1971. Hidegháború*. Mindegyik az irracionális ontológiai helyzet fölvázolására épül.

„A két felet vedd mint két örült embert,
akik azt hitték: ez az életút,

⁷⁸⁵ FALUDY György, ERIC JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991, 148.

⁷⁸⁶ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1991. dec. 7., Ahogy tetszik II.; *Ólom és ózon*, Magyar Hírlap, 1992. márc. 7., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. máj. 8., Ahogy tetszik II.

⁷⁸⁷ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000., 292.

⁷⁸⁸ *Viharos évszázad*, Bp., 2002, 44., az előző sor: 43.

⁷⁸⁹ LŐCSEI, *A tudós meg a költő*, Magyar Nemzet, 1998. febr. 11., 13.

⁷⁹⁰ *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2000., 292–293.

s csupán azért gyártottak atomfegyvert,
hogy ne vívjanak atomháborút.”⁷⁹¹

⁷⁹¹ *A hidegháború: Versek*, Bp., 2001, 918.

5.8. A környezetvédő

Az ezredfordulóra gyökeresen átalakult a művelt emberek természetfölfogása. A XIX. század elején még épp állandósága, romlatlansága miatt dicsérték a természetet, állították szembe a múlandó emberi élettel.⁷⁹² Byron Childe Haroldja a tengeri vihar fenségességéről zeng – hogy aztán Waterloo-nál, Velencében és Rómában az emberi birodalmak, alkotások porlékonyságán keseregjen. A romantika utazói számára a háborítatlan természet egyszerre ijesztő és fenséges.⁷⁹³ Ezzel szemben napjaink környezetvédelmi aktivistája már minden tájon az azt fenyegető katasztrófák árnyát látja, s éppen a romlékonyság szüli számára a fenséges hatását.

A környezetvédők, majd nyomukban a föllelkesült írók ezért romantikus tájképek alkotása helyett apokaliptikus víziókat írnak. Mindezt mozgalmi okokból. A Lawrence Buell idéző Christopher Hitt szavaival: „ha rá lehet venni az embereket arra, hogy elképzeljenek egy ilyen kataklizmát, akkor talán megijednek annyira, hogy elkerüljék”⁷⁹⁴

Mint az előző fejezetben már írtam, a környezetszennyezés okozta világpusztulás víziója már a harmadik apokaliptikus látomás Faludy munkásságában: a diktatúrák katonai, majd az atombombák politikai megsemmisítésének helyébe lép. A környezetszennyezés mint téma tehát a hidegháború elcsendesülésével merül föl, ahogy maga is megfogalmazta a rendszerváltás után. „Az atomháború veszélye jelenleg nem fenyeget semerről sem. Így Földünk lakóit pillanatnyilag négy helyett csak három katasztrófa lehetősége szorongatja. Az első a túlnépesedés közelgő borzalma, a második a természet egyre jobban látható pusztulása és a harmadik a sovén nacionalizmus, mely soha semmi jót nem hozott az emberiségnek.”⁷⁹⁵

Hogy egyáltalán a környezet állapotáról versel, hogy globális léptékben gondolkodik, az második, nyugati emigrációjának köszönhető. A vasfüggönytől nyugatra hamarabb ébredt föl és erősebben támadt a környezetvédelmi lobbis, s nyíltabban írtak az újságok a szaporodó aggasztó jelenségekről. Ezeket a metropoliszokban élő Faludy is megtapasztalhatta. Egyik cikke szerint a hatvanas évek elején, a londoni szmog hatására kezdett el először a

⁷⁹² Christopher HITT, *Az ökológiai fenségesről*, Helikon, 2007/3, 406.

⁷⁹³ A legjobb példa a Niagara leírása Chateaubriand-tól (*Voyages en Amérique en Italie, au Mont Blanc*, Paris, [1865], 73.) Bölöni Farkasig (*Utazás Észak-Amerikában = Napnyugati utazás. Napló*, [Bp.], 1984, 415–423.). Példaként Haraszthy Ágostont idézem: „[E]lőtem feküdt a természet iszonyu műve. Csekély tollam, csekély felfogó erőm e fenséges látványt leírni.” (*Utazás Északamerikában*, I., Pest, 1844, 74–75.)

⁷⁹⁴ Christopher HITT, *Az ökológiai fenségesről*, Helikon, 2007/3, 408.

⁷⁹⁵ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. ápr. 9., Ahogy tetszik II.; hasonlóan jobb híján, atomptótlóként állítja be a népességrobbanást: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 76.

légszennyezésen gondolkodni.⁷⁹⁶ Ugyanilyen megrendítő élménynek tartotta, amikor 79 körül egy méregtől szennyezett, döglött halakkal szegélyezett kanadai tó fölött repült el.⁷⁹⁷

Vagyis a környezetért érzett aggodásban megelőzte a hazai alkotókat – sőt részben a külföldiakat is. A posztmodern szerepjátszás mellett épp ez az a Faludyra jellemző témakör, mely költőnket igen modernné – sőt posztmodernné – teszi. Hiszen az ökokritika nyolcvanas évekbeli gyökereit követően a kilencvenes–kétezres években szökött szárba⁷⁹⁸ – míg Faludy 1980 nyarán már e kánon egyik alapművét publikálta.⁷⁹⁹

Verseiben a tágabb téma még korábban, már második emigrációja elején megjelenik. Az 1958 és 1962 között írt *Noteszlapok* ciklus indító, *Haladás* darabja még csak a túlfogyasztás társadalmi rémétől retteg, ahogy hasonló fejlődésellenes magva van *A mennyiségi változás minőségi változásba csap át* tagnak. Ám a pergő életrajz – 1956 utáni irodalompolitikai szervezések, felesége halála, Eric Johnson megjelenése – hátráltatja a téma igazi megjelenését 1967-ig, a *XLVI. szonettig (A Westminsternél néztük...)*:

„mozdulatlan viharfelleg
csügg ránk: az ipar bélszele, //
klór, foszfor, szén-monoxid, kénkő,
az izzasztó, a szennyező
gyilkos szmog.”⁸⁰⁰

Bár a szonettben a vers megszólítottja, Eric versbe írt alakja hűti le a légszennyezés elmúltában reménykedő brit képviselőt, legalább ennyire Faludy mindig apokalipszist váró alakjának megkettőzéseként is tekinthetjük a szerelmes ciklus párosát.

Párja, az *L. (Ülünk Manhattan csúcsán...)*, a következő esztendőből, hasonlóan a föltűnő városi lég- és zajszennyezést ragadja meg:

„kátrány, víz és nafta-szag,
sok sűrű, fűzőld hullám,
s zajos New York-iak.”

Hogy nem pusztán egy állapot leírását adja, hanem civilizációs láttelepet ír, azt bizonyítják a folytatást jelentő „a gyáripár piszkában / fetrengenek hason” sorok, majd az

⁷⁹⁶ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1991. szept. 21., Ahogy tetszik II.

⁷⁹⁷ *i. h.*; 2001-es Szent Anna-tavai beszéde, I.: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 72.

⁷⁹⁸ NEMES Péter, *Az ökokritika rövid története*, Helikon, 2007/3, 341.

⁷⁹⁹ *Tanuld meg ezt a versemet*, Irodalmi Újság, 1980/7–8, 1.

⁸⁰⁰ *Verseik*, Bp., 2001, 484.

atompusztulás s az emberiség kipusztulásának víziója teszi véglegessé, végsővé az addig írtakat.⁸⁰¹

A korai versek után legjelentősebb a már többször említett *Tanuld meg ezt a versemet*, 1980-ból. Az atomháborút ügyesen kapcsolja össze az ipari szennyezések lassú pusztításával,⁸⁰² mindkettőt egyként végzetesnek beállítva. Mindezt az ellenutópia akkor roppant népszerű műfajában – a háború után alkotó ismertebb szerzők közül elég Orwellre, Huxleyra, Goldingra, Bradburyre, Burgessre, Ballard-ra és Merle-re utalnom.

Egy humorosabbra hangszerelt szonettet leszámítva⁸⁰³ a téma a kilencvenes években virágzik ki: elsősorban prózájában, de számos versében is. Az általános apokalipszisváráson⁸⁰⁴ felül leginkább a tájak pusztulása ragadja meg: legyen szó a Rózsadomb beépítéséről⁸⁰⁵ vagy az Óceánia partjait borító szemétről.⁸⁰⁶ A leginkább témánkba vágó két szonettből a prózával való összevetés kapcsán idézek.

Legfőbb orgánuma hazatérése után ugyanis a Magyar Hírlap Jegyzetek a kor margójára rovata volt. Összesen hét cikkben írt a kérdésről, kiemelve a túlnépesedést,⁸⁰⁷ a nagyvárosi légszennyezést,⁸⁰⁸ az ózonpajzs vékonyodását,⁸⁰⁹ a biológiai diverzitás csökkenését.⁸¹⁰ Mennyiségük mellett prózai formájuk, a részletes kifejtés is lehetővé teszi, hogy alaposabban megfigyeljük környezetvédői attitűdjét.

⁸⁰¹ *i. m.*, 498.

⁸⁰² „Tanuld meg ezt a versemet,
s mondd el, mikor kiöntenek
a lúgtól poshadt tengerek,
s az ipar hányadéka már
beborít minden talpalat
földet, akár a csiganyál,
ha megölték a tavakat,
s mankóval jön a pusztulás,
ha fáján rohad a levél,
a forrás dögvészt gurguláz
s ciánt hoz rád az esti szél:
ha a gázmaszkot felteszed,
elmondhatod e versemet.” (*Versek*, 2001, 634–635.)

⁸⁰³ *Környezetszennyeződés*, 1985 (*Versek*, 2001, 691.).

⁸⁰⁴ *Kettős halál* (1996; *Versek*, 2001, 842.); *A jövő század lesz a végső* (1997, *i. m.*, 896.); *Nincs rendező* (2000, *i. m.*, 920.).

⁸⁰⁵ *Földi szállásunk* (1996; *i. m.*, 840.).

⁸⁰⁶ *Óceánia* (1992; *i. m.*, 781.).

⁸⁰⁷ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 20., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. okt. 10., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 13., Ahogy tetszik II.

⁸⁰⁸ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. márc. 20., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 13., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 27., Ahogy tetszik II.

⁸⁰⁹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 20., Ahogy tetszik II.

⁸¹⁰ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 20., Ahogy tetszik II.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. márc. 20., Ahogy tetszik II.

A környezetszennyezést égető problémának tartotta, valószínűleg el is túlozta globális szerepét. Jól mutatja ezt, hogy amikor fölkerített, beszéljen a világról, ő rögtön a savas esőkről kezdett mesélni.⁸¹¹ A túlnépesedés miatt pedig egyenesen Marxot idézve a „kapitalizmus jelen krízisé”-ről beszélt.⁸¹²

Ennek oka az, hogy e témában zsurnalisztikainak nevezhetjük műveltségét: számos adatot összegereblyézett, több könyvet elolvasott e tárgyról, de alapvető szakmai tévedései mutatják, hogy csak lelkes amatőrként foglalkozott a kérdéssel. Így az éghajlatváltozás jele szerinte, hogy múlt szeptemberekben nem lehetett fürdeni a Palatinuson,⁸¹³ a túlnépesedés problémáját nem Malthushoz, hanem az utóbbi évtizedekhez kötötte,⁸¹⁴ hogy csak egyetlen kötetből idézzek.

Ráadásul az apokaliptikus látásmódból adódóan kiutat sem mutat, csak tényként hangoztatja az elkerülhetetlen pusztulást. Az emberiség: kipusztul,⁸¹⁵ a „környezetünket jóvátehetetlenül tönkretettük”.⁸¹⁶ S „Mit tehetünk hát? Semmit.”. „A zöldek munkája tiszteletreméltó; mint mondják, talán hat héttel kitolják az emberiség végleges pusztulását.”⁸¹⁷

Ugyanez figyelhető meg említett ekkori verseiben is. „Megfúlunk, ha a technikát folytatjuk / és éhenhalunk, hogyha abbahagyjuk.”⁸¹⁸ A téves helyzetértékelésre pedig jó példa *A közeli jövő*: „Húsz év, s elfogy az ózon. Rákot kap, aki kint jár. / Tízmilliárdan lesznek, de nem lesz enni mit már.”⁸¹⁹ Hogy a húsz esztendő majdnem letelt, megállapíthatjuk: bár a magyar költészetből Faludy előtt hiányzó téma fölvetésével költőnk irodalomtörténeti szerepe jelentős, szerencsénkre nem bizonyult vateszi költőnek.

⁸¹¹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 27., Ahogy tetszik II.

⁸¹² *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 13., Ahogy tetszik II.

⁸¹³ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 139.

⁸¹⁴ „A születésemkor valamivel több mint egymilliárd ember élt a Földön, ma már hatszor annyian vagyunk. Erre sem számíthatott senki.”: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 130. Az érdekesség kedvéért egyik számadat sem pontos.

⁸¹⁵ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 178.

⁸¹⁶ *I. h.*

⁸¹⁷ Idézett Szent Anna-tavi beszéde: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 189.

⁸¹⁸ *Megfúlunk vagy éhenhalunk* (1996; *Versek*, Bp., 2001, 849.).

⁸¹⁹ 1994; , *i. m.*, 834.

5.9. A költészet halálának tanúja

Utolsó éveire Faludy legkedvesebb témájává – az atomháború után és a környezetszennyezés mellett – egy másik, az ő számára apokaliptikus pusztulás vált: a kultúra pusztulása. Ez magában foglalta a civilizációs alap, az antik kultúra közkinccs-voltának veszte fölötti jeremiádat, a Gutenberg-galaxis pusztulásának tanúsítását és – az előbbieknél támadhatóbban – a költészet elmúltának hirdetését.

Az ötletet számos forrásból meríthette. Ő maga is említette Arnold J. Toynbee brit historikust (1889–1975) – aki nem mellékesen Faludy önéletírásának egyik első méltatója volt.⁸²⁰ „Toynbee, a népszerű történész írta egy helyen, hogy «egy társadalom felbomlása esetében a költészet pusztul elsőnek, még jóval a többi előtt».”⁸²¹ De hivatkozott több világlapra s rendszerváltás utáni magyar cikkekre is, melyek az irodalom hanyatlását, a művészeti élet dekadenciáját hozták szóba,⁸²² valamint Szolzsenyicin 1993-as New York-i beszédére.⁸²³ Mindezeket túl egyértelmű McLuhan *The Gutenberg Galaxy* (1962) művének hatása.

Verseiben és prózájában egyaránt kesereg azon, hogy nem olvasunk verseket,⁸²⁴ viszont sokat nézünk televíziót, mely az előbbi tünetet is okozhatja.⁸²⁵ Nyugaton egyenesen az olvasás kipusztulását véli látni: „Könyvek számukra tankönyveket jelentenek, vagy gyors, mellékes és eldobandó szórakozást.”⁸²⁶

De Faludy egyik legkedvesebb témája az őt érintő aspektus: annak hangoztatása, hogy nem létezik többé költészet. Ez ugyan nem példa nélküli akár a hazai tradíciókban sem, így rokonítható vele a Faludy által is lefordított *Dekadence*-t író Verlaine, vagy kiemelhető akár a Faludy által támadott Babits *Régen elzengtek Sappho napjai* verse is. Ugyanakkor a hipotézis igencsak támadható, gondoljunk akár a kortárs magyarok közül Tandori, Nádasdy, Varró munkásságára.

Faludy azonban a modern költészetet sem tartotta sokra. Életkorából is adódóan megrekedt a poézis korábbi hagyományainál, a lehetőleg csengő formák kedvelésénél.

⁸²⁰ „Annak idején, amikor megjelent, Toynbee írt róla, inkább cikket, mint kritikát az Observerben, The Laughing Victim volt a cikk címe”: Faludy György levele Hegyi Bélának, Torontó, 1982. aug., idézi HEGYI Béla, *Faludy György*, Új Tükör, 1988. jún. 5., 18.

⁸²¹ *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.

⁸²² *Jegyzetek a kor margójára. Dekadencia*, Magyar Hírlap, 1992. febr. 15., Ahogy tetszik II.

⁸²³ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. jún. 11., Ahogy tetszik II.: „A világ egy spirituális kór századában él most és magához hasonlóan beteg művészetet termel.”

⁸²⁴ FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 55.

⁸²⁵ „A televízió azonban mellőzi a lírát. Csak az amerikai kultúrát közvetíti, ami könnyedén szórakoztat.”: FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 55.

⁸²⁶ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. febr. 13., Ahogy tetszik II.

Nekrológiájában Pomogáts ezt – a műfaj szabályainak megfelelően – pozitívumként jegyezte föl: „megőrizte a költészet eredendő dalszerűségét”.⁸²⁷ De könnyen belátható, hogy ez inkább beszűkültséget, az irodalom korlátozó értelmezését jelenti – olyan szűkítését, melybe voltaképp maga a Faludy-életmű sem férne bele. Bár véleménye támadható, sőt bírálat tárgyát kell képeznie, érdemes megvizsgálni, hiszen nagyon jól mutatja, milyen is volt Faludy elképzelése a költésze-tről, így kikre tekintett mintaként költői szerepe megformálásakor.

Faludy minden modernebb verset prózaversnek tartott.⁸²⁸ „Manapság a versnek általában nincs formája, azaz prózát tördelnek hosszabb-rövidebb sorokba, és költők meg kiadók gyakorlata szerint azt tekintik versnek, amit mindenki tud írni. Az ilyen költemények többnyire nem megjegyezhetőek, nem énekelhetőek és nem kísérik el az olvasót élete útján.”⁸²⁹ „[A] zene nélkül való, kívülről megtanulhatatlan, deklamatorikus, prózai unalom” termékeiről úgy vélte: „kortársaim alighanem kedvelnek [efféle verseket], de a következő nemzedékek alighanem elutasítanak”.⁸³⁰ S hogy visszatérjünk egy korábbi fejezet témájára: egyik írásában még azt is megemlítette, hogy az újabb időkben „a költeményekből hiányzik az erotika és az életkedv”.⁸³¹

Leggyakrabban megírt példája a kulturális hanyatlásra az első, 1992-es megfogalmazásban így festett. „Fiatal koromban – a magyarokról nem is szólva – több nagyon nagy költő élt, mint Rainer Maria Rilke vagy William Butler Yeats; aztán következett Kavafisz, Jeszenyin és Lorca, végül Auden. Manapság, ha megkérdezem: ki a nagyon nagy költő, senki sem válaszol. Ez baj, mert a költők eltűnte után rendszerint a kultúra is kiműlik, mint ahogy ez a rómaiakkal, a görögökkel, az arabokkal, a perzsákkal és sok más néppel megesett a múltban.”⁸³² A jelennel szembeállított hajdani lista sokszor visszatért: 94-ben változatlanul cikkben;⁸³³ csonkán, de jól sikerülten szonettben;⁸³⁴ valamint 1997-ben, mind terjedelemben, mind költőkkel kibővítve a *Záróelőadásban*.⁸³⁵ A listának 1992-ben volt egy

⁸²⁷ POMOGÁTS Béla, *A történelem tanúja*, 168 óra, 2006. szept. 7., 31.

⁸²⁸ *Jegyzetek a kor margójára. Dekadencia*, Magyar Hírlap, 1992. febr. 15., Ahogy tetszik II.

⁸²⁹ *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jan. 4., Ahogy tetszik II.

⁸³⁰ *Test és lélek. A világlíra 1400 gyöngyszeme*, Bp., 1988, 10.

⁸³¹ *Jegyzetek a kor margójára. Dekadencia*, Magyar Hírlap, 1992. febr. 15., Ahogy tetszik II.

⁸³² *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jan. 4., Ahogy tetszik II.

⁸³³ „Hatvan-hetven évvel ezelőtt, ha az embert megkérdezték: kit nevezne meg a világ nagy élő költői közül, úgy felsorolta Rainer Maria Rilkét, William Butler Yeats, Szergej Jeszenyint, Federico García Lorcát, Wystan H. Auden. Ma az ember elgondolkodik, ki a nagy költő, és nem tud válaszolni. Írókkal, képzőművészekkel, zeneszerzőkkel is hasonló a helyzet. Hogy múltó helyzetről van-e szó – az európai kultúra már többször megbukott, de föltámadt újra –, megválaszolhatatlan kérdés.”: *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. jún. 11., Ahogy tetszik II.

⁸³⁴ „Kávafisz, Lorca meg Yeats ajkán még szólt a nóta, / de meghaltak és kérdem: ki nagy költő azóta?": *Ibn Quazmán, Versek*, Bp., 2001, 824.

⁸³⁵ Arghezi, Frost, Paszternák, Anwer; *Versek*, Bp., 2001, 898–899.

korábbi, elvetett elődje is, a prózaíró-katalógus, mely még inkább a befogadókra, nem az alkotókra koncentrált.⁸³⁶

Igaz, ezek közül az *Ibn Quazmán*nak párversét is megírta, ahogy a kötet végén a környezetvédelem kapcsán már látott *A közeli jövő* és *A távolabbi jövő* is összetartozik. Az Ibn Quazmán zárósorára („Hagyj fel minden reménnyel!”) rímelt a *Ne add fel a reményt* mondandója: az európai kultúra, az arabbal szemben már föltámadt egyszer, a középkor derekán. E gondolat sem egyedi munkásságában.⁸³⁷

Korábbi történelmi párhuzamokat is talál: a görögöket az V. sz. után,⁸³⁸ a Juvenalis halála utáni latin irodalmat és könyvtárakat,⁸³⁹ kissé meglepő módon a perzsa költészetet Dzsingisz kán hódítása, a XIV. [!] század után.⁸⁴⁰ S legfőképpen az Ibn Quazmánt követő arab költészetet.⁸⁴¹

⁸³⁶ „nem él már író, akit általános érdeklődés kísér Európa-szerte, mint amilyen Mannt, Shaw-t, Martin du Gard-t kísérté”: *Jegyzetek a kor margójára. Dekadencia*, Magyar Hírlap, 1992. febr. 15., Ahogy tetszik II.

⁸³⁷ „Hogy múltó helyzetről van-e szó – az európai kultúra már többször megbukott, de föltámadt újra –, megválaszolhatatlan kérdés.”: *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. jún. 11., Ahogy tetszik II.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 140–142.

⁸³⁸ *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.

⁸³⁹ *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.; FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 56.

⁸⁴⁰ *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.

⁸⁴¹ *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.; *Ibn Quazmán*, 1994

6. Kitekintés

A Bevezetőben már leírtam, hogy Faludy vizsgálatának két alapvető gátja van: a megbízható szövegkiadás és az életút pontosabb ismeretének hiánya. Az irodalomtörténész szakma elsődleges feladata az elébbi pótlása lenne.

Nem kritikai, hanem egy jegyzetekkel ellátott népszerű kiadásra gondolok: a számos szövegvariáns miatt ennek elkészülte is évekbe telhet. Ám addig az itt tárgyalt művek nagy része nem hozzáférhető, így korai visszaemlékezései, a rendszerváltás előtti cikkei s pár kitűnő verse is. A többi művet pedig akár hét évtized szövegromlása sújtja. A leginkább ismert villoniáda, *A haláltánc-ballada* második strófájának elején így napjainkban „Gót ablakokban sírt az Orvos:”⁸⁴², mely egyszerűen értelmetlen, szemben a korábbi szövegváltozat „Gót ablakában sírt az Orvos:”⁸⁴³ sorával. Máskor a Magyar Világ szedői egész sorokat hagytak ki. Például a *Ballada Nulla Károly életéről* mai zárzata:

„fent büszkén állt a cím: «Az életem».

Utána pont. A sötét pont mögött
nem volt egy sor, egy szó, egy betű sem,
üres lapok néma ítélete:
ez volt Nulla Károly élete.”⁸⁴⁴

Ezzel szemben a Püski-variáns bővebb, ezért értelmes vége:

Utána pont. A sötét pont mögött
nem volt egy sor, egy szó, egy betű sem.
Csak fehér ívek unott folytatása,
üres lapok néma ítélete:
ez volt Nulla Károly élete.”⁸⁴⁵

Hasonló javítandó toll- és nyomdahibák bármely kötetéből nagy számban gyűjthetők. A textológiai munkát pedig a mára érthetlenné vált utalások föloldása, a széles – bár mint láttuk, néhány esetben felszínes – műveltséganyag olvasókhöz közelítése egészíthetné ki.

Furcsa, hogy legalább a Faludy által kiválogatott versek esetében mindegyik nem került még sor, hisz a kiadás üzletileg is sikeres lenne, ahogy ezt a viszonylag gyenge írások utóbbi időben történt megjelentetése, a fontosabbak ismétlődő újrakiadása is jelzi. Valószínűleg a kiadók szakmai helyett pénzügyi okokból mellőzték eddig a tudományos háttérmunkát.

⁸⁴² *Versek*, Bp., 2001, 69.

⁸⁴³ *Összegyűjtött versei*, New York, 1980, 53.

⁸⁴⁴ *Versek*, Bp., 2001, 16.

⁸⁴⁵ *Összegyűjtött versei*, New York, 1980, 15.

A Faludy-életút megírása vagy egy esetleges tudományos igényű szövegkiadás mindennél nagyobb kihívást jelentene. Gyakorlatilag a fél világot kellene bejárni, levéltárakban és könyvtárakban anyagot gyűjtve, hogy a hanyagul odavetett utalások valóságáról meggyőződjünk. Már fiatal korában emlegetett csak Velencében vagy Grazban föllelhető szövegeket, s a Villon-duellum idején is meggyanúsították az országban egyedül hozzáférhető forrás eltüntetésével. Későbbi utazásai, hosszú és kalandos élete pedig oda vezetett, hogy a közeljövőben gondolni sem lehet egyszerre tudományos és részletes szakmű megalkotására. Összegző szintézisek helyett így egy-egy életútszakasz vagy mű föltárására kívánatos szorítkozni.

Ezeket a munkákat viszont mielőbb el kellene kezdeni. „A siker (többször idéztem már Márait) többnyire félreértés. De nem feltétlenül az” – írta Fried István.⁸⁴⁶ Láttuk, hogy sajnós Faludy György olvasói és a róla véleményt nyilvánító irodalomtudósok gyakran anélkül döntöttek a költő sikerének indokoltságáról vagy érdemtelenységéről, hogy ezt alaposabb elgondolkodás, az életmű tanulmányozása előzte volna meg. Talán az e dolgozat megírásához föltárt anyag, valamint a közeljövő kutatásai pótolják e hiányt, s végre egyetértés alakul ki Faludy irodalomtörténeti súlyáról.

⁸⁴⁶ *A Faludy-jelenség*, Tiszatáj, 1995/9, 66.

7. Bibliográfia

- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlés naplója*, I, Bp., 1948.
- Az 1994. évi országgyűlési képviselő választás jelöltjei*, [Bp.], 1994.
- Az 1998. évi országgyűlési képviselő-választás jelöltjei*, Szerk. BURSZÁN Judit, Dr. SZABÓ Lászlóné, Bp., 1998.
- Ami a Prohászka-szobornál történt...*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.
- „*Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?*”. Faludy György költővel beszélget DÉSI János, Szombat, 1999/2, 12–14.
- BABITS MIHÁLY beszélgetőfüzetei, II, Bp., 1980.
- BABITS Mihály, *A humanizmus és korunk*, Apollo, III/1, 1937, 1–5.
- BABITS Mihály *Kisebb műfordításai*, Bp., 1981.
- BÁLINT György, *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról*, Nyugat, 1940/5, 272.
- BERKÓ Sándor, *Villon Nagy Testamentuma*, Korunk, 1940/6, 572–573.
- BÓC Imre, *Horthy Miklósból Bartók Béla*, Képes 7, 1987. ápr. 4., 28–29.
- BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., 2006.
- BOLDIZSÁR Iván, *Különvélemény Villon-ügyben*, Film, Színház, Irodalom, 1940/16, 15.
- BOLLOBÁS Enikő, *Az amerikai irodalom története*, Bp., 2006.
- BORSZÉKY György, *Beszélgetés Faludy Györggyel a száműzetésben*, Kapu, 1997/8, 75–77.
- BÓTA Gábor, *Én voltam a kézirat. Beszélgetés Faludy Györggyel*, Kritika, 2006/2, 2–4.
- Bottin 1939. 142e année de publication. Paris*, Paris, 1939.
- Bottin 1496. 149e année de publication. Paris*, Paris, 1946.
- BÖLÖNI FARKAS Sándor, *Utazás Észak-Amerikában = B. F. S., Napnyugati utazás. Napló*, [Bp.], 1984.
- BÖSZÖRMÉNYI Géza, *Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszermunkatábor története*, Bp., [2006]³.
- Randolph L. BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, Bp., 1997².
- Joseph BRISTOW, *Gay, lesbian, bisexual queer and transgender criticism = The Cambridge History of Literary Criticism, 9, Twentieth-Century. Historical, Philosophical and Psychological Perspectives*, Szerk. Christa KNELLWOLFE, Christopher NORRIS, Cambridge, 2001, 217–234.
- Brockhaus Enzyklopädie*, 10, Wiesbaden, 1970.
- A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1920/1921-ik iskolai évről*, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1921.

- A budapesti ág. hitv. ev. gimnázium és a vele kapcsolatos evangélikus internátus értesítője az 1927/28. iskolai évről*, Szerk. dr. HITTRICH Ödön, Bp., 1928.
- Budapest teljes utcanévlexikona*, Red.: RÁDAY Mihály, Bp., [2004].
- CHATEAUBRIAND, *Voyages en Amérique, en Italie, au Mont Blanc*, Paris, [1865].
- Current Biography Yearbook 1974*, Szerk. Charles Moritz, New York, 1975.
- Cs. H., *Faludy György és Egri György kilépett a Recski Szövetségből*, Magyar Nemzet, 1993. dec. 3., 1. és 5.
- CsISZÁR Gábor, *Oktatásunk és Faludy György = Mit? Kinek? Hogyan? Vezetőtanárok III. országos módszertani konferenciája*, I, Szerk. Dr. GORDON GYÓRI János, Bp., 2006, 177–183.
- Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 93–107.
- DÉNES Gábor, *Ávósvilág Magyarországon: egy cionista orvos emlékiratai*, Bp., 1991.
- DEVECSERI Gábor, *Villon átköltése*, Nyugat, 1937/11, 368–369.
- Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, II, Szerk. Raoul MORTIER, Paris, 1958.
- Dizionario Enciclopedico Italiano*, I, Romo, 1955.
- DONÁT Ármin, vitéz, *Búcsú Recsktől*, Szombathely, 2006.
- ECKHARDT Sándor, *Szegény Villon...*, Magyar Szemle, 1940/38, 318.
- Elhunyt Faludy György*, Magyar Hírlap, 2006. szept. 4., 2–3.
- Encyclopedia of World Literature in the 20th Century*, Volume 2: E–K, Ed. Steven R. SERAFIN, Farmington Hills (USA), 1999.
- ERDEY Sándor, *A recski tábor rabjai*, Bp., 1989⁴.
- Elítéljük*, Szabad Nép, 1947. ápr. 29., 3.
- Esküvő*, Felvidéki Ujság, Zsolna, 1909. ápr. 4., 2.
- ESTERHÁZY Péter, *És akkor meg nem*, Irodalmi jelen, 2005. szept., 3.
- Andrew FALUDY, *Apámat nem láttatok?*, Bp., 2002.
- FALUDY György, *Államosított irodalomtörténet*, Irodalmi Újság 1987/1, 17.
- FALUDY György, *Amerikai jelentés I.*, Haladás, 1946. febr. 14., 5.
- FALUDY György, *Amerikai jelentés II.*, Haladás, 1946. febr. 21., 6.
- FALUDY György, *Amerikai jelentés III.*, Haladás, 1946. febr. 28., 2.
- FALUDY György, *Amerikai jelentés V.*, Haladás, 1946. márc. 21., 2.
- FALUDY György, „Anatole F.”, Magyar Hírlap, 1993. ápr. 10., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Angol író ír... magyar író beszél. Délamerikai [!] utikaland [!]*, Menora, 1968. febr. 24., 3.
- [FALUD]Y [Györg]y, *Az atómbomba születésnapjára*, Népszava, 1947. aug. 7., 4.

- FALUDY György, *A bomba és a béke*, Népszava, London, 1962. ápr. 1., 1. és 12.
- FALUDY György, *Bolgár antológia*, Magyar Hírlap, 1992. jún. 27., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Börtönversek. 1950–1953*, Bp., 1989.
- FALUDY György, *Cár, sertés és Volga*, Menora, 1968. aug. 24., 5.
- FALUDY György, *De profundis*, Literatura, 1935/21., 321–323.
- FALUDY György, *Dobos az éjszakában. Válogatott versek*, Bp., 1992.
- FALUDY György, *Dr. Ludwig Börne*, Literatura, 1936/9., 138–142.
- FALUDY György, *Az elfuserált Fouché*, Menora. 1968. jún. 27., 5.
- FALUDY György, *Emlékkönyv a rőt Bizáncról*, London, 1961.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 8. *Menekülés Délnek*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 13., 6–7.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 9. *Menekülés Délnek*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 20., 6–7.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 10. *Az utolsó hajó*, Dolgozók Világlapja, 1946. júl. 27., 6–7.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 17. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. szept. 14., 6–7.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 18. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. szept. 21., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 19. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. szept. 28., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 20. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. okt. 5., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 23. *Utazás a sivatagban*, Dolgozók Világlapja, 1946. okt. 26., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 29. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 7., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 30. *Amerika felé*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 14., 8–9.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 31. *A börtönből a felhőkarcolóig*, Dolgozók Világlapja, 1946. dec. 21., 9–10.
- FALUDY György, „én, ki megjártam mind a hat világot...” 33. *A börtönből a felhőkarcolóig*, Dolgozók Világlapja, 1947. jan. 11., 8–9.

- FALUDY György, „*én, ki megjárta mind a hat világot...*” 38. *Manhattan szigetén*, Dolgozók Világlapja, 1947. febr. 15., 8–9.
- FALUDY György, *Farsangol a gyűlölet Taksonyban*, Népszava, 1947. aug. 6., 5.
- FALUDY György, *Faludy élete képekben*, Bp., 2000.
- FALUDY György, *Fodor József*, Magyar Hírlap, 1992. dec. 19., II.
- FALUDY György, *Fordító levele a szerkesztőhöz*, Független Szemle, 1933/6., 3.
- FALUDY György, *Gunzo Mori vége. Jászi Oszkár és a Magyarok Világlapja*, Magyar Hírlap, 1993. máj. 29., II.
- FALUDY György, *Humanisták fegyverben*, Népszava naptár 1937, [1936], Bp., 89–93.
- George FALUDY, *Hullák, kamaszok, tücsökzene. Corpses, Brats and Cricket Music*, Vancouver, 1987.
- FALUDY György, *Illyés Gyula és a kettészakadt magyar irodalom*, Magyar Hírlap, 1991. szept. 7., Ahogy tetszik 2.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1991. szept. 21., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. jan. 4., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára. Dekadencia*, Magyar Hírlap, 1992. febr. 15., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára. Róma*, Magyar Hírlap, 1992. máj. 30., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1992. dec. 19., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. febr. 13., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 6., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1993. nov. 27., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára. A magyar költészet*, Magyar Hírlap, 1993. dec. 18., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. márc. 26., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Jegyzetek a kor margójára*, Bp., 1994.
- FALUDY György, *Jó remények, bizakodás. Hangulatkép a sportcsarnoki gyűlésről*, Népszava, 1947. aug. 2., 7.
- FALUDY György, *Karinthyról*, Magyar Hírlap, 1991. aug. 31., Ahogy tetszik 12.
- FALUDY György, *200 szonett*, [Bp.], [1989].

- FALUDY György, *Két találkozás Jan Masarykkal*, Menora, 1968. szept. 7., 7–8.
- FALUDY György, *Kísértetjárás az egyetemen*, Menora, 1968. márc. 26., 8.
- FALUDY György, *Koestler Artúr siratója*, Szivárvány, Chicago, 1983/11, 93–104.
- FALUDY György, *A legszebb bulgár versek születése*, Menora. Egyenlőség, 1968. ápr. 15., 7–8.
- FALUDY György, *Lorenzo Medici*, Magyar Hírlap, 1992. ápr. 4., Ahogy tetszik II.
- FALUDY György, *Magyarok a nagyvilágban*, Menora, 1968. máj. 13., 5.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 17. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 6., 7–8.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 18. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 20., 7–8.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 19. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. szept. 27., 7–8.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 21. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. okt. 11., 7–8.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 22. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. okt. 18., 8–9.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 23. Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. okt. 25., 8–9.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 23. [24.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 1., 8–9.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 24. [25.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 8., 8–9.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 27. [28.] Az egyetemi hadosztály*, Dolgozók Világlapja, 1947. nov. 29., 8–9.
- FALUDY György, *Mars szekerén. 30. [31.] Befejező közlemény*, Dolgozók Világlapja, 1947. dec. 20., 8.
- FALUDY György, *A misztifikáció védelmében – A 165 éves Osszián*, Literatura, 1936/3., 33–36.
- FALUDY György, *My Happy Days in Hell*, London, 1962.
- FALUDY György, *Ólom és ózon*, Magyar Hírlap, 1992. márc. 7., II.
- FALUDY György, *Őszi harmat után*, Bp., 1947.
- FALUDY György, *Ősszegyűjtött versei*, New York, 1980.
- FALUDY György, *Pietro Aretino*, Literatura, 1938/3., 41–46.

FALUDY György, *Pokolbeli napjaim után*, Bp., 2006.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 8, Menora, 1968. nov. 16., 8.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 14, Menora, 1968. dec. 28., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 18, Menora, 1969. jan. 27., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 19, Menora, 1969. febr. 8., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 22, Menora, 1969. febr. 28., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 24, Menora, 1969. márc. 15., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 25, Menora, 1969. márc. 22., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 26, Menora, 1969. márc. 29., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 27, Menora, 1969. ápr. 5., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 28, Menora, 1969. ápr. 12., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 31, Menora, 1969. máj. 3., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 32, Menora, 1969. máj. 10., 5.

FALUDY György, *Pokolbéli vig napjaim*, 33, Menora, 1969. máj. 17., 6.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 34, Menora, 1969. máj. 24., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 35, Menora, 1969. máj. 31., 6.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 36, Menora, 1969. jún. 7., 6.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 39, Menora, 1969. jún. 28., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 40, Menora, 1969. júl. 5., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 41, Menora, 1969. júl. 12., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 42, Menora, 1969. júl. 19., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 43, Menora, 1969. júl. 26., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 44, Menora, 1969. aug. 2., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 46, Menora, 1969. nov. 8., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 47, Menora, 1969. aug. 30., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 48, Menora, 1969. szept. 6., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 49, Menora, 1969. szept. 13., 12B.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 52, Menora, 1969. okt. 4., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 53, Menora, 1969. okt. 11., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 54, Menora, 1969. okt. 18., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 55, Menora, 1969. okt. 25., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 56, Menora, 1969. nov. 1., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 58, Menora, 1969. nov. 15., 5.

FALUDY György, *Pokolbeli vig napjaim*, 59, Menora, 1969. nov. 22., 5.

- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 60, Menora, 1969. nov. 29., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 61, Menora, 1969. dec. 6., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 62, Menora, 1969. dec. 13., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 63, Menora, 1969. dec. 20., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 64, Menora, 1969. dec. 27., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 67, Menora, 1970. jan. 24., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 70, Menora, 1970. febr. 14., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 72, Menora, 1970. febr. 28., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 77, Menora, 1970. ápr. 4., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, 82, Menora, 1970. máj. 9., 5.
- FALUDY György, *Pokolbeli víg napjaim*, Bp., 1987.
- FALUDY György, *A Pokol tornácán*, Bp., 2006.
- FALUDY György, *A pompeji strázsán*, Bp., 1938.
- FALUDY György, *Rotterdami Erasmus*, Bp., 2006.
- FALUDY György, *Rotterdami Erasmus*, Irodalmi Jelen, 2005/50, 3.
- FALUDY György, *Rotterdami Erasmus, a modern kétkedés-evangélium apostola*, Literatura, 1935/19, 292–297.
- FALUDY György, *A század margójára*, Független Szemle, 1933/1, 4.
- FALUDY György, *Test és lélek*, Bp., 1988.
- FALUDY György, *Umberto Eco*, Magyar Hírlap, 1992. ápr. 25., II.
- FALUDY György, *[Van der Post]*, Magyar Hírlap, 1993. máj. 8., II.
- FALUDY György, *Versek*, Bp., 2001.
- FALUDY György, *Viharos évszázad*, Bp., 2002.
- FALUDY György, Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Bp., 1991.
- Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1957. nov. 1., 10.
- Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1981/7–10, 24.
- Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1984/4, 24.
- Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1988/1, 24.
- Faludy György*, Irodalmi Ujság, 1988/4, 24.
- Faludy György*, Mások, 1994/5, 32.
- FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Faludy fehérén-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007.
- FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007.
- Faludy Zsuzsa*, Irodalmi Ujság, 1963/20, 8.

- Felelőtlen rombolás*, Magyar Nemzet, 1947. ápr. 29., 3.
- Felvonulások, tüntetések a ledöntött Prohászka-szobornál*, Világ, 1947. ápr. 29., 5.
- Leslie A. FIEDLER, *Gyere vissza a tutajra, drága Huck!*, Magyar Lettre International, 1997/2, 11–13.
- Dr. F[ONT] S[ándor], *Montreáli séták*, Menora, 1969. nov. 16., 8.
- Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez*, Bp., 2000².
- Michel FOUCAULT, *A szexualitás története [I.]. A tudás akarása*, Bp., 1996.
- FÖLDVÁRY-BOÉR Elemér, *A kiszolgáltatottak*, München, 1957.
- FRIED István, *A Faludy-jelenség*, Tiszatáj, 1995/9, 51–66.
- Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Bp., 1984.
- GERMANUS Gyula, *Az arab irodalom története*, Bp., 1973.
- GODA Gábor, *Szülőföldem, Budapest*, Bp., 1989.
- GOSZTONYI Lajos, *Két kötet vers*, Magyar Hirlap, 1938. jún. 12., 25.
- Dr. GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., 1942.
- GYÁRFÁS MIKLÓS, *Őszi harmat után*, Haladás, 1947. jún. 12., 8.
- GYÖRGYEI Ferenc Aladár, *Lágerhumor*, Bp., 1990, 78–79.
- GYULAI Pál, *A fordításról* = Gy. P., *Emlékbeszéd*, II, Bp., 1902², 206–217.
- HARASZTHY Ágoston, *Utazás Éjszakamerikában*, I–II., Pest, 1844.
- A „Harc” szerk.*, [Sajnálattal...], *Harc!*, 1943. febr. 20., 1.
- HATÁR Győző, *Életút*, 3, *Életünk*, 1994/9, 795–817.
- HEGYI Béla, *Faludy György*, Új Tükör, 1988. jún. 5., 18.
- Christopher HITT, *Az ökológiai fenségesről*, Helikon, 2007/3, 388–409.
- A homoszexualitásról*, Szerk. TÓTH László, Bp., 1994.
- HORVÁTH Béla, *Szobordöntés 46 éve és ma*, Új Magyarország, 1992. aug. 8., 6.
- HORVÁTH Gábor, *Vérfertőzés kontra lesbikus regény. Amerikai kampány „irodalmi” vonatkozásokkal*, Népszabadság, 2006. nov. 2., 10.
- HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., 1922.
- IGNOTUS Pál, *Csipkerózsika. Budapesti és londoni emlékek*, Bp., 1989.
- JÓNÁS Pál, *Faludyról (és magunkról) – egy születésnap ürügyén*, Irodalmi Újság, 1986/1, 7–8.
- [?KARABIBERLI Iskender], *A költő és a balett-táncos. Elhunyt Faludy férfiműzsája*, Mások, 2004/4, 48–49.
- Memoirs of Michael KÁROLYI Faith Without Illusion*, London, 1956.
- KENYERES Zoltán, *Tündérsíp. Weöres Sándorról*, Bp., 1983.
- KÉS, *Ledöntötték a gyűlölet szobrát*, Jövendő, 1945. szept. 15., 13.

- K[ESZI] I[mr]e, *Őszi harmat után*, Szabad Nép, 1947. június 12., 4.
- Ki a bűnös a Prohászka-szobor ledöntésében?*, Népszava, 1947. ápr. 29., 3.
- Kijavítják és egy fővárosi köztéren állítják fel a ledöntött Prohászka-szobrot*, Hirlap, 1947. ápr. 29., 2.
- Ki kicsoda*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 1981.
- KISGERGELY József, *A coming out nem knock out*, Mások, 2007/11, 40–46.
- Vitéz KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály, *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyarság szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*, Bp., [é. n.].
- KOLTAI Ágnes, *Faludy György, költő*, Új Tükör, 1988. okt. 9., 28–29.
- KUNSZERY Gyula, *Szomorú paródia egynémely „kemény” vitézről*, Új Ember, 1947. máj. 11., 3.
- LACZKÓ Géza, *A Villon-ügy*, Pest, 1940. márc. 8., 7.
- LANDY Dezső, *Brazíliai levél a 70 éves Faludy Györgyhez*, Irodalmi Újság, 1980. szept.–okt., 5.
- LÁNER László, *A fűga ura*, Mások, 1998/11, 55.
- [LÁNER László], *Leltár*, Mások, 1994/12, 4.
- LÁNER László, *Médiasztárok és a hétköznapi hősei*, Mások, 2002/2, 3.
- Ledöntötték Prohászka Ottokár szobrát*, Kis Újság, 1947. ápr. 29., 2.
- Ledöntött nagyságok*, Képes Világ, 1945. máj. 19–25., 2.
- A ledöntött szobor*, Szabad Szó, 1947. ápr. 29., 2.
- Dr. LEIMDÖRFER Joachim, *A zsirok szerepe a sütőiparban*, Bp., 1926.
- LENHARDT Balázs, *Az öreg halász és a nagyravagyó felesége*, Magyar Demokrata, 2002. okt. 24., 34–35.
- LIEBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp., [1934].
- LOVASS Gyula, *Szabó Lőrinc: A szegény Villon tíz balladája*, Napkelet, 1940/4, 217–218.
- LŐCSEI, *A tudós meg a költő*, Magyar Nemzet, 1998. febr. 11., 13.
- Ma éjszaka ledöntötték a Prohászka-szobrot*, Független Magyarország, 1947. ápr. 28., 3.
- Magyarország történeti kronológiája*, III, Szerk. BENDA Kálmán, Bp., 1983.
- MÁRAI Sándor, *Brecht, a tolvaj*, A Toll, 1929/9, 10–12.
- MÁRAI Sándor, *Humanizmus*, Apollo, II/2, 1936, 188–190.
- Marc MARTIN, *Villon, ce Hongrois*, Bp., 1995.
- MEDVEY Lajos, *Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez*, Bp., 1939.
- Megsemmisítik a zsidó írók könyveit*, Függetlenség, 1944. ápr. 30., 1–2.

- MÉSZÖLY Dezső, *Villon Magyarországon*, [Bp.], [1942].
- George MIKES, *Papucsban*, Bp., 1987, 27.
- MTI Ki kicsoda 2006, A–K*, Szerk. HERMANN Péter, Bp., 2005.
- A nagy-bittsei izr. ifjuság bálja*, Zsolna és Vidéke, 1898. márc. 5., 3.
- NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Bp., 2000.
- NAGY Csaba, *Faludy Villonja*, Irodalmi Újság, 1978/5–6, 16–17.
- NEMES Péter, *Az ökokritika rövid története*, Helikon, 2007/3, 341–347.
- A Nemzetközi PEN Klub*, Irodalmi Ujság, 1958. márc. 15., 10.
- PAP Gábor, *Kultúrkrónika: Morzsák a kor asztaláról*, Korunk, 1940/5, 440–444.
- PAPP Antal, *Levél François Villon-hoz*, Film, Színház, Irodalom, 1940/17, 15.
- POMOGÁTS Béla, *Faludy György*, Bp., 2000.
- POMOGÁTS Béla, *Faludy György kilencven esztendeje*, Forrás, 2000/9, 35–49.
- POMOGÁTS Béla, *Faludy Villonja*, Életünk, 2000/5, 448–460.
- POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom vagy zsidó-magyar irodalom? = Majd megvirrad már*, Bp., 1999, 101–107.
- POMOGÁTS Béla, *A történelem tanúja*, 168 óra, 2006. szept. 7., 31.
- POÓR János, *Faludy György műfordításai*, Híd, 1938/4, 118.
- PÓTÓ János, *Emlékművek, politika, közgondolkodás*, Bp., 1989.
- Prohászka Ottokárhoz. Halálának huszadik évfordulójára*, Új Ember, 1947. ápr. 13., 1.
- RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., 1981.
- RADNÓTI Sándor, *Adaptáció, Élet és Irodalom*, 2001/16, 14.
- RÉVAY József, *Egy műfordító művészetlen hamisításai*, Katholikus Szemle, 1939/9, 551–556.
- RIEDL Frigyes, PINTÉR Jenő, *Poétika*, Bp., 1925⁷.
- ROBERTS, Kenneth: *Ki az úr a tengeren?*, [Bp.], 1993.
- RÓNAI Mihály András, *Faludy György Villon balladái*, Pesti Napló, 1937. júl. 4., 40.
- R[ÓNAI] M[ihály] A[ndrás], *A Pompeji Strázsán*, Pesti Napló, 1938. aug. 14., 37.
- RÓNAY György, *Látszat és valóság*, Vigilia, 1938. [jún.?], 414–416.
- R[ÓNAY] M[ária], *Faludy György versei és műfordításai*, Literatura, 1938/10, 266.
- RÓNAY Mária, *Négyszemközt Faludy Györggyel*, Literatura, 1937, 228.
- SÁNDOR László, *Robert David, napjaink cseh „Villon”-ja*, Korunk, 1937/5, 470–471.
- SCHEIBER Mirjam, *A budapesti „Bíró Dániel” orthodox zsidó kórház tragikus története = Holocaust füzetek*, 7., Bp., 1997, 9–44.
- SEBESI Ernő, *Villon: Kis, szerelmi ballada*, Magyar Hirlap, 1937. aug. 22., 22.
- dr. SEMJÉN Gyula, *François Villon*, Magyar Kultúra, 1940. máj. 20., 5.

- SINKÁNÉ Sinka Rita, *Artisza*, Magyar Narancs, 2006. nov. 23., 4.
- Lytton STRACHEY, *Két királynő*, Bp., 1968.
- STRBA Sándor, LANG Tamás, *Az érsekújvári zsidóság története*, Pozsony, 2004.
- S[UPKA] G[éza], *A fasizmus lépéscsináló*, Világ, 1947. ápr. 13., 1.
- S[UPKA] G[éza], *Prohászka, a politikus*, Világ, 1947. ápr. 27., 1.
- SZALAI Ágnes, *Az 1949-es magyarországi cionista per*, Szombat, 2006/2, 15–17.
- SZABÓ G. László, *Isten lába, zokni nélkül*, Új Szó, 2002. okt. 1., 12.
- SZABÓ István, *A Pompéji Strázsán*, Pásztortűz, 1938/8, 442–443.
- SZABÓ Judit, *Egyharmad évtized a meleg mozgalomban, 1993–1997 = Előhívott önarcképek. leszbikus nők önéletrajzi írásai*, Szerk. BORGOS Anna, Bp., 2003, 133–138.
- SZEGEDI Gergely, *Amikor irodalmi nagyságok mögé menekül az írói bátorság*, Katholikus Szemle, 1938/9, 551–553.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *«Minta a szőnyegen». A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995.
- SZEKÉR Endre, *Egy költő kalandjai. Faludy György: Dobos az éjszakában*, Forrás, 1993/2, 87–91.
- SZÉKHELYI Fruzsina, *Faludy Györgynek bekötötték a fejét*, Mai Nap, 2002. júl. 15., 4.
- SZ[ÉKHELYI] F[ruzsina], *Kislányt szeretne Faludy és Fanny*, Mai Nap, 2002. júl. 26., 4.
- Szerzői est Bécsben*, Irodalmi Ujság, 1959. aug. 15., 16.
- Szobordöntés után*, Új Ember, 1947. máj. 4., 1.
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, Szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2000.
- SZTÁRAY Zoltán, *Csákánykő. A recski kényszermunkatábor*, Bp., 1997.
- SZTÁRAY Zoltán, *Death Camp at Recsk*, Washington, 1958.
- SZTÁRAY Zoltán, *Souvenir du camp de concentration*, Paris, 1957.
- A. J. P. TAYLOR, *A második világháború képes krónikája*, Bp., 198.8
- TEMESI László, *Faludy: feleségeim története*, Vasárnap Reggel. Vasárnapi Somogyi Hírlap, 2002. júl. 28., 13.
- Te vagy a tanu!*, Szerk. PÓR Dezső, ZSADÁNYI Oszkár, Bp., [1946].
- The Gay and Lesbian Literature Heritage*, Szerk. Claude J. SUMMERS, New York, 1995.
- The International WHO'S WHO*, 2006, Routledge, 2005.
- The National Union Catalog. Pre-1956 Imprints*, 638, London, 1979.
- THIENEMANN Tivadar, *Erasmus*, Apollo, 1936/2, 180–187.
- THOMKA Beáta, *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Bp., 2001.
- Torontói jegyzetek*, Menora. Egyenlőség, 1969. febr. 8., 4.
- További zsidó könyvek elkobzását rendelte el a sajtóüggyek kormánybiztosa*, 1944. jún. 25., 5.

- Új magyar irodalmi lexikon*, 1–3, Szerk. PÉTER László, Bp., 1994.
- VERBÉNYI Ernő, *A névmagyarosítás kézikönyve*, Bp., [é. n.]².
- VILCSEK Béla, *A Faludy-legendárium. A Faludy-recepció (hiánya)* = FALUDY-KOVÁCS Fanny, *Pokolbeli víg óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*, Bp., 2007, 155–174.
- VILLON balladái. *FALUDY GYÖRGY átköltésében*, Bp., 1938⁴.
- François VILLON *Nagy Testamentuma*, Ford. SZABÓ Lőrinc, Bp. [1940].
- A szegény VILLON tiz balladája. És a Szép fegyverkovácsné panasza*, Ford. Szabó Lőrinc, Bp., [1939]².
- VINCZE Attila Tamás, *Faludy Ericje. Eric Johnson emlékére*, www.nol.hu/cikk/330683.
- VINCZE Attila, *Faludy világa. Faludy György és Vincze Attila beszélgetései alapján*, Bp., [2006].
- René WELLEK, Austin WARREN, *Az irodalom elmélete*, Bp., 2002.
- WEÖRES Sándor, *Merülő Saturnus*, Bp., 1968.
- ZÁDOR András, *Nezval* = *Világirodalmi lexikon*, 9, Szerk. KIRÁLY István, Bp., 1984, 281–284.
- Paul ZECH, *Die lasterhaften Balladen und Lieder des François Villon*, München, 1981.
- Valamint Faludy György, Finta József, Lakatos Éva és Szabó Imre szíves szóbeli közlése.